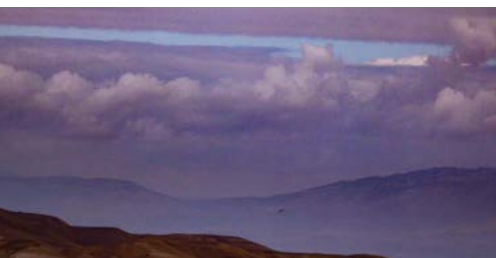

חדש
של"ח
עלון לרכז
הטיולים
להכרת הארץ, סיורים וטיולים

גיליון מס' 14

כסליו תשפ"ד
דצמבר 2023

מרכז נע"ם

יוצאים צוריאל אסף

מכאב השלכת של פרדות בלתי נתפסות
מסתיו השרשים הזה הנגדעים והמעמיקים בנו
אל גבורת היד היוצאת לחממה ולפרדס
לקטיף תחת שמים רועמים,
לתמך את המזין, את החי, את הפועם
בצנעת היד הנשלחת אל כתפי
בנתינת מבט אמיץ גם כשצער מטלטל
שאם נזכה יוליד השביל הדק הזה
הפריף הבלתי מהדק עדין אל אפשרות של
מקום שמנחם

עורכים: ד"ר שיש אלי, חדווה בן סיני

חברי המערכת: אפרת לביא ריינהרץ, ארליך אורי, אסף ארזי, גרינברג טל, ניומן איל, פז חדד אתי, קימלפלד אדווה, ורד סבאג, שניט אורית.

עריכה לשונית: אפרת חבה

הפקה: מרכז נע"ם (נוף, עם, מורשת), משה סיטבון

עיצוב והדפסה: דפוס הסביונים בע"מ יהוד

כתובת המערכת: ע.ל.ה חדש - מרכז נע"ם, רח' קפלן 42, פ"ת
ע.ל.ה חדש' במרשתת: מינהלת הטיולים, של"ח וידיעת הארץ

6	המדבר צומח שוב - סיור בנחל סלודורה
9	מסע בשיתוף פעולה - שביל עין כרם
12	מתאקלמים בשטח לאורך שביל הגיבורים
15	עזה, עיה, אזה, ג'מעין? כפר עברי מתקופת ממלכת ישראל
17	האור גבר על החושך בשומרון
20	קיבוץ על הר געש
22	על קו פרשת המים של הנגב
25	נופלים ההולכים ראשונה
27	בשערי עזה - קרב כפר דרום
30	תל אביב בשתי מלחמות אוקטובר
33	משימת חייהם של חוקרי רשות העתיקות
36	עכשיו מלחמה - תנועות נוער וארגוני נוער בהיערכות מיידית למתכונת חירום
39	באנו חושך לגרש - תוכנית עוטף ישראל
41	הפוגה למשפחות ולילדי מפונים בערבה הדרומית ובמפרץ אילת
43	עד שנראה את החיטה צומחת שוב
45	רשמים ממרכזי המפונים
48	השבת השחורה או השבת האדומה?
51	ניהול בשגרת חינוך - מיומנה של מנהלת בית ספר
53	מיתוס, אומנות ואבן - בעקבות שמשון באשקלון
56	מיהו גיבור
58	דשא, עשב וירוקים אחרים
60	מנפלאות סתוונית היורה
62	זאב זאב
65	שילוב פעילויות הנצחה בטיולים
68	בזווית אחרת
70	מתודה בשדה
73	ניחוחות מהשדה
75	חודים
77	פתק כיס

"הרוח הניע ענפים
וניער מהם נטפי גשם
ובעוד הנטפים עפים
הם לכדו את האור ברשת"
(נתן אלתרמן, "האור והגשם")

אנשי ידיעת הארץ, אוהבי הארץ יקרים, שלום רב,

לרשימה ארוכה של אירועים המרכיבים את תולדות עמנו, שאנו מספרים על אודותיהם בהדרכות לידיעת הארץ בעודנו צועדים בשבילים ומבקרים באתרים שונים, נוספו אירועי התאריך שבעה באוקטובר 2023, יום שבת, חג שמחת תורה. השבת הארוכה.

עשרה שבועות אחרי אותה שבת, אנחנו - כאנשים בודדים, כקהילות, כמדינה - מנסים לאסוף את עצמנו, להיאחז בשגרה כלשהי, כזו שעשויה לעמעם קמעא את הכאב. למרות הקשיים, נרתמו החברים וכתבו על העשייה שנעשית בימים אלו ועל האפשרויות השונות לפעילות שאפשר לקיים גם בימים מורכבים אלו.

בעלון זה כתבות המספרות על חוויות מפונים במרכזי היחד; כתבות המציעות רעיונות למסלולים ופעילויות; סיפורים על אודות אתרים ואירועים; סיפורי חוויותיהם של מתנדבים שסייעו בדברים שונים; עדויות של עם אחד שהתגייס כאיש אחד - מי בתחומו ומי בתחום הרחוק מהשגרה היומיומית שלו. המשותף לכל האנשים האלו הוא הרצון לתרום כדי לנסות להקל על הקהילות הרבות שפוננו מבתיהם. התנדבות ועשייה תורמת גם למתנדבים ומסיחות את דעתם מהכאב שלהם.

אט אט אנו חוזרים לשגרה בצל המלחמה, שגרה אחרת מזו שהכרנו עד כה. בשל הרצון לסייע לכולנו לחזור לשגרה, אנו מביאים לפניכם את העל"ה ה-14. אז מה נותר לכולנו, אוהבי הארץ הזו, לעשות? לשאוב רעיונות מהכתבות הרבות והמגוונות הנמצאות בעל"ה ולצאת לשבילים עם חברים, עם משפחה, עם תלמידים. לראות את הטבע הנשטף ומתנקה עם הגשמים הראשונים.

ניפגש בשבילים,

חדווה בן סיני
מרכזת המערכת של"ח
וידיעת הארץ

ד"ר אלי שיש
מנהל אגף של"ח
וידיעת הארץ

עשינו כל שביכולתנו כדי להעניק קרדיט ליוצרי הצילומים, האיורים מפות והכתבים. אם נפלה טעות, אנא כתבו לנו ונתקן. כן נשמח לקבל מכם, הקוראים, המלצות כתבות וחומרים רלוונטיים והערות לשיפור ולהתאמת גיליונות "על"ה חדש" לצורכיהם.

המדבר צומח שוב - סיור בנחל סלודורה

ליאור שמש*

אנ"א עין גדי, נקודת היציאה לנחל סלודורה צילום: אנ"א

ומספקת, מלבד אפשרות לינה מול הזריחות המרהיבות של אזור ים המלח וקרבה לנקודות עניין מקומיות, גם [סרט וחינוך טריוויה](#) העוסקים במרחב הגיאוגרפי שבו נטייל. הפעילות חושפת בפני המשתתפים את מאפייני מדבר יהודה וים המלח בחוויית למידה אינטראקטיבית ומהנה. בתום הפעילות, מומלץ לראות את התבליט התלת ממדי של ארץ ישראל המוצג באכסניה ולזהות בו את בקעת ים המלח שבה אנו נמצאים, את רכס הרי יהודה הסמוכים, את נאת המדבר של עין גדי ואת מצוק ההעתקים המתנשא מעלינו.

חודשים לא פשוטים עוברים עלינו. שבועות ארוכים של אי ודאות, של חששות, של ייאוש ושל תחושת חוסר אונים. בשעת משבר כזו, קשה לזכור שגם מתוך שבר אפשר לצמוח. עונות השנה והחורף המגיע מסמלים את המחזוריות שבטבע. מחזוריות זו עשויה לשמש לנו עוגן של ודאות ושל תקווה בעיתות משבר.

בחורף הקרוב, נצא לגלות את אחד הנחלים הפחות מוכרים בנחלי מדבר יהודה - נחל סלודורה. נחזה כיצד חיים מצליחים להתקיים גם באזורים שחונים ומאתגרים ביותר וכיצד המדבר משנה את פניו בתום הקיץ הלוהט והיבש, עם הגעתן של טיפות הגשם הראשונות המפיחות בו חיים בדרך פלאית. המסלול בערוץ הנחל, הנמצא בין עין גדי ומצפה שלם, הוא מעגלי וקליל, אורכו כשני קילומטרים. המסלול מתאים לימי החורף והאביב, פרט לימים שיש בהם אזוהרת שיטפונות.

מומלץ לשלב בהכנה לטיול את הפעילות החינוכית המוצעת באכסניית [אנ"א עין גדי](#), הנמצאת במרחק שבע דקות נסיעה בלבד מהמסלול. האכסניה ממוקמת צמוד לשמורת הטבע עין גדי ולקיבוץ עין גדי

תבליט ארץ ישראל צילום: אנ"א

מסלול נחל סלודורה מתחיל במגרש חניה שממוקם כחמישה ק"מ דרומית ליישוב מצפה שלם. בשל קו הפרדה רצוף בחלק זה של הכביש, יש להגיע לחניה רק מכיוון

*מורת דרך, תכניות חינוכיות, אנ"א.

הקשה שמאפיין את המצוקים. הגישה המסוכנת (והאסורה כיום) למערה, שרק שביל צר ותלול הוביל אליה, גרמה להיותה, לפי השערות, למקום מסתור לפליטים יהודים בתקופת מרד בר כוכבא. סקרים וחקירות שהתקיימו במערה בשנות השבעים ובתחילת שנות האלפיים מצאו שהיא גדולה יותר מכפי שנראה מבחוץ וכוללת בתוכה חדרים מספר. בחדרים התגלו ממצאים ארכיאולוגיים המעידים על אורח החיים של המסתתרים, כמו שרידי צמר ופשתן ששימשו למלבושים, חרצני תמרים וזיתים שמהם ניזונו ואפילו ראש חץ מברזל, מסמרים, שרידי סלים וחבלים עשויים קש. ממצאים עתיקים אף יותר מעידים על חיים שהתקיימו במערה גם בתקופה הכלקוליתית, לפני כששת אלפים שנה.

אפיק נחל סלודורה צילום: אודי שטיינר, מתוך אתר פיקיויקי

נמשך בהליכה בשביל המסומן בכחול. הליכה זו תוביל אותנו אל אפיק נחל סלודורה ולמפגש עם סימון שבילים ירוק. בצומת השבילים, נפנה שמאלה (מערבה) אל מעלה האפיק המסומן בירוק. נעבור מפל קטן ונגיע לעץ ירוק שאי אפשר לפספס, הוא עץ הסלודורה שנתן לנחל את שמו. על רקע הסלעים הבהירים והיובש המדברי, העץ הירוק נראה כמעט כמו אשליה, ומכאן הייחודיות שלו. העץ ירוק עד והוא צמח מוגן בישראל, גדל בנאות מדבר ליד מעיינות ובערוצי נחלים וחובב אקלים חם במיוחד. מומלץ להביט מקרוב בענפים, שידועים כמברשות שיניים טבעיות. מסורת עממית מספרת שהנביא מוחמד השתמש בענפים אלה לטובת בריאות השיניים שלו. העץ הוא בית גידול ומקור לחיים נוספים, גם אם אינם נראים במבט ראשון. בתוך הסבך הירוק, מסתתר לבנין הסלודורה, פרפר קטן שכנפיו כתומות-ורודות וכשמו כן הוא: גדל רק בעצי סלודורה. הנקבה מטילה בעץ את הביצים,

בניגוד לנגב ולמדבריות אחרים בעולם שהם חלק מרצועת מדבריות עולמית הממוקמת לרוחב כדור הארץ, מדבר יהודה הוא מדבר מקומי, המכונה מדבר בצל גשם. סמיכותו להרי יהודה הגבוהים ועתירי המשקעים מייצרת מצב שבו עננים המגיעים מהים התיכון צוברים לחות וממשיכים בדרכם מזרחה אל החוף ואל הרי יהודה. לאחר שמרב הגשמים יורדים בהרים הגבוהים, העננים ממשיכים בדרכם אל ים המלח. אולם, בשל הפרש הגבהים שבין ההרים והמרחב הנמוך שממזרח להם, האוויר מתחמם, טיפות המים מתאדות ולא יורדות כגשם

צפון. נחנה את הרכב במגרש החניה ונלך בשביל המסומן בכחול שעולה מערבה בשלוחה לאורך כחצי ק"מ. נציץ בזהירות אל ערוץ נחל סלודורה שתחתינו - אחד מנחלים רבים המתחתרים במדבר יהודה. בניגוד לנגב ולמדבריות אחרים בעולם שהם חלק מרצועת מדבריות עולמית הממוקמת לרוחב כדור הארץ, מדבר יהודה הוא מדבר מקומי, המכונה מדבר בצל גשם. סמיכותו להרי יהודה הגבוהים ועתירי המשקעים מייצרת מצב שבו עננים המגיעים מהים התיכון צוברים לחות וממשיכים בדרכם מזרחה אל החוף ואל הרי יהודה. לאחר שמרב הגשמים יורדים בהרים הגבוהים, העננים ממשיכים בדרכם אל ים המלח. אולם, בשל הפרש הגבהים שבין ההרים והמרחב הנמוך שממזרח להם, האוויר מתחמם, טיפות המים מתאדות ולא יורדות כגשם. כך נוצר המדבר שבו אנו מטיילים כעת.

נעוף מבט מעלה אל מפל סלודורה המרשים שגובהו כמעט מאתיים מ'. נבחין במערה קטנה במצוק שמדרום לו. במבט ראשון, המדבר נראה שומם וחסר סיכוי לקיומם של חיים בו. אך מערת סלודורה, שממוקמת בין ערוץ סלודורה לערוץ נחל קדם, מספרת לנו שבני אדם חיו כאן לפני אלפי שנים. המערה הקרסטית נוצרה בצורה טבעית כתוצאה מבליה שנגרמת מחלחול מים בסדקי המסלע

הזחלים מתפתחים בסבך העץ המסתיר אותם מפני טורפים, ולבסוף מתגלמים על עלי העץ עד לבקיעה מהגולם כפרפרים.

אבל כיצד כל אלו מצליחים להתקיים כאן, באמצע המדבר? סמוך לעץ, נמצאת נביעה שנראית כטפטוף המתנקז לשולית קטנה. זהו עין סלוודורה. מי הנביעה מליחים ומרירים, אך מאפשרים חיים בנאת המדבר הזעירה שבה צומחים גם עץ אשל ושיחי סמר וצלף. אל הצמחייה הגדלה סמוך לנביעה, מגיעים מיני ציפורים. אחד מהם חברותי במיוחד ומזוהה עם האזור: הטריסטרמית. ציפור זו קרויה על שמו של הנרי טריסטרם, חוקר טבע שתיעד אותה לראשונה מבחינה מדעית. צבעה השחור הבוהק וכנפיה הכתומות, כמו גם הקריאות הרמות והמוזיקליות שהיא מוציאה, הביאו להיותה חלק אינטגרלי מחוויית הביקור במדבר יהודה. מקורות המזון של הטריסטרמית מגוונים ונעים מפירות צמחי מדבר ותמרים ועד קרציות שהיא פולה מפרוותם של בעלי חיים מקומיים, כמו יעלים, חמורים וגמלים. נקיית הסלע והמצוקים הם אתר הקינון האולטימטיבי שלה, ובכך הטריסטרמית מצליחה להשתמש בתנאים הלא פשוטים של המדבר לטובתה.

סקרים וחפירות שהתקיימו במערה בשנות השבעים ובתחילת שנות האלפיים מצאו שהיא גדולה יותר מכפי שנראה מבחוץ וכוללת בתוכה חדרים מספר. בחדרים התגלו ממצאים ארכיאולוגיים המעידים על אורח החיים של המסתתרים, כמו שרידי צמר ופשתן ששימשו למלבושים, חרצני תמרים וזיתים שמהם ניזונו ואפילו ראש חץ מברזל, מסמרים, שרידי סלים וחבלים עשויים קש

הגבוהים שממערב לנו. בשל הפרשי הגבהים בין ההר לבקעה, המים שוטפים אל ים המלח הנמוך דרך ערוצי הנחלים הזורמים אליו. כוחה של טיפת מים בודדה אינו רב, אך טיפות מים מרובות המתחתרות

בסלע לאורך תקופה ארוכה מייצרות בליה בסלעי הגיר והדולומיט הקשים המאפיינים את האזור. כך עוצב ערוץ הנחל הקניוני שלפנינו.

לאחר שנעבור את המפל החמישי, ייפתח ערוץ הנחל ונגיע למעביר מים שמוביל את המים בעת שיטפון מתחת לכביש 90. קצת לפני מעביר המים, שני סולמות המטפסים מעלה אל מפלס הכביש. נעלה בהם ונמשיך בהליכה קצרה דרומה לצד הכביש עד שנגיע חזרה למגרש החניה.

טיול מהנה!

שיח סלוודורה צילום: אודי שטיינוול, מתוך אתר פיקיוויקי

מכאן נחזור על עקבותינו עד לפיצול השבילים ונבחר להמשיך בשביל המסומן בירוק ולרדת בערוץ הנחל. בדרך נעבור חמישה מפלים קטנים, בחלקם נצטרך להיעזר בדרגיות בסלע ואת חלקם נעקוף. בחלק זה של הנחל, נוכל להתרשם ממאפיין נוסף של מדבר יהודה. נחל סלוודורה, כמו גם הנחלים הסמוכים אליו, מתאפיין בערוץ עמוק ומרשים שנוצר בתהליך ארוך של עשרות אלפי שנים. מקור המים המגיעים לנחל הוא משקעים שיוורדים כאן ובהרי יהודה

מסע בשיתוף פעולה - שביל עין כרם

איציק בן דב, שביט סער וקסלר, ליאור שמש,
נינה אשל, אפרת לביא ריינהרץ*

עין כרם היפה מתוך אתר פיקיוויקי

הסיפור מתחיל בשכונה שלווה ופסטורלית בדרום מערב ירושלים, שכונת עין כרם. בין טרסות חקלאיות עתיקות, בוסתנים ומעיין, התקיים לאורך ההיסטוריה כפר שאנשיו התפרנסו, כפי שמעיד שמו, מחקלאות. המסורת הנוצרית מספרת כי בכפר זה נולד יוחנן המטביל, שהטביל את ישו לראשונה ונחשב המבשר את בואו. משום כך, יש בכפר מוסדות נוצריים, כנסיות ומנזרים פעילים.

ובביצוע של השבילים הללו, באו לידי ביטוי המאפיינים הייחודיים של השכונה: אתרים נוצרים וטרסות חקלאיות. השבילים מאפשרים למטיילים לחוות את האופי הכפרי-עירוני שיש לשכונה להציע.

כאשר תוכנן שביל ישראל, באמצע שנות התשעים, נמנעו המתכננים מסימון השביל בתוך יישובים ובשטחים עירוניים במחשבה כי יש להימנע מכניסה לאזורים אלו במהלך טיול בטבע. משום כך, תוואי שביל ישראל הגיע לקרבת ירושלים, אך לא נכנס אל תוך העיר ולא ליישובים ולערים אחרים בארץ. התוואי המקורי עבר סמוך לעיר, בהרי ירושלים, דרך שביל המעיינות שלאורכו מעיינות מפורסמים כמו עין חנדק, עין תמר, עין עמינדב.

בתקופת המנדט הבריטי, היה במקום כפר ערבי שהתאפיין במבני אבן נמוכים ושימש חלק מהעורף החקלאי של העיר ירושלים. המקום ננטש במלחמת העצמאות, ואת מקומם של היושבים בבתים היפים תפסו עולים יהודים, והכפר היה לשכונה בירושלים. לאורך השנים, שמר הכפר על אופיו השקט, על השטחים הירוקים שסביבו ועל סגנון הבנייה האותנטי והיה אבן שואבת לאומנים שעברו לגור בו, לעולי רגל נוצריים ולתיירים מהארץ ומחוצה לה שבאו לבקר בו.

לאחרונה, סומנו תוואים חדשים לשביל ישראל ולשביל טובב עין כרם. בתכנון

בסמטאות עין כרם. צילום: מרים בן דב

*צוות כתיבת תוכן החלה"ט והיחידה לסימון שבילים

הטבע והמורשת שבשכונה, הכוללים שרידי חקלאות עתיקה ובוסתנים, טרסות, שומרות ובורות מים, מפני פגיעה בשל לחצי פיתוח, ולמעשה לקדם את הכרותה של השכונה וסביבתה כאזור לשימור.

לתושבי שכונת עין כרם היה תפקיד חשוב בתכנון תוואי שביל ישראל החדש, וחשיבות שותפותם בתהליך גדלה כשהתברר ששטחים בסביבת השכונה נמצאים בבעלות נוצרית פרטית. התושבים הם שסייעו לקבל את אישורם של הנזירים והנזירות למעבר השביל דרך שטחים שבבעלות המוסדות הנוצריים. כאמור, לתושבי השכונה חשוב מאוד לשמור על אופייה של שכונת עין כרם. על כן, הם התמקצעו בנייה מסורתית באבן יבשה - בנייה באבנים שנאספו בשטח ללא שימוש במלט כלל. טכניקה זו תרמה רבות גם בביצוע תוואי השביל החדש. תושבי השכונה הם אלה שבנו בטכניקת בנייה ייחודית זו את חיבור השביל לשכונת קריית מנחם דרך מדרון תלול בנוי טרסות היסטוריות.

מבט אל עין כרם צילום: מרים בן דב

עם סיום בניית המדרגות בין הטרסות והכשרת המעבר בין קריית מנחם לעין כרם, סומן השביל כמתוכנן דרך השכונות, אך הסיפור לא הסתיים כאן. תושבי השכונה לא הסתפקו במעבר של שביל ישראל בשכונה, אלא רצו להציע למטיילים שביל נוסף שיאפשר היכרות מקיפה יותר עם השכונה ועם אופייה הייחודי. על כן הציעו לסמן, בנוסף לשביל ישראל, שביל סביב לשכונה שיעבור בין טרסות, עצי זית ושקדיות ויזמן נקודות תצפית אל השכונה מכיוונים שונים. גם במקרה זה, התושבים עצמם הכשירו את השביל: הם גזמו עצים וצמחייה ופתחו מעברים על גבי טרסות עתיקות ובין כרמי זיתים במורדות שסביב לבתי השכונה.

אפשר להתחיל את ההליכה בשביל הסובב את עין כרם - במסלול ארוך (8 ק"מ) או קצר (4 ק"מ) - מכל מקום שכן השביל מעגלי. מומלץ להתחילו במעיין מרים שמתחת למסגד שבמרכז השכונה - מקום מוכר לכול ונגיש להגעה בתחבורה ציבורית.

אשר תוכנן שביל ישראל, באמצע שנות התשעים, נמנעו המתכננים מסימון השביל בתוך יישובים ובשטחים עירוניים במחשבה כי יש להימנע מכניסה לאזורים אלו במהלך טיול בטבע. משום כך, תוואי שביל ישראל הגיע לקרבת ירושלים, אך לא נכנס אל תוך העיר ולא ליישובים ולערים אחרים בארץ

שביל ישראל הרשמי נחנך ב-1995. עם השנים, הביאו המציאות והניסיון לריכוך כללי התכנון שלו. פיתוח מואץ בשרון אילץ את המתכננים להעביר את תוואי שביל ישראל ב-2003 מפנים הארץ אל קו החוף של הערים נתניה, הרצליה ותל אביב. המטיילים הגיבו בחיוב לשינוי וחשפו יתרונות במעבר דרך יישובים או בקרבתם: הדבר הקל עליהם את ההצטיידות בחנויות שונות ואיתור מקומות לינה. יתרה מכך, הדבר הוסיף עניין וגיוון למטיילים באפשרות להכיר גם יישובים וערים בטיול בשביל ישראל.

בשנת 2015, ביוזמה משותפת של החברה להגנת הטבע, קק"ל, רשות הטבע והגנים ועיריית ירושלים, החלו בתכנון להעברת שביל ישראל דרך העיר ירושלים. בתהליך תכנון ארוך - שנמשך כשנתיים ודרש שיתופי פעולה עם גורמים שונים: עיריית ירושלים, ועדי שכונות ובעלי קרקעות פרטיים - תוכנן התוואי. כפי שציינו בכתבה בעל"ה 13 ("איך שביל נולד"), לא רבים יודעים שסימון השבילים בארץ מבוצע בידי גוף אזרחי ציבורי ואינו מוגדר בחקיקה כלשהי.

מרגע שהחברה להגנת הטבע מביאה רעיון לסימון שביל חדש לפתחה של הוועדה לסימון שבילים, מתחיל תהליך ארוך שבו נבדקים כל התנאים לקיומו של השביל. תכנון שביל וביצועו דורשים שיתוף פעולה בין גורמים האחראים על השטחים עצמם, אקולוגיים, אנשי סביבה ותושבי המקום. בסופו של דבר, השביל עצמו מתוכנן ומבוצע הסימון. התהליך כולו יכול לארוך שנים.

כבר בשלב התכנון של השביל החדש לירושלים, היו מתושבי עין כרם שבירכו על היוזמה להעביר את השביל בשכונה. מבחינתם, לצירוף השכונה לתוואי שביל ישראל היו שני יתרונות. הראשון: להזמין באמצעות השביל מטיילים נוספים לשכונה. השני: להגן על ערכי

המוסקובייה צילום: מרים בן דב

אתרים מרכזיים ומוקדי עניין הנמצאים על תוואי השביל:
 (מוצגים לפי סדר ההליכה המומלץ - ממעיין מרים לכיוון דרום):

מעיין מרים - הוא המעיין שלידו נפגשו, לפי המסורת הנוצרית, בנות הדודות מרים, אימו של ישוע, ובת שבע, אימו של יוחנן המטביל, בזמן שהיו השתיים בהיריון. סיפור זה מושך לכאן עולי רגל נוצרים רבים מדי שנה בשנה. מעל המעיין, ישנו **שריד של מסגד** שמזכיר לנו את הכפר הערבי שהיה כאן עד מלחמת השחרור. מהמעין נמשיך ללכת דרומה בשביל לפי הסימון אל רחוב מעלה האכסניה. ברחוב מעלה האכסניה נמצא **מעון סנט וינסנט**, שבו מטופלים ילדים עם מוגבלות שכלית קשה עד עמוקה. נמשיך לכמה נקודות תצפית אל מגדלי הפעמונים ואל המבנים הנוצריים - חלק בלתי נפרד מהנוף השכונתי. הבולט בהם הוא **מנזר גורני**, מנזר רוסי שכיפותיו מוזהבות ומזכירות בצלים.

באר נעמי ועין סוף - שני מקומות שבהם אפשר לשכשך רגליים במעיין ולהתרענן. השביל עובר גם בעמק התימנים - המקום שבו יושבו עולים מתימן בימים שלאחר קום המדינה. לכל אורכו של השביל נראה עצי חרוב וזית נטועים בין טרסות חקלאיות ושרידי בוסתנים. חלק מהשביל עובר בגן לאומי עין כרם - גן לאומי קטן שהוכרז כדי לשמר את ערכי הטבע והמורשת המקומיים.

שימו לב למפה ולסימון השבילים כיוון שיש שבילים נוספים בשטח, כולל כמובן שביל המפגש עם שביל ישראל החדש.

זמנים מומלצים לטיול בשביל

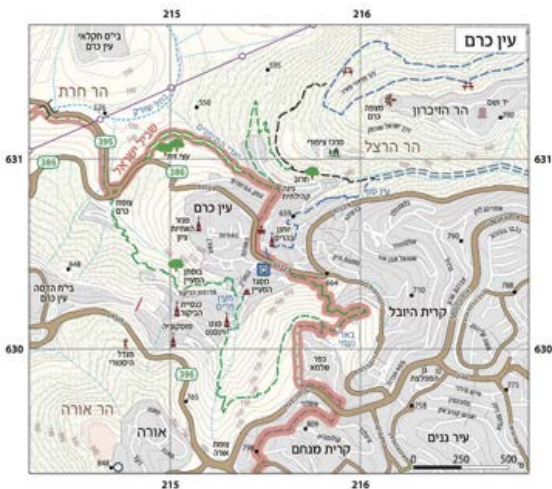
בעת חגיגות חג המולד - אז המרחב הנוצרי מתקשט חגיגת לכבוד השנה הקלנדרית החדשה. בזמן זה אפשר גם ליהנות מפריחת השקד הלבנה המרשימה.

זמני פריחה בהתאם לעונות השנה - חצבים בתחילת הסתיו, חלמוניות וכרכומים בהמשך ופריחת אביב אופיינית ארצישראלית.

לתושבי שכונת עין כרם היה תפקיד חשוב בתכנון תוואי שביל ישראל החדש, וחשיבות שותפותם בתהליך גדלה כשהתברר ששטחים בסביבת השכונה נמצאים בבעלות נוצרית פרטית. התושבים הם שסייעו לקבל את אישורם של הנזירים והנזירות למעבר השביל דרך שטחים שבבעלות המוסדות הנוצריים. כאמור, לתושבי השכונה חשוב מאוד לשמור על אופייה של שכונת עין כרם. על כן, הם התמקצעו בבנייה מסורתית באבן יבשה - בנייה באבנים שנאספו בשטח ללא שימוש במלט כלל

יום הביקור בחודש מאי - היום היחיד שבו מתחם הכנסייה הרוסית נפתח, והכנסייה מקיימת תהלוכה צבעונית וחגיגית.

סיפורו של שביל סובב עין כרם מלמד אותנו שמוטיבציה גבוהה של תושבים וחיבור עמוק שלהם לאזור המגורים יכולים להוביל לבניית רשת של שבילים ולאפשרות לשימור מקום. שביל סובב עין כרם, שהחברה להגנת הטבע יזמה והוועדה לסימון שבילים הוציאה לפועל, מאפשר שילוב בין כפרי לעירוני, בין ישן לחדש, בין שימור לפיתוח ובין דתות במרחב.

מתוך מפת סימון שבילים #9 'יהודה וירושלים' מהדורת 2022

מתאקלמים בשטח לאורך שביל הגיבורים

שלגית הימן*

שביל הגיבורים, צילום: רים דגש, קק"ל

לצעוד מזרחה לאורך צידה החיצוני של הגדר. אחר כשלושים מטרים, תראו את השער הקטן מימינכם ואת השביל משמאלכם מקבל את פניכם בשלט חגיגי: "שביל הגיבורים". לא קשה לנחש שהשביל קיבל את שמו בזכות נקודת הסיום שלו - מרכז ההנחה של גולני. השביל - המתפתל בין עצי אורן, אשחר ואלוני תבור - נפרץ והוכשר בכוחות משותפים של בני נוער שהתארחו במש"י לביא. בראשית החורף, מתחילות הרקפות לצאת מתרדמת הקיץ, ועימן סתווניות וכרכומים, והשטח שלמרגלות העצים מקבל כתמי צבע מלבנים. מומלץ

עד אותה שבת בשבעה באוקטובר 2023, עסקנו כולנו - אנשי חינוך, מדענים, אורחים ואזרחות - בשינוי האקלים. הבעיה העולמית - על התופעות המטרידות הנובעות ממנה: תקופות יובש ארוכות, עלייה בטמפרטורה הממוצעת, נדידת בעלי חיים ובני אדם, שיטפונות, שרפות ענק ועוד - תפסה את מרכז סדר היום החינוכי. אותה שבת נוראה ומלחמת חרבות ברזל שינו את תחומי העיסוק החינוכיים בימים אלו.

שביל הגיבורים וערכת ההדרכה "מתאקלמים בשטח" שייכים לימים של לפני אותה שבת, ואין ספק שעוד נחזור ונעסוק בשינוי האקלים. בינתיים, בואו נכיר את שביל הגיבורים ולא נשכח לקחת איתנו את ערכת "מתאקלמים בשטח".

בשביל הגיבורים

השביל יוצא משער הולכי הרגל שבגדר הצפונית של המרכז שדה ויער לביא, שבו מתקיימת פעילות חינוכית של קק"ל לבני נוער מהארץ ומחו"ל. אינכם אורחים של מש"י לביא? אל דאגה, תוכלו להגיע לשער הראשי ולהתחיל

*רכזת פדגוגית בחטיבה לחינוך ולקהילה של קק"ל

הפעם נצא לטייל בשביל הגיבורים, שביל הליכה חדש ויפה שמתאים במיוחד לימי החורף והאביב הודות לפריחת הגיאופיטים והפרחים החד שנתיים המעטרים את שוליו. נבקר במרכז ההנחה של חטיבת גולני, נלמד על ההיסטוריה של יער לביא והאזור, נכיר את ערכת "מתאקלמים בשטח", שמהותה חיבור החניכים לשטח ועיסוק בשינוי האקלים בדרך חווייתית

במשך השנים, הזדקנו העצים ומזיקים שונים פקדו אותם. מכת השלגים שפקדה את האזור בחורף 1991-1992 הסבה נזקים כבדים לחלקות היער השונות. בשנת 2013, החלה קק"ל לחדש את חלקות היער שנפגעו. רוב העצים שנטעה קק"ל הם מיני בר המאפיינים את החורש הים תיכוני, ובהם אלון התבור, אלה אטלנטית, חרוב מצוי, כליל החורש ושיזף מצוי.

שילוט בשביל הגיבורים, צילום: רים דגש, קק"ל

הצלבנים בארץ ישראל.

פונדק דרכים בשם ח'אן לוביא פעל במקום גם בתקופה הממלוכית (המאה ה-13). שרידי הפונדק נמצאים כקילומטר ממזרח לגבעת אבני ומדרום לכביש 77. מאוחר יותר, קם במקום הכפר הערבי לוביא, ששימר בצליל שמו את שם היישוב הקדום. תושבי הכפר התנכלו לאנשי סג'רה מיום עלייתם של אלה על הקרקע (1899). בראשית מלחמת העצמאות, הטרידו אנשי לוביא את התושבים העברים בדרכם לטבריה. בתקריט שהתרחשה ב-24 בפברואר 1948, נהרגו במתקפה ערבית שניים מנוסעי שיירה שעברה במקום. הכביש נחסם, והתנועה היהודית לטבריה התנהלה דרך יבנאל והכינרת.

בתשעה ביוני 1948, ניסה גדוד דרור של חטיבת גולני לכבוש את הכפר, אך נכשל. בקרב נפלו 21 מלוחמי גולני. בקרבות עשרת הימים (8-18 ביולי 1948), תקף צבאו של פאוזי אל-קאוקג'י את סג'רה (אילנייה) ללא הפוגה, אך לא הצליח להכניע את תושביה. ערביי לוביא נטשו את כפרם, וב-18 ביולי נכבש הכפר ללא קרב ונפתחה הדרך לטבריה.

יער לביא משתרע על פני כ-3,000 דונם. קק"ל החלה בנטיעתו בשנות החמישים של המאה ה-20. בתחילה ניטעו עצי מחט, בעיקר אורן ירושלים, ברוש מצוי ואורן ברזיה. במקומות נמוכים יותר, בשולי הגבעות, ניטעו גם עצי איקליפטוס. יערני קק"ל הותירו חלקות של עצי זית ושל משוכות צבר מהכפר הערבי לוביא.

במשך השנים, הזדקנו העצים ומזיקים שונים פקדו אותם. מכת השלגים שפקדה את האזור בחורף 1991-1992 הסבה נזקים כבדים לחלקות היער השונות. בשנת 2013, החלה קק"ל לחדש את חלקות היער שנפגעו. רוב העצים שנטעה קק"ל הם מיני בר המאפיינים את החורש

לעצור במקום שבו הנוף נפתח ולצפות אל הנוף היפה שבכיוון צפון. מתוך ערכת "מתאקלמים בשטח", נבחר בפעילות "נקודת מבט". בעזרת ה"משקפיד", המורכב מזוג ידיים, נתבונן בנוף ונשאל את עצמנו (ואת המטיילים שלנו) במה השפעת האדם על הסביבה ניכרת בנוף שלפנינו. מתוך שלל האפשרויות, נבחר במאפיין שמשפיע (גם) על שינוי האקלים.

מנקודת התצפית נמשיך לרדת עד למעבר מנע בקר. אחריו נפנה מזרחה (ימינה) לדרך כורכר. אחרי כברת דרך קצרה, נפנה שמאלה ונרד בירידה תלולה לעבר חניון לביא הסמוך לכביש 77. לאורך הדרך, נוכל להבחין במשוכות צבר, בעצי זית ובעצי פרי נוספים - שרידי הכפר המוסלמי לוביא שהיה כאן עד 1948.

הכפר המוסלמי לוביא שימר את שמו של היישוב היהודי לביא, שהתקיים בתקופות המשנה והתלמוד במקום שבו נמצא כיום היער (כחצי קילומטר ממערב לשולי היישוב גבעת אבני. האתר אינו מוסדר לביקורים). התלמוד מזכיר פעמים אחדות פונדק דרכים שפעל בלוביא ושירת את העוברים בדרך מעכו לטבריה. אחד הסיפורים מזכיר עיגול גבינה שנמצא בפונדק דלוי (פונדק לוביא). רבותינו התירו לאכול ממנו משום שני דברים: "משום מציאה ומשום רוב מהלכי דרכים" (שקלים ז, ב). ההגדרה רוב מהלכי דרכים מציינת שרוב עוברי האורח שהגיעו לפונדק היו יהודים, ולכן סביר שחריץ הגבינה כשר. השם פונדק דלוי מעיד על כך שאנשי הגליל בעת ההיא לא הבחינו בין ב' דגושה לרפה. מצפון ליער מתנשא הר קרני חיטים. למרגלותיו הביסו המוסלמים בהנהגת צלאח א-דין את הצלבנים בקרב בשנת 1187 - קרב שהכריע את גורלם של

מעגל של"ח בשביל הגיבורים, צילום: רים דגש

ההגדרה "רוב מהלכי דרכים" מציינת שרוב עוברי האורח שהגיעו לפונדק היו יהודים, ולכן סביר שחריץ הגבינה כשר. השם פונדק דלוי מעיד על כך שאנשי הגליל בעת ההיא לא הבחינו בין ב' דגושה לרפה

הים תיכוני, ובהם אלון התבור, אלה אטלנטית, חרוב מצוי, כליל החורש ושיזף מצוי. כדי להקל את הקליטה של העצים, משקים אותם בשנתיים הראשונות לחייהם, ואחר כך היער עומד ברשות עצמו. אפשר להתרשם מחידוש היער בהליכה בדרך העולה למרכז השדה והיער.

בתחום היער נותר בית הקברות של הכפר הערבי לוביא, ובו מבנה אבן מקורה בכיפה. על פי המסורת הדרוזית, נקברו במקום זה אבו אל-דרע ג'ושן ואבו אל-לקא ת'אבת, שניים ממפצי הדת הדרוזית במאה ה-11. בית הקברות מגודר/ בשולי היער פועלת משתלת גולני, המספקת שתילים לנטיעות קק"ל בצפון הארץ ושתילי עצי ושיחי חורש למועצות מקומיות ואזוריות. השתילים ניתנים ללא תשלום בט"ו בשבט מדי שנה.

נחזור לתיאור מסלול ההליכה אחרי שנרד בזהירות בשיפוע החד, נגיע לצומת טי ונפנה שמאלה לפי עמוד הסימון. ממזרח נמצא חניון פיקניקים של קק"ל, וממערב תחנת דלק. סביר להניח שנוכל לראות גם סימנים המעידים על פעילות של בני אדם בשטח - הכוונה כמובן להשאר פסולת. כמה פעילויות בערכת "מתאקלמים בשטח" עוסקות בסוגיה זו: **"כל אחד משנה - מעגל של"ח"** - שבה המשתתפים מתבקשים לאתר בשטח עקבות של פעילות אדם, לצלם אותן ולכמת את מידת ההשפעה האקלימית של תופעות אלו על הטבע; **"שועלים נופלים בפח"** - פעילות המתייחסת להשפעת הפסולת שאנו משאירים על בעלי החיים בטבע; וכן מעגלי שיח נוספים הדנים באחריות האישית של כל אחד מאיתנו לסביבה.

השביל עובר מתחת לכביש 77 במעבר הולכי רגל מסודר. מצידו הצפוני של הכביש, נמצא אתר מורשת גולני. אתר המורשת וההנצחה מספר את סיפור חטיבת גולני מיום הקמתה בשנת 1948 ועד עצם היום הזה, מנציח את זכר נופלי החטיבה ומתאר את נתיבי הקרבות שבהן השתתפה. מייד אחרי מלחמת השחרור, הוקמה במקום אנדרטה מאולתרת לזכר הנופלים בקרבות בסג'רה ובכפר לוביא. אנדרטה זו היא שהקנתה לצומת את שמו. עץ הזית האופייני לאזור נבחר לסמלה של גולני.

בערכת "מתאקלמים בשטח", תוכלו למצוא פעילויות נוספות בנושאים שונים, בהן **מינים פולשים**, **קיבוע פחמן ותועלת העץ**, וכן משחק **ניווט סלולרי** בנושא פסולת המבוסס על אפליקציית חוויער **ומעגל של"ח** - הכול בהתייחסות לשינוי האקלים שאנו חווים.

עזה, עיה, אזה, ג'מעין? כפר עברי מתקופת ממלכת ישראל

רונן סלע*

שריד מבנה עתיק בח'רבת ג'מעין
צילום: נוקי לביא, מתוך: ויקיפדיה

בשנים האחרונות, רבים מבקרים באתרים בשומרון. הפעם נפנה את מעלה שומרון שליד קרני שומרון (על ציר 55). בעת הקמת השכונה, נתגלה כפר עברי שנשתמר מתקופת ממלכת ישראל (מתוארך למאה השמינית לפנה"ס). הכפר כולל בתי ארבעה מרחבים (16 בתים לעת עתה) ומתקנים חקלאיים גדולים וראשוניים בארץ (יקב שמכיל כ-30,000 ק"ג). המתחם נמצא סמוך ליער המשקיף על נחל קנה.¹

על נטישה פתאומית, מצביעים על נטישה מסודרת. עובדת נטישתו המסודרת של האתר עוררה את דמיון החוקרים שתהו מה הביא את תושביו הקדומים של המקום לעזובו, אם גרמה לכך סיבה מקומית כסכסוך שכנים או מצוקה כלכלית או שמא מדובר בעזיבה מאורגנת בעקבות הכיבוש האשורי כדי להקדים בריחה למכה.³

החפירה במקום התמקדה במדרון הדרומי של האתר, בתוואי שביל עתידי שאמור לחבר בין חלקו הצפוני מערבי של האתר לחלקו הצפוני מזרחי. ממצאיה מתווספים לתגליות מחפירות פרופ' שמעון דר באתר וחושפים עוד פיסה מאזור המגורים של הכפר.

הכניסה אל המבנים הייתה ממזרח (מטעמי צנעת הפרט). במבנים התגלו כלים רבים, בעיקר קנקני פערור האופייניים לתקופה. לצידם התגלו שלושה מתקני אבן מלבניים ששימושם עדיין אינו ברור, אך נראה שהם ייחודיים למבנה זה ואולי מעידים על פעילות מיוחדת שנעשתה בו. בכל מבנה היה חדר אחד ללא ממצאים. ייתכן שחדר זה יועד לבעלת הבית בהיותה אסורה על בעלה משום הצורך לשמור על דיני טומאה וטוהרה.

ח'רבת ג'מעין היא אתר חד תקופתי שלא היה מאויש כלל לפני תקופת ממלכת ישראל וננטש מיושב כמעט לחלוטין אחריה. בחפירות הצלה שנערכו באתר בשנת 1979 כחלק מעבודות ההקמה של מעלה שומרון, נחשפה שכונת מגורים מתקופת הברזל השנייה², המאופיינת בריכוז בתי ארבעת המרחבים. טיפוס בית זה היה נפוץ מאוד בארץ ישראל בתקופה זו וזוהה במחקר עם החברה הישראלית לדעת רוב הארכיאולוגים.²

לממצא יש מקום של כבוד בדיון על אודות בתי ארבעת המרחבים. ההשתמרות הטובה של המבנים, הכוללת קירות תמירים שגובהם מעל שני מטרים, משקופים ומכלולים שלמים בנויים ללא סימני הרס, וכן העובדה כי לא נמצאה באתר שכבת חורבן ולא נמצאו כלים שלמים המעידים

*מורה לשל"ח וידיעת הארץ במחוז מרכז

¹מגן ברושי ורם גופנא, "ארץ-ישראל בתקופת הברונזה התיכונה II: יישובים ואוכלוסייה", קתדרה, 31, 1984.
²שמעון דר וזאב ספראי (עורכים), מחקרי שומרון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, עמ' 3-36, רעננה, 1986.
³אברהם פאוסט, "מכפירים לממלכה: מבט מהכפר על ראשית המלוכה בישראל", קתדרה, 94, 1999, עמ' 32-37.

לדריכת גת או יקב, הכנת פיתות ובישולי שדה, מאהל אירוח למטיילים ולפעילויות קהילתיות, ניטור מצב העתיקות, הרחקת מפגעים, שמירה על ניקיון האתר ופעולות נקודתיות לעיכוב הבליה וההרס שיש בכוחן להאריך את חיי אתר העתיקות ולאפשר לדורות הבאים ליהנות מהממצא הקיים ואולי בעתיד אף לחקור אותו בצורה מקצועית.

בית ארבעת המרחבים, ח'רבת ג'מעין, צילום: נוקי לביא, מתוך: ויקיפדיה

זיהוי אתרים קדומים מתבסס על שלושה נתונים:

1. מקורות היסטוריים שבהם נזכר שמו של האתר בציון נתונים גיאוגרפיים;
2. הישמרות שם האתר בשם מקום בימינו או במפות עתיקות;
3. אימות הזיהוי בעזרת ממצא ארכיאולוגי.

ח'רבת ג'מעין היא, כאמור, כפר פרוז מתקופת הברזל השנייה שבו סמטות ולאורכן בתים בסגנון ארבעה מרחבים, מתקני ייצור ואחסון לשמן וליין ומגדל מבוצר. השם "ג'מעין" הוא שם כללי שפירושו מקום כינוס של רבים. לא מצאנו מקור היסטורי או מקראי המזכיר שם דומה באזור זה. עם זאת, הכפר הסמוך נקרא עזון. האות עי"ן יכולה לשמר את גרונית. בהסתמך על קרבתו של הכפר עזון לאתר, הציע אהרון דמסקי, במאמר שכתב בשנת 1997, לזהות את ח'רבת ג'מעין עם יישוב בשם עזה, הנזכר בתרגום יונתן כשמו של יישוב שהמקרא קורא לו עיה, בתחום נחלת אפרים. ייתכן שהשם של המקום הוא אזה, באות אל"ף ולא באות עי"ן, שכן בחרסי שומרון (אוסטרקונים ממחסי העיר שומרון מימי יואש ומימי ירבעם השני בן יואש), נזכר יישוב בשם אזה שסיפק תוצרת ומס לפקיד כלכלי בשם גדיו שישב בעיר שומרון. על פי אחד האוסטרקונים, ישבו באזה ארבעה בעלי אחוזות: אביבעל, אחז, שבע ומריבעל.

על פי חרסי שומרון העוסקים בחלוקת נחלות מנשה, ממוקם אזורנו בתחומי נחלת חלק בן גלעד. אהרונם ואחרים שיערו שאזה הייתה סמוך לעיר שומרון וכי שמה השתמר בשמו של הכפר זוואתה הסמוך לשכם, וליתר דיוק בח'רבת קומי שמדרומו. כיוון שאין בחרסי שומרון זיהוי מדויק של הנחלות וכיוון שלפי חלוקת הנחלות אזה שכנה בנחלת חלק, אין להוציא מכלל אפשרות שהזיהוי של אזה עם ח'רבת ג'מעין הוא נכון.

פעילויות אפשריות באתר

באתר מתקיימים אירועים חווייתיים משמעותיים למכלול הגילאים דרך מעגל השנה וימי שיא לקראת שבועות, פסח וסוכות. הפעילות כוללת הדרכה מעשית

במבנים התגלו כלים רבים, בעיקר קנקני פערור האופייניים לתקופה. לצידם התגלו שלושה מתקני אבן מלבניים ששימושם עדיין אינו ברור... בכל מבנה היה חדר אחד ללא ממצאים. ייתכן שחדר זה יועד לבעלת הבית בהיותה אסורה על בעלה משום הצורך לשמור על דיני טומאה וטוהרה

איך מגיעים

ח'רבת ג'מעין נמצאת ביישוב מעלה שומרון, במועצה המקומית קרני שומרון על ציר 55. ניתן להגיע באמצעות תחבורה ציבורית באוטובוסים מס' 189, 81. ברכב פרטי, פונים מכביש 55 ימינה, דרומה (לפני הכניסה הראשית של קרני שומרון), וממשיכים עד שמגיעים לשער צהוב. אחריו כ-90 מטר דרומה

בית בד עתיק שנתגלה באתר, צילום: נוקי לביא, מתוך: ויקיפדיה

בעלייה מתונה וחונים ברחבה של היישוב הזמני, מול תחנת האוטובוס. הכניסה לאתר היא במשטח כורכר ובשביל גישה הישר לבתי ארבעת המרחבים.

בשלוחה המזרחית, נמצא ריכוז של מתקנים חקלאיים, כולל יקב שאפשר לרדת אליו בתיאום מראש בסולם מאובטח (לתיאום: רונן סלע, 052-8990264). רצוי לסייר בשלוחה הצפונית ולראות בורות מים ושומרה. בסביבות היישוב, במרחק של עשר דקות הליכה, נמצא מצד מרשים החולש על ציר 55. כן אפשר לרדת לנחל קנה במסלול מעגלי לכיוון אל מתן דרך מעיין נובע (גם בקיץ) ולסיים בבית העלמין של קרני שומרון לאחר שטבלנו בבריכת הצבים (גם בקיץ). במקום יקב עצום, אפשר לרדת אליו בסולם מאובטח.

האור גבר על החושך בשומרון

מירי בר ציון*

קר מאוד היה בעמק באישון ליל של חודש דצמבר שנת 1975. השמש שקעה, ואפלה מילאה את העמק. אפלה של הלא נודע, אפלה של מצב רוח קודר שירד על עם ישראל אחרי מערכה טראומטית למדי שנה וחצי לפני כן. אט אט נדלקו אורות... עוד ועוד אורות מילאו את העמק! אורות של חג הגבורה, חג ניצחון האור את החושך.

כמו שהעמק האפל התמלא אור, כך נדלקה אש בלבבות פעילי גרעין ההתיישבות שבתחנת הרכבת מסעודיה, תחנת השמחה, שלמרגלות שרידי שומרון, בירת ממלכת ישראל לפני מעל ל-2,800 שנה. לאחר מתקפת הפתע ולאחר לחימה עיקשת בשתי חזיתות, רוח העם הייתה עדיין כבדה. פנים רבות היו נפולות בבשל זיכרון יקרים שקיפדו את חייהם אי שם ברמת הגולן או בפאתי תעלת סואץ. אבל מתוך הכאב, צמחה רוח גבורה עצומה, רוח של עשייה ברוכה, רוח של חזון הנביאים: "עוד אֶבְנֶנּוּ וְנִבְנִית בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל עוֹד תִּעֲדִי תִפְיָךְ וְיִצְאָת בְּמַחֹל מְשֻׁחָקִים. עוֹד תִּשְׁטְעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שְׁמֶרֶן נִטְעוּ נִטְעִים וְחִלְלוּ" (ירמיהו לא, ד-ה).

עמק תרצה, צילום: צלמירי

ברוח זו, נוצר גרעין התיישבות, והוא לא נח עד שתקע יתד באדמת השומרון. חבריו התקבצו מכל הארץ לאזור סבסטיה, שומרון העתיקה, במטרה להתחבר לשורשים, לשקם את חורבות ממלכת ישראל ולהפריח את המרחבים הנשכחים של השומרון. קשיים רבים נערמו בפני המתיישבים בדרך אל היעד, אך אלו לא הצליחו לעצור אנשים חדורי אמונה בדרכם להקים מפעל התיישבות בשומרון! חנוכה ה'תשל"ו היה הזמן המכונן, ומאות אורות חנוכה גברו על החושך ששרר בעמקים ובהרים של השומרון. חנוכה היה הרגע שבו גבר האור על החושך ועל היגון. מתוך השבר והצער של חורף 1973, צמח דבר מה חדש.

עוצמת הגבורה של אנשי ההתיישבות בשומרון טמונה בחזון הנביאים, שבישרו לא רק חורבן, אלא גם תקומה וצמיחה מחודשת. עוצמת הגבורה ניכרת בהתמדת ההתיישבות על אף מתקפות, מעשי זוועה והצקות מתמשכות מצד האויב האכזרי, והיא הביאה לכך שאנשי ההתיישבות הקימו בתים, חרשו, מסקו, נטעו, בצרו, צמחו והצמיחו.

אנחנו מזמינים אתכם לצאת לסיור רכוב בעקבות רוח המתיישבים במסלולים קצרים בלב השומרון, לעלות מתוך העמקים אל פסגות ההרים וכמובן לטעום מפרי העשייה הברוכה ביקבים!

שביל קדומים, צילום: צלמירי

ניסע מקדומים מזרחה דרך ציר גלעד שנבנה לזכר גלעד זר הי"ד, בנו של משה זר, שפעל רבות לקניית אדמות להתיישבות במרחב. נחלוף על פני היישוב יצהר ונגיע אל דרך האבות, ציר 60, ונלך בה צפונה לכיוון העיר שכם. בכיכר נפנה מזרחה לכיוון איתמר ואלון מורה. מומלץ לפנות למצפה בני-יו (לזכר בן יוסף ליבנת הי"ד) בעת ההליכה בדרכנו לפסגת הר כביר וליהנות מהנוף המרהיב של הר גריזים והר עיבל וביניהם העיר שכם. נחזור אל הדרך העולה לאלון מורה וניכנס אל היישוב. נגיע למרכז מורשת חדש שישלים לנו את התמונה של סיפור ההתיישבות שהתחלנו בקדומים.

ממרכז המורשת אלון מורה, נעלה אל ה"צ'ופצ'יק" של רכס כביר, המתנשא לגובה של כמעט 800 מ' מעל פני הים, ונשלים את המבט אל הר עיבל ואל מיקום

מסלולנו מתחיל במרכז היישוב קדומים, בבמה שעליה עמד מנחם בגין ונאם את נאומו המפורסם לעידוד ההתיישבות: "יהיו הרבה אלוני מורה, לא יהיה צורך בקדום". היום, 46 שנה לאחר נאומו של מנחם בגין, הבמה כבר אינה לבדה על הגבעה. סביבכם יישוב מטופח וצומח ובו קרוב ל-5,000 תושבים, המשקיעים רבות בפיתוח ובהמשך מימוש חזון הדורות, בגינון של צמחייה ארץ ישראלית, בחינוך ובקהילתיות. במרכז היישוב מוזיאון המספר את סיפור הדורות הקודמים ואת סיפור הקמת ההתיישבות. כן נמצא במקום פארק ארכיאולוגי מרשים ומונגש.

לאוהבי לכת, נציע לצאת אל "שביל קדומים", העובר בין מתקני חקלאות ומסומן בצבעי חום-צהוב-ירוק. את ההליכה בשביל אפשר להתחיל מכמה נקודות (השביל אינו מעגלי): אפשר לרדת מהגן הארכיאולוגי בשביל המסומן בירוק-צהוב-חום אל פארק הצנירים; אפשר לנסוע ברכב לפארק הצנירים (לפי השילוט), לרדת בשביל לכיוון צפון-מערב ולעלות בצד הצפוני אל הכביש המחבר את קדומים צפון עם השכונה הר חמד. בפארק הצנירים בריכות מלאכותיות בתוך מחצבות עתיקות לצד צנירים טבעיים - תופעה גיאולוגית מיוחדת. מנקודת התצפית הפונה לכיוון צפון-מערב, אפשר להבחין באנטנות של הר עיבל באופק.

מקדומים ניסע אל היישוב השני שהוקם במרחב שכם: אלון מורה. על אף שמיקום היישוב כנראה אינו תואם את נקודת הציון המדויקת של אלון מורה המקראית (סמוך לתל שכם), הנוף הנשקף מההר בהחלט משקף את סיפורי אבות האומה: הליכת אברהם אבינו, חלקת השדה שקנה יעקב ושבנה נקבר יוסף בנו, המזבח שבנה יהושע בן-נון על הר עיבל, ממש ממול!

אלון מורה, צילום: צלמירי

צילום: צלמירי

במקום זה... בסמוך לערוץ נחל תרצה, עברה דרך מבוא השמש - הדרך העתיקה שהובילה ממזרח למערב (פירטנו עליה בגיליון הקודם). הדרך מקיפה את הר כביר מצפון, עוברת בתוך שכם בין הר עיבל והר גריזים וממשיכה מערבה במקביל לנחל שכם. דרך מבוא השמש הייתה השער לארץ ישראל! לכאן הגיעו אברהם (עדיין בשמו הקודם: אברם) ויעקב, בדרך זו הלכו שבטי ישראל בדרכם למעמד הברכה והקללה ולטקס בניית המזבח שלצידו היו עתידים להיקרא לראשונה "עם לה' אלוהיכם" (דברים יד, א)!

המזבח. מצפון להר, יתגלה לעינינו עמק תרצה, אחד העמקים היפים בארץ ישראל כולה עד שמשורר שיר השירים הזכיר אותו במפורש: "יפה את רעיתי כְּתַרְצָה" (שיר השירים ו, ד). נחל תרצה הזורם בעמק מוביל את מי עין בידאן המתפרץ למרגלות הר עיבל אל הירדן. הנחל מתחבר אל נהר הירדן קצת דרומית לנחל יבוק. במקום זה, בסמוך לערוץ נחל תרצה, עברה דרך מבוא השמש - הדרך העתיקה שהובילה ממזרח למערב (פירטנו עליה בגיליון הקודם). הדרך מקיפה את הר כביר מצפון, עוברת בתוך שכם בין הר עיבל והר גריזים וממשיכה מערבה במקביל לנחל שכם. דרך מבוא השמש הייתה השער לארץ ישראל! לכאן הגיעו אברהם (עדיין בשמו הקודם: אברם) ויעקב, בדרך זו הלכו שבטי ישראל בדרכם למעמד הברכה והקללה ולטקס בניית המזבח שלצידו היו עתידים להיקרא לראשונה "עם לה' אלוהיכם" (דברים יד, א)!

היננו עומדים בשנת ה'תשפ"ג, 2023, מחוברים בשורשים עתיקים עמוק לאדמה הטרשית של הרי השומרון. כאן הסיפור שלנו התחיל וכאן, כפי שעיניכם רואות, הסיפור שלנו חי וצומח. כאן נוטעים כרמים. זה הזמן להיכנס ליקב להתענג על כוס יין משובח אל מול הנוף ולזכור שתמיד הכי חשוב לפני עלות השחר (כמובא בשירו של שלום חנוך "נגד הרוח") ושעוד ייכוננו לנו ימים רבים של אור לאחר תקופה קשה זו שאנו חווים!

עבודה בכרמים,
צילום: צלמירי

קיבוץ על הר געש

נגה בן ארי*

יש גיבורים שתרומתם מוכרת פחות. אנשי מכון איילון לא לחמו מול האויב, אבל פעלו בחשאי, כשהם מסכנים את עצמם, להצלחת הקרבות במלחמת העצמאות. במשך שלוש שנים, בשנים 1948-1945, הם הפעילו במחתרת בית חרושת סודי לייצור כדורים ממש מתחת לאפם של הבריטים.

בצפון העיר רחובות, סמוך למתחם ההייטק הפרוץ של האזור, שוכן לו מכון איילון, הסוד הכמוס של ארגון ה"הגנה" ושל תעש. בשנים שלפני קום המדינה, שכנה במקום גבעת הקיבוצים, שנועדה להכשרת קיבוצים לעלייה לקרקע. גבעת הקיבוצים שימשה מסווה למפעל תת קרקעי לייצור כדורי 9 מ"מ לתת מקלע סטן. זה היה המפעל הגדול ביותר של תעש שפעל במחתרת.

שמונה מטרים מתחת לאדמה

לאחר מלחמת העולם השנייה, בעת שלטון המנדט הבריטי בארץ, הוחלט להקים מפעל נשק שיספק תחמושת לאנשי היישוב היהודי. תעש הייתה זרוע של ה"הגנה" בייצור נשק. לניהול המבצע מונה יוסף אביר, מנכ"ל תעש במחתרת. מכוונת לייצור כדורים כבר היו ברשות ה"הגנה", וכעת עלו השאלות היכן המפעל יוקם ואיך יסתירו אותו מעיני הבריטים. אביר בחר להקים את המפעל בגבעת הקיבוצים ברחובות, אזור שהיה מבודד יחסית, אך בקרבה מספקת לתל אביב ולמפקדת ה"הגנה".

מכון איילון, צילום: נגה בן ארי

להקמת המפעל ולעבודה בו נבחרו חברי קבוצת הצופים א', קבוצה מגובשת שחלומה היה להקים קיבוץ ליד הים. חברי הקבוצה דחו את תוכניתם להקים קיבוץ ליד הים והלכו אל הלא נודע. הדבר היחיד שידעו הוא שמדובר במשימה מסוכנת וחשובה למען הקמת המדינה. חלקם היו נשואים והורים לילדים ולמרות זאת קיבלו על עצמם את המשימה המסוכנת. במהלך שלוש השנים שבהן המפעל פעל, למרות הסכנות, איש לא עזב. בנוסף, עבדו במכון אנשי תעש. בשנת 1947, הצטרפו אליהם חברי הכשרת הפלמ"ח "חפציבה" וחברים מקבוצת "הבונים".

המכון התת קרקעי, ששטחו היה כ-250 מטרים, נחפר לעומק של כשמונה מטרים באדמה. מעל פני האדמה, הייתה למקום חזות של קיבוץ לכל דבר: לול, רפת, מאפייה, חדר אוכל, מכבסה ובתי ילדים. רק עובדי המכון ידעו מה מתרחש מתחת לפני האדמה. מעבר לעבודה במפעל, התנהלו החיים כסדרם. חברי הקבוצה קמו בכל בוקר לעבודה, גידלו את ילדיהם וסעדו יחדיו בחדר האוכל.

איך שומרים על הסוד הגדול

למכון נבנו שני פתחים לאוורור ולכניסה ויציאה של העובדים. פתח אחד הוקם במאפיית הקיבוץ, שם נבנה תנור אפייה גדול ששקל עשרה טון. בעזרת מנגנון

*רכוזת הדרכה במכון איילון.

תיירים וחיילים. המבקרים באתר מתקשים להאמין שהצליחו להסתיר מפעל תחמושת שלם מתחת לפני האדמה ושחברה צעירים סיכנו את חייהם מדי יום ביומו כדי לאפשר עתיד טוב יותר וכדי להבטיח את קיומה של מדינת ישראל.

מכון איילון והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל הוקמה בשנת 1984 בעקבות מעשי הרס ופגיעה במורשת הבנויה של ארץ ישראל. המועצה פועלת למניעת הרס של מבנים בעלי חשיבות היסטורית ואדריכלית ולשימורם. שימור

מכון איילון, צילום: נגה בן ארי

הפעלה מתוחכמת, הוזהר התנור והתאפשרה הכנסת מכונות המפעל הכבדות. הפתח השני היה במכבסת הקיבוץ ושימש את העובדים לכניסה אל המפעל וליציאה ממנו וגם להכנסת חומרי גלם ולהוצאת הכדורים המוכנים. פתח זה היה הפתח הזמין היחיד באותם ימים.

עובדי מכון איילון התמודדו עם חשש מגילוי ועם קשיי העבודה מתחת לאדמה. הם בילו שעות ארוכות ללא אור יום, וכעבור זמן קצר החלו לסבול מבעיות רפואיות. ד"ר קוט, הרופא הראשי של ה"הגנה", הורה על התקנת חדרון במפעל שבו מנורת קוורץ שתאפשר לעובדים חשיפה מבוקרת לשמש. הוא אף רשם להם כמסות ויטמין A ו-D-1.

אחת הבעיות המרכזיות של עובדי המכון הייתה כיצד להסוות את רעש ייצור הכדורים. הם מצאו פתרון ופתחו את "מכבסת אביב" ברחובות. חברי הקיבוץ הציעו שירותי כביסה ליישובים שסביב, וכך הצליחו לוודא שמכונות הכביסה פועלות כל היום ומסוות את רעש מכונות ייצור הכדורים.

לאורך כל שנות פעילותו, לא גילו הבריטים את המפעל לייצור כדורים, והחברים הצליחו לשמור את הסוד גם מפני חברי הכשרה נוספים שהצטרפו לקיבוץ. התרומה של מכון איילון ליישוב היהודי הייתה אדירה, החברים ייצרו 2.5 מיליון כדורים במהלך השנים הראשונות ועוד שני מיליון במלחמת השחרור. זו התחמושת היחידה שלא חסרה במלחמת השחרור.

מפעל לאתר מורשת לאומי

לאחר מלחמת השחרור, עזבו חברי הצופים א' והקימו את קיבוץ מעגן מיכאל. מכון איילון נותר מבודד במשך שנים רבות. מבני הקיבוץ הוזנחו, וסיפור הגבורה העילאית כמעט נשכח. רק בשנת 1975, החלה התעניינות מחודשת בסיפורו של המכון, וכעבור עשר שנים, בעזרת המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, החלו בשיקום האתר ובהקמת מוזיאון. כיום מכון איילון הוא אתר מורשת המתאר את תולדות המקום ומעניק סיורים מודרכים במפעל המשוחזר לקבוצות תלמידים,

המכון התת קרקעי, ששטחו היה כ-250 מטרים, נחפר לעומק של כשמונה מטרים באדמה. מעל פני האדמה, הייתה למקום חזות של קיבוץ לכל דבר: לול, רפת, מאפייה, חדר אוכל, מכבסה ובתי ילדים. רק עובדי המכון ידעו מה מתרחש מתחת לפני האדמה. מעבר לעבודה במפעל, התנהלו החיים כסדרם. חברי הקבוצה קמו בכל בוקר לעבודה, גידלו את ילדיהם וסעדו יחדיו בחדר האוכל

מאפשר לנו להעביר את הסיפור שהמבנה, המבנים או המרחב נושאים בדרך אותנטית ומוחשית. לצד שימור מבנים, המועצה לשימור אתרים עוסקת בהנחלת המורשת המוחשית לאוכלוסיות מגוונות: תלמידים, חיילים ומתעניינים מקרב הציבור הרחב. ברחבי הארץ, אתרי מורשת רבים שאפשר לבקר בהם, לחוות חוויה מן העבר ולהתחבר לשורשים.

מכון איילון מארח את תלמידי שכבת כיתה ח' מרחובות ומנס ציונה שמגיעים מטעם שלי"ח לימי גיחה הכוללים לינה ופעילות. התלמידים יוצאים לסטורים בסביבה, מבקרים באתר הפרדסנות ע"ש מינקוב ובבית הנשיא הראשון במכון ויצמן. חברי תנועת הצופים מתארחים במקום בימי שישי ושבת לימי שבט. מוזיאון מכון איילון פתוח לקהל בכל ימות השנה. מוזמנים, יש לתאם ביקור ולהגיע.

דרכי התקשרות

טלפון: 08-9406552

מייל: ayalon@shimur.org.il

על קו פרשת המים של הנגב

אביב פירני בר-נר*

הנחת צינור המים בנגב, מתוך: אלבום חטיבת הנגב, 1947, (צילום: אוצר תמונות הפלמ"ח (מתוך אתר הפלמ"ח))

והיא נקראה תוכנית מוריסון-גריידי. הצעת החלוקה בתוכנית הייתה ש-17% משטחי הארץ יהיו ליישוב היהודי, 40% לשלטון ערבי ו-43% יישארו תחת שלטון המנדט הבריטי. התוכנית חילקה שטחים רבים, בהם אזור הנגב, בין שליטה בריטית וערבית. היישוב היהודי, שכבר החל לעסוק בתכנון רעיון פיתוח הנגב והקמת יישובים בו, הבין את צורך השעה בפעולה מהירה נוכח הצעה זו. לאחר כמה חודשים של תכנונים ושל השגת משאבים רבים שנדרשו לדבר, בלילה שבין חמישה לשישה באוקטובר 1946, מוצאי יום כיפור, יצא לדרך מבצע חשאי פורץ דרך. 11 נקודות יישוב חדשות הוקמו בנגב בין לילה. מכאן השם שיינתן לאירוע: "מבצע 11 הנקודות". הנקודות נועדו לשמש תשתית ליישובים שיפותחו מאוחר יותר. כך עלו לקרקע היישובים קדמה, גלאון, שובל, משמר הנגב, נבטים, חצרים, אורים, תקומה, בארי, כפר דרום ונירים.

היישובים שנבנו הוקמו על קרקעות שנרכשו עוד קודם לכן, את רובן רכשה הקרן הקיימת לישראל. הרכישה נועדה לשמש אסמכתא בפני הבריטים להקמת היישובים. מבצע 11 הנקודות יצר חבל ארץ יהודי בתוך הנגב. המבצע נוהל בסודיות רבה, גם מפני המתיישבים עצמם.

יישובי הנגב, ששמותיהם עולים בימים אלו בהקשר לאירועים הקשים של ימי המלחמה, הם חלק נכבד מהיסטוריה של מעשי גבורה. סיפור הקמת היישובים ופיתוח הנגב הוא סיפור מרשים של חזון ושל נחישות. הקמת היישובים הייתה גורם שהכריע את תוואי המדינה שבדרך. יישוב אזור הנגב בתקופת טרום המדינה ובראשית דרכה כלל לא רק הקמת יישובים ויישובם באוכלוסייה, אלא גם התמודדות עם תנאי השטח - דבר שבא לידי ביטוי בחיבורו ההיסטורי של האזור לצינור מים.

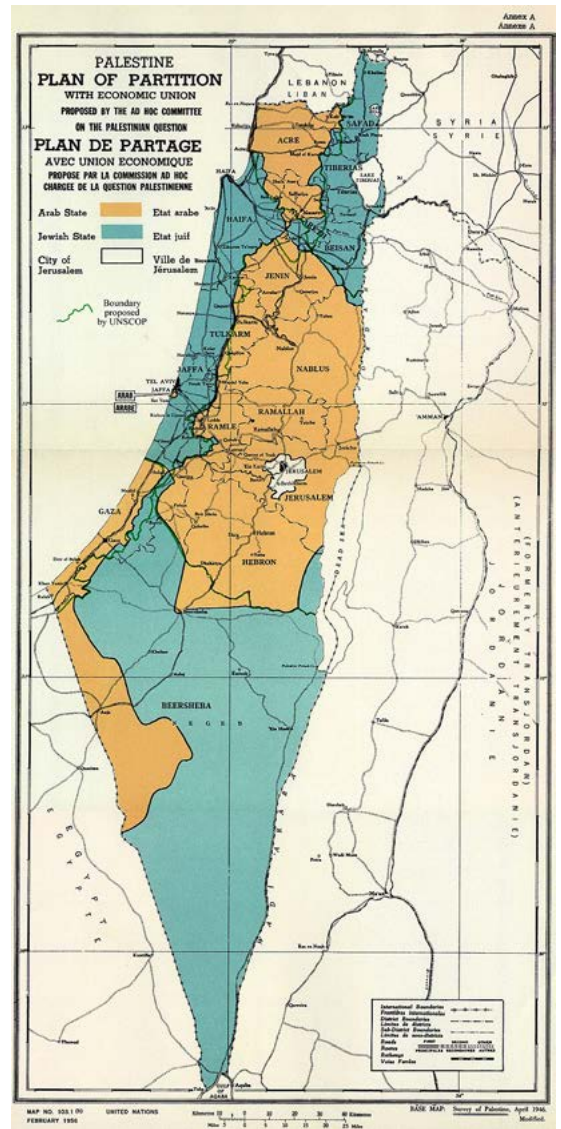
לאחר מלחמת העולם השנייה, חל שינוי במדיניות היישוב היהודי כלפי המנדט הבריטי. ביישוב הייתה ציפייה משלטונות המנדט להקל את מדיניות הספר הלבן משנת 1939 ביחס להגבלות על עלייה ועל התיישבות בארץ. האכזבה מהמשך קיום תקנות הספר הלבן הובילה את היישוב היהודי לצאת למאבק, שכלל גם מאבק להמשך פיתוח ההתיישבות בארץ.

הבריטים הציעו לחלק את שטחה של ארץ ישראל. כמה הצעות חלוקה עלו לאורך השנים. אחת מהן פרסמו הבריטים בחודש יולי 1946,

*חברת צוות מוזיאון בית הפלמ"ח

צינור מים בכפר דרום, אלבוים חטיבת הנגב, 1947, צילום: אוצר תמונות הפלמ"ח (מתוך אתר הפלמ"ח)

מפת תוכנית החלוקה מתוך: ויקיפדיה

ב-14 במאי 1948, הוכרזה עצמאותה של מדינת ישראל. ב-15 במאי, פלשו לארץ צבאות ערב הסובבים אותה. קרבות קשים נערכו באזור בין כוחות ישראל למצרים, ויישובי הנגב הצעירים עמדו בלב המערכה המתגברת. כל אחד מסיפורי הלחימה מציג תושייה רבה של לוחמים ושל אזרחים

אהרון ידלין סיפר על המבצע להקמת אחד היישובים:

באמצע הלילה אנחנו מתחילים ללכת ברגל מבארות יצחק. אנחנו שואלים - לאן הולכים? אומרים לנו 'אתם הולכים למקום ההתיישבות שלכם'. אנחנו שואלים - איפה המקום הזה? יש לו שם? אומרים לנו 'כן, 'נחביר'. זה היה השם הערבי של גבעה שחולשת על איזור נרחב שמתאים לחקלאות. אני לא אשכח לעולם את ההליכה למקום ההתיישבות, ועל ההחלטה בדרך שאנחנו לא נקרא למקום נחביר. עולות הצעות שונות עד שמסכמים על 'בארי', שמו העברי של ברל כצנלסון. עם אור הבוקר אנחנו מגיעים לנחביר-בארי, ומתחילים דבר ראשון לרקוד. ורקדים, ואחר כך כל אחד הולך לתפקיד שלו.

עוד טרם מבצע 11 הנקודות, היה ברור לאנשי היישוב כי יש לדאוג להעברת צינור מים ליישובים כדי להצליח לקיים אותם, מים לצורכי היומיום וגם לפיתוח חקלאות באדמת הנגב היבשה. מקור המים הזמין ביותר היה מקורות מים קרקעיים שנמצאו בקיבוץ ניר עם. חברת מקורות תכננה למתוח שני קווי צינורות משם אל עבר יישובים אחרים בנגב. התוכנית כללה גם מתן חלק מן המים לבדואים שהתגוררו בסביבה באמצעות העברת תת צינורות נוספים ובניית בריזים, זאת בניסיון ליצור שיתוף פעולה ולהימנע מעימותים.

גדול מהנגב, על היישובים החדשים שבו, בשטחה של המדינה היהודית. שטח המדינה המוצעת ליהודים גדל משמעותית מהשטח שהוצע בהצעת "מוריסון גריידי" הנ"ל.

עם פרוץ מלחמת העצמאות, פעל האויב בפעולות חבלה רבות לפגיעה בתשתיות הצינור. על אבטחת הצינור להמשך אספקת מים ליישובים, הופקדו יחידות של הפלמ"ח (בהן "חיות הנגב") וכוחות מההגנה. ב-14 במאי 1948, הוכרזה עצמאותה של מדינת ישראל. ב-15 במאי, פלשו לארץ צבאות ערב הסובבים אותה. קרבות קשים נערכו באזור בין כוחות ישראל למצרים, ויישובי הנגב הצעירים עמדו בלב המערכה המתגברת. כל אחד מסיפורי הלחימה מציג תושייה רבה של לוחמים ושל אזרחים. תמונה אחת מפורסמת שתיעדה את הקרבות הללו היא תמונה מחדר האוכל בקיבוץ נירים לאחר שכוח ארטילרי מצרי כבד הפציץ את הקיבוץ. מתוך העשן המתנוסס, נותר קיר אחד של חדר האוכל עומד. על הקיר הייתה תלויה סיסמה שנתלתה באחד במאי, רק שבועיים לפני המתקפה: "לא הטנק ינצח, כי אם האדם". הכיתוב על הקיר ששרד את ההפצה נותר כסמל לקרב.

באוקטובר 1948, לאחר חודשים מספר של קרבות עזים ושל מצור על הנגב, עבר עיקר המערכה של מלחמת העצמאות לנגב. מבצעים רבים, ביניהם יואב, לוט, אסף וחורב, הובילו לשינוי ולניצחון המערכה על הנגב. יישובי הנגב יצאו מהמצור, הדרך לאילת (אום רשרש) נפתחה, וחטיבת הנגב הרימה את דגל הדיו על התורן באילת - מעשה שסימל בעיני רבים את סיום המלחמה.

הסיפור של יישובי הנגב היה ויהיה סיפור על נחישות ועל גבורה. סיפור על לוחמים ועל אזרחים שחלמו והגשימו. סיפור על אנשים שהאמינו שמים יזרמו במדבר, שהאמינו שיישוב יהודי יפרח בנגב.

הקמת תשתיות צינור המים החלה כבר בשנת 1946 עם הנחת שני צינורות מניר עם ליישובי הנגב הצפוני. אורך שני הצינורות היה יחד 220 ק"מ לערך. בראשית 1947, בחודש ינואר, החלה הזרמת מים בצינור. בהקמת מפעל המים הגדול והנועז השתתפו גופים רבים ביישוב היהודי: מקורות, קק"ל, סולל בונה וחברת החשמל. בהתאם לכך, זכה האירוע להד רב. גם המשורר נתן אלתרמן לא נשאר אדיש לחדשות הגדולות על אודות הצינור בנגב. תחת הכותרת "המים נוסעים דרומה", כתב:

"לא פעם נחלקו דעות חכם ופתי:
את ההיסטוריה מי עושה? למי יתרון?...
...יברר עוד שאותה עושה האינסטלטור,
אשר כיון צינור עם ברז למדבר".

(אלתרמן, הטור השביעי, 9.5.1947)

במהלך אותה שנה, ביקרה ועדת אונסקו"פ של האו"ם באזור הנגב ונפגשה עם תושבי היישובים בקיבוץ רביבים. לדברי ניסן צורין, מפקד ניר עם, חברי הוועדה היו מלאי התרשמות והתפעלות מפועלם של המתיישבים. בכ"ט בנובמבר 1947, פרסמה ועדת אונסקו"פ את הצעת תוכנית החלוקה של ארץ ישראל בין יהודים לערבים. בתוכנית זו, נכלל חלק

הסיפור של יישובי הנגב היה ויהיה סיפור על נחישות ועל גבורה. סיפור על לוחמים ועל אזרחים שחלמו והגשימו. סיפור על אנשים שהאמינו שמים יזרמו במדבר, שהאמינו שיישוב יהודי יפרח בנגב

קיר חדר האוכל בקיבוץ נירים לאחר המתקפה, מתוך: "אוצר התמונות" באתר הפלמ"ח

נופלים ההולכים ראשונה

רנ"ג אליעזר מגידיש*

משטרת היישובים העבריים, מתוך פיקיוויקי

חג השבועות, ביולי 1936, הגיעה מחלקה ראשונה של נוטרים לקיבוץ עין חרוד שבעמק יזרעאל. למעשה, מחלקה זו הייתה המחלקה הראשונה שהוקמה.

בשליש האחרון של שנת 1936, דעך המרד (הוא עתיד להתחדש שוב לאחר כשנה), והבריטים שלחו לארץ את ועדת פיל לחקור את הסיבות שהביאו למרד ודרכי פעולה עתידיות שיש לנקוט כדי למנוע מרד נוסף. הוועדה הגיעה לארץ בנובמבר 1936 ומייד החלה לפעול. ישיבות הוועדה, הפתוחות והסגורות, נערכו במלון פאלאס בירושלים. בפני הוועדה הופיעו אנשי שלטון בריטיים בארץ ישראל, נציגי הנהגת היישוב היהודי ונציגי הנהגת היישוב הערבי.

הנהגת היישוב היהודי בארץ הבינה כי החלטותיה של הוועדה עלולות להכריע את נושא ההתיישבות בארץ ישראל, ולכן הוחלט לגלות בכל דרך מה נאמר בישיבות הסגורות של הוועדה. המשימה הוטלה על מהנדס בשם ברוך קטינקא. קטינקא הצליח למצוא דרכים יצירתיות ומקוריות להאזין לישיבות הסגורות ולהקליט את הדברים שנאמרו בהן. מהאזנה לדברים, עלתה בבירור המסקנה שהוועדה מתכוונת להמליץ על חלוקת הארץ על פי מפתח זה: חלק ארץ שיש בו רוב יהודי יימסר ליהודים, חבל ארץ שיש בו רוב ערבי יימסר לערבים.

באותה עת, רק 17 אחוזים משטחי ארץ ישראל היו מיושבים על ידי יהודים. היה ברור שאם המלצות הוועדה

השנה שנת 164 לפני הספירה. יוון היא מעצמה אזורית והיא שולטת בארץ. בנקודת זמן מסוימת ובעקבות הצטברות של כמה אירועים, פרץ מרד החשמונאים. את המרד הובילה משפחתו של מתתיהו הכהן מבית חשמונאי, ולאחר זמן ממושך מאוד, הביאו המורדים לקץ השלטון היווני בארץ ישראל. עם נפילת השלטון היווני, קם בארץ ישראל שלטון עצמאי חזק, והוא נמשך כשמונים שנה. אך, לצערנו, מדינת היהודים שוב נפלה, וארץ ישראל נפלה בידי זרים מתחלפים עד להכרזה על הקמתה של מדינת ישראל.

נחזור קצת לזמנים שלפני קום המדינה. באפריל 1936, כשהבריטים שלטו בארץ ישראל, פרץ בארץ מרד - המרד הערבי הגדול, את המרד הוביל שייח מסית עז אדין אלקאסם. אנשי היישוב היהודי התעשתו מהר מאוד, ובהסכמתם של הבריטים ובעידודם קם בארץ גוף ביטחוני חדש: הנוטרות. כבר בערב

*מורה דרך מוסמך ומדריך בכיר בבית מורשת ישראל.

והוא פעל ברשות ובסמכות הבריטים, ואלו אף סיפקו לו נשק ואימונים.

ב-14 במאי 1948, ה' באייר תש"ח, קמה מדינת ישראל ולמחרת קמה משטרת ישראל. בתחילת הדרך, מנתה המשטרה כ-1,800 שוטרים. שני שלישי מהם הגיעו ממשטרת היישובים העבריים. אלפים אחרים ממשטרת היישובים העבריים התגייסו לצבא ההגנה לישראל והיו חלק ניכר מלוחמיו ומפקדיו. רבים מהם שימשו בשדרת הפיקוד המרכזית של צה"ל עד שלהי שנות השבעים.

בתאריך שבעה באוקטובר 2023, בחג שמחת תורה תשפ"ד, חדרו אלפי מחבלים מרצחים למושבים, לקיבוצים ולעיירות בדרום הארץ. הם רצחו ללא רחם למעלה מ-1,200 ילדים, נשים וגברים. מרצחים אלה נשלחו על ידי ארגון הטרור חמאס, ששואב את השראתו מעז-א-דין אל-קסאם.

קצין המשטרה סגן ניצב רותם וסקר מסייע לילד מהדרום לאחר מאורעות אוקטובר 2023 (קרדיט: לא ידוע)

יתקבלו, יקיץ הקץ על חלום המדינה היהודית. לכן החליט היישוב היהודי לפעול וליישב את הארץ ובכך להגדיל את שטחי ההתיישבות היהודית. מיזם חומה ומגדל - מיזם התיישבותי שענה על הצורך להגדיל את מספר היישובים היהודיים בארץ ישראל - יצא לדרך!

בעמק בית שאן, ממזרח לנקודות ההתיישבות הראשונות בעמק, היה שטח שקק"ל רכשה אך עדיין לא יושב. בדצמבר 1936, נר שני של חנוכה שנת תרצ"ו, קם יישוב חדש בעמק בית שאן. שמו של היישוב היה תל עמל (כיום נקרא קיבוץ ניר דוד). בעקבותיו, קמו עוד יישובים רבים בשיטת חומה ומגדל והם הגדילו לאין שיעור את השטח שבו ישבו יהודים בארץ ישראל.

בתל עמל היה דבר ראשוני נוסף. רבים מיישובי חומה ומגדל, בניגוד לסברה הרווחת, לא הוקמו באישון ליל,

אלא ביום ולעיתים כול. לעיתים בידעת הבריטים ולעיתים בהסכמתם השקטה. זוכרים את המחלקה הראשונה שהוצבה בעמק חודשים ספורים קודם לכן? נוטרי מחלקה זו ליוו ואבטחו את העלייה על הקרקע של תל עמל. לאחר שלוש שנות פעילות, היה מוסד הנוטרות למשטרת היישובים העבריים,

סמל משה רוזנפלד ז"ל

הנהגת היישוב היהודי בארץ הבינה כי החלטותיה של הוועדה עלולות להכריע את נושא ההתיישבות בארץ ישראל, ולכן הוחלט לגלות בכל דרך מה נאמר בישיבות הסגורות של הוועדה. המשימה הוטלה על מהנדס בשם ברוך קטינקא. קטינקא הצליח למצוא דרכים יצירתיות ומקוריות להאזין לישיבות הסגורות ולהקליט את הדברים שנאמרו בהן

הראשונים להגיע לזירות הקטל ולמנוע בגופם מרצחים אלה להמשיך במעשיהם היו שוטרי משטרת ישראל. אנו יודעים היום ללא כל ספק שאלמלא פעולתם הנחרצת של השוטרים ואלמלא גבורתם העילאית, היו המרצחים מגיעים למספר ישובים רב יותר, ומספר הנרצחים היה עולה לאין שיעור.

משטרת ישראל איבדה ביום זה 57 שוטרות ושוטרים. נופלים ההולכים ראשונה. יהי זכרם ברוך.

את המונח "נופלים ההולכים ראשונה" טבע חיים שטורמן מקיבוץ עין חרוד כשהספיד את השוטר משה רוזנפלד, שנפל בשבעה בנובמבר 1935 בעמק יזרעאל בקרב מול כנופיית טרור שהונהגה על ידי עז-א-דין אל-קסאם.

בית ראשונים

סיפורה של כפר-דרום

שהוקמה כקבוץ בנגב ב-יא' תשרי תש"ז 6.10.46
כאחת מ-11 הנקודות.

לאחר מלחמת השחרור, באדר תש"ט 1949
הועברה לנקודת בני-דרום,

ומאוּסְטָה ל"א 1961 כמושב שיתופי.

בשערי עזה - קרב כפר-דרום

אריאל זייס*

רצועת עזה הציבה אתגר צבאי בפני היישוב היהודי בארץ ישראל. עוד בימים שקודם הקמת המדינה. במוצאי יום הכיפורים שחל בשישה באוקטובר 1946, התקיים מבצע "11 הנקודות". במהלך המבצע, הוקמו 11 יישובים ברחבי הנגב בניסיון להשפיע על גבולותיה העתידיים של המדינה היהודית.

אחד מאותם יישובים היה כפר דרום. קרקעותיו, הסמוכות לכפר הערבי דיר אל בלאח, נקנו עוד בשנות השלושים וניטע בהן פרדס. הפרדס ננטש במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, הקרקע נמכרה לקק"ל, ובאוקטובר 1946, הקים גרעין של הקיבוץ הדתי את היישוב כפר דרום.

מיומו הראשון, סבל היישוב מהתקפות של ערבים מקומיים. התושבים הדפו התקפות אלו בסיוע של שישים לוחמי הגדוד השני של הפלמ"ח שהיו מפוזרים בין יישובי הדרום. באחת ההתקפות, נמלטו על נפשם 150 תוקפים ערבים מצוידים היטב לאחר שכדור בודד שירתה יהודית שוובר - שהייתה נמוכת קומה במיוחד ונאלצה לעמוד על ארגז לצורך הגבהה - פגע בשק חומר הנפץ של התוקפים ופוצץ אותו.¹

*ממונה פרויקטים ותוכניות חינוכיות במנהל חברה ונוער.
מתוך: אתר ישראל היום.

צילום: ד"ר אבישי טייכר, מתוך: אתר פיקיויקי

עם פלישת צבאות ערב לארץ במלחמת השחרור, החל הצבא המצרי לנוע לכיוון תל אביב. כפר דרום ישב על ציר התנועה המרכזי צפונה. לאחר פרוץ המלחמה בכ"ט בנובמבר, הטילה המפקדה המרחבית על היישוב שני תפקידים: לקיים תצפית על כביש עזה-רפיח ולהפריע לתנועה הצבאית העוברת בכביש. הצבא המצרי החל בכיבוש הכפר והטיל עליו מצור. ניסיונות חטיבת הנגב לפרוץ לישוב נכשלו.

בעשרה במאי 1948, פרסם מפקד גדוד האחים המוסלמים ברצועת עזה, עבד אל-עזיז מחיל הפרשים המצרי, פקודת מבצע מספר 1 לכוחות המתנדבים: "המטרה: הכוח יכבוש, יהרוס וישרוף את קיבוץ דיר אל-בלח (כפר דרום) היהודית". (מתוך: "222 הימים של כפר דרום", א.יצחקי) הבחירה בכפר דרום נבעה מהיותו יישוב יהודי מבוצר היטב ובעל חשיבות צבאית ומשום קרבתו לגבול המצרי והיותו חולש על עורק התחבורה הראשי ממצרים צפונה.

תוכנית ההתקפה כללה הרעשת תותחים במשך עשר דקות, אשר תיפתח בשעה שתיים אחרי חצות, אור ל-11 במאי, טיהור שדות המוקשים ולבסוף הסתערות חיל רגלים משלושה כיוונים וחסולם היהודים אשר יישארו

שיירת אספקה בליווי מחלקת טירונים בפיקודו של אברהם אדן (ברן) התארגנה ב-12 במאי. התנגדותם של מ"כים לצאת עם טירונים לא מנוסים, עייפותם של נהגי המשוריינים וקשיי הדרך עיכבו מאוד את התנועה וגרמו לחזרת השיירה לבסיסה. בליל שבת, 15 במאי, התבצע ניסיון נוסף לפריצת המצור על ידי פלוגה מהגדוד השני של הפלמ"ח. מחלקה אחת יועדה לכבוש את הכפר הבדואי ח'רבת מאעין מזרחית ליישוב, שתי המחלקות האחרות ליוו שיירת אספקה של ציוד ותחמושת שתוכננה להגיע לכפר ובחזרתה לפנות פצועים מהיישוב.

מתוך: ויקיפדיה - 11 הנקודות

התוכנית השתבשה. ח'רבת מאעין נכבשה רק עם שחר, ובשל כך נאלצה שיירת האספקה לעשות את דרכה באור יום. כלי הרכב שקעו בחולות ואדי סלק בדרכם ליישוב. בנוסף, הפגיזו תותחים מצריים את השיירה. משיירת התגבורת נפגעו 39 איש. על כפר דרום הוטל למעשה מצור. כוחות מצריים הקיפו אותו מכל עבריו, וחבריו נאלצו להתארגן להמשך לחימה בכוחות עצמם בלבד.

בכפר בחיים לאחר ההפגזה הקטלנית. כפר דרום היה היישוב הראשון שהצבא המצרי התקיף.²

ההתקפה נכשלה משום שהריכוך הארטילרי החל רק באור יום ולא בלילה כפי שתוכנן, והתוקפים שנעו רגלית ובמשוריינים נחשפו לירי נ"ט של מגני כפר דרום. בנוסף, חודשה ההפגזה המצרית לפני שהכוחות המוכים נסוגו, פגעה בהם והרגה רבים מהם. סך האבדות המצריות בקרב זה עמד על יותר משבעים הרוגים.

ההתקפה חודשה אחרי צהריים, במהלכה שיגר מפקד היישוב, אברהם דימנט, מברקים לבקשת סיוע למפקדת חטיבת הנגב. הסיוע הגיע: מטוס פרימוס של שירות האוויר של ההגנה. המטוס הפציץ את הכוחות הערביים בשק רימונים. הערבים נבהלו מהמטוס ונסוגו. גם גל שלישי של התקפה נהדף לאחר שפצצת מרגמה מדויקת פגעה באחד המשוריינים. פגיעה זו גרמה לשאר המשוריינים לסגת ולשבירת ההתקפה כליל.

ב-13 במאי, לאחר הפגזות רבות שפגעו קשות ביישוב, נערכה התקפה נוספת. במהלכה, הגיע רכב משוריין לשער היישוב והבהב באורותיו. המגנים חשבו כי זהו רכב של שיירת תגבור שהייתה צריכה להגיע, אולם מהר מאוד הבינו שלא כך. הם הקיפוהו וזרקו עליו בקבוקי מולוטוב. הרכב החל לבעור. לפתע הונע הרכב וברח מהיישוב. גם התקפה זו נהדפה.

ביומן הגדוד השני, נרשם ביום הכרזת העצמאות, ב-14 במאי: "משורייני התגבורת לא הצליחו להגיע בחשיכה... משורייני אויב ממזרח ומדרום מרעישים את משוריינינו שכולם נפגעו... הטנקים של אויב סוחבים את משוריינינו. אנשינו הורידו מהערבים ההרוגים רובים ורובה גנד טנקים. ההרוג היהודי נלקח על-ידי הערבים (שני מת מפצעיו למחרת)". "אומנם ההתקפות נהדפו, אולם מצב התחמושת ומצב הפצועים חייבו תגבורת מיידית.

מיקומו של כפר דרום, מתוך: מקור ראשון

ביום שבת, 15 במאי, ביצע גדוד רגלים מצרי בסיוע טנקים התקפה נוספת. מגני הכפר השיבו אש גם באמצעות נשק הנ"ט שנפל שלל ופגעו בטנק מצרי. הטנק נעצר, ובעקבותיו נסוגו שאר הטנקים המצריים. גם התקפה זו נהדפה.

במשך חודש ימים, התנהלה לחימה בלתי פוסקת. כמות התחמושת, ציוד העזרה הראשונה והמזון הייתה מועטה מאוד, אספקה שהטילו מטוסי צה"ל נפלה ברובה המוחלט מחוץ ליישוב, והמצב בכללותו היה בכי רע. למרות כל זאת, מגני היישוב החזיקו מעמד, ומצב רוחם היה שפיר.

²מתוך: ויקיפדיה - כפר דרום.

עם פלישת צבאות ערב לארץ במלחמת השחרור, החל הצבא המצרי לנוע לכיוון תל אביב. כפר דרום ישב על ציר התנועה המרכזי צפונה. לאחר פרוץ המלחמה בכ"ט בנובמבר, הטילה המפקדה המרחבית על היישוב שני תפקידים: לקיים תצפית על כביש עזה-רפיח ולהפריע לתנועה הצבאית העוברת בכביש. הצבא המצרי החל בכיבוש הכפר והטיל עליו מצור. ניסיונות חטיבת הנגב לפרוץ לישוב נכשלו.

ב-11 ביוני, החלה ההפוגה הראשונה. במהלכה, מנעו המצרים את פינוי הפצועים מהיישוב והעברת אספקה. ידיעות מודיעיניות על תכנון מצרי לכבוש את היישוב לאחר תום ההפוגה הביאו להחלטה לפנותו בשמונה ביולי. כאמור, למרות המצב הקשה, רוח המגנים הייתה איתנה, וההחלטה על פינוי נתקבלה בניגוד לרצונם.

צילום: ד"ר אבישי טייכר, מתוך: אתר פיקיויקי

כך תאר דימנט את תחושותיו ביציאתו מהכפר: "נעלתי אחרון את השער וליבי דווה עלי מאד. הנחנו במקום תשעה קברים. אחד נהרג בדרך והוכרז נעדר. כשישים נפצעו. יצאנו בתקווה, כי יבוא יום ועוד יתנוסס בזה המקום משק עברי לתפארת, ובנים יספרו על עמידת אבותיהם במבחן ונכדים ישאבו עוז ועזמה ליצירתם בימי שלום."

בלילה האחרון להפוגה, הסתננו מגני היישוב דרך הקווים המצריים לעבר מכוניות שחילו להם. במהלך המסע, גילו אותם המצרים וירו לכיוונם, הרגו לוחם ופצעו שניים. האחרים הצליחו להגיע לרכבים ולהימלט למקום מבטחים. בבוקר השמונה ביולי, פרץ הצבא המצרי לכפר דרום וגילה כי הוא ריק.

סיכום

כפר דרום, שהוקם על אדמות שנקנו בכסף מלא, עמד בגבורה בהתקפות רבות של הצבא המצרי ובמצור ממושך. הצבא המצרי לא הצליח לכבוש את הכפר, רק החלטה צה"לית הביאה לפינויו ולנטישתו.

ההיסטוריון אריה יצחקי קבע שהתמשכות המתקפות על כפר דרום לאורך כל מלחמת העצמאות יוצרת קרב אחד ארוך של 222 ימים, ולפיכך זהו הקרב הארוך ביותר בתולדות מדינת ישראל. ובמילותיו: "שיא הגבורה במלחמות ישראל". יצחקי הוסיף וציין כי במבצע קדש נלקח בשבי מג"ד מצרי אשר סיפר בחקירתו כי נלחם ב-1948 בכפר דרום. המג"ד המצרי כינה את לוחמי היישוב "גי'נים" - שדים. "רק כשהגי'נים הלכו כבשנו את הנקודה."

בפברואר 1949, פנה מפקד הגדוד השני של הפלמ"ח, משה נצר, למח"ט חטיבת הנגב נחום שריג: "כמפקד הגדוד השני של הפלמ"ח, שהיה אחראי להגנת כפר דרום, הריני ממליץ על מתן אות הצטיינות גבוה ביותר למגינים, על הגנת הגבורה על כפר דרום... אין אפשרות ולא זכות לציין בודדים במלחמת גבורה זו. ממא"ז המשק, ממפקדי עמדות ומטוראים כאחד, בחורים ובחורות, מנופלים בקרב, מפצועים ובריאים ביחד, שוזרה מערכת ההגנה והגבורה, עד לפינוי."

בהסכמי שביתת הנשק לאחר המלחמה, הסכימה ישראל כי רצועת עזה תישאר בידי המצרים. רק לאחר מלחמת ששת הימים וכיבושה של רצועת עזה, החלו בחידוש ההתיישבות. ב-1970, הוקם מחדש היישוב כפר דרום, ובשנת 2005 פונה ונהרס במסגרת תוכנית ההתנתקות.

בימים שבהם המאמר נכתב, מדינת ישראל מנהלת (שוב) לחימה עזה ברצועת עזה במטרה להשמיד את חמאס בתגובה לאירועי השבת השחורה, שמחת תורה, שבעה באוקטובר 2023. המאמר נכתב מגבול הצפון שבו נמצא המחבר בצו 8.

קצת לפני חג החנוכה, נסיים במילותיו של יהודה המכבי בנאום שנשא לפני הקרב הראשון. מילים שנראה כאילו נאמרו לנו: "אמרו [העם] ליהודה איך נוכל אנחנו המעטים להלחם עם ההמון החזק הזה ואנחנו עייפים לא אכלנו היום... ויאמר יהודה... הם באים אלינו ברוב גאווה ופשע להשמיד אותנו ואת נשינו ואת בהנגבנינו ולבוז אותנו, ואנחנו נלחמים על נפשותינו ועל תורתנו". (חשמונאים א' ג', כ"ג).

בברכת שלום, חורף טוב וחנוכה שמח

³מתוך [מרכז קטיף](#).

⁴מתוך [ויקיפדיה - כפר דרום](#).

⁵מתוך [ישראל היום](#).

תל אביב בשתי מלחמות אוקטובר

חדווה בן סיני*

הנחיות הג"א ברחובות תל אביב במלחמת יום הכיפורים, צילום: ארכיון המדינה

בואו נחזור חמישים שנה אחורה בזמן, לצוהרי יום הכיפורים באוקטובר 1973. הרחובות, הסואנים בדרך כלל, ריקים ממכוניות וכמעט מאנשים. על מסכי המכ"ם במרחק כמה קילומטרים מהחוף, מתגלה מטרה גדולה הנעה לעבר העיר מכיוון סיני: שני טילי שיוט ששוגרו ממתוס מצרי עושים דרכם לעבר העיר תל אביב. טייס הקרב רס"ן איתן כרמי ז"ל, מוביל טייסת 101, מיירט את אחד הטיילים. השני נופל לים. דקות ספורות אחר כך, יודיע דובר צה"ל על התקפה משולבת של צבאות מצרים וסוריה בסיני וברמת הגולן.

פגיעה מוצלחת: אנשים יסתגרו במקלטים ולא יוכלו לסייע בפינוי ובחילוץ. כמו כן, הפגיעה עשויה לגרום לבריחה המונית מהעיר ולחסימת צירי תנועה. זו תוכננה להיות מתקפת טרור לכל דבר ועניין.

אך, כפי שצוין, אחד הטיילים נפל לים והטיל השני יורט על ידי רס"ן איתן כרמי ז"ל ממתוס המיראו 3 של טייסת 101. בראיון לרועי מנדל שפורסם ב-17.9.2010 ב ynet סיפר כרמי "זה היה שגרת".

תלמידים בתל אביב צובעים פנסי מכונית כדי לעמעם את אורם, צילום: ארכיון המדינה

איך הייתה נראית מלחמת יום הכיפורים אם הטיילים היו פוגעים בלב תל אביב?

מלחמת יום הכיפורים נפתחה במתקפה אווירית נרחבת. מטוסים מצריים תקפו בסיסים ומחנות ישראלים ברחבי סיני, השמידו עמדות בקרה אווירית, תחנות תקשורת ועוד. אבל מטוס אחד יצא למשימה אחרת. הוא המריא מעומק שטח מצרים וטס אל הים התיכון. משהגיע, שיגר שני טילי שיוט לכיוון תל אביב. כל ערכה של פעולה זו היה בניסיון להטיל אימה על העורף. במקרה של

* חברת מטה אגף שלי"ח וידיעת הארץ.

הימים שלאחר פתיחת מלחמת יום הכיפורים ברחובות תל אביב התאפיינו בהיערכות ללחימה: ניקיון מקלטים, מילוי שקי חול, צביעת חלונות ופנסים בצבעים כהים, האפלה של העיר לימי המלחמה.

נערים ממלאים שקי חול בחוף הים של ת"א, צילום: ארכיון המדינה

חמישים שנה בדיוק לאחר שמלחמת יום הכיפורים פרצה בסיני וברמת הגולן, ביום שבת, שבעה באוקטובר 2023, ניעורו תושבי תל אביב בשעה 6:30 למשמע אזעקות הקוראות להם להיכנס אל המרחבים המוגנים. בהפתעה גמורה, ללא כל הכנה, נהיה יום שמחת תורה לשבת השחורה ביותר שידעה מדינת ישראל

יד שנייה במלונות, ורשימת תחומי ההתנדבות עוד ארוכה ומגוונת.

אקספו תל אביב, מתחם התערוכות והכנסים הבינלאומי, שינה ייעודו מאז פתיחת המלחמה למתחם לאיסוף תרומות לתושבי הד רום, לחיילי צה"ל ולאזרחים והחמ"ל האזרחי" אחים לנשק" מתרכזים בחניונים התת קרקעיים של מתחם אקספו.

מתחם אקספו תל אביב התחיל להיבנות בשנת 1923, עם הנחת אבן פינה למבני הקבע של "יריד המזרח". לאחר הקמת מדינת ישראל, נבנה המתחם בשדרות רוקח. אז היה ידוע בשמו "מרכז הירידים". המרכז שימר את הסמל של "יריד המזרח" - הגמל המעופף (הגמל מסמל את המזרח, והכנפיים מסמלות את המעוף ואת הקדמה של המערב). במתחם יש אולמות וחללים שונים, דבר המאפשר לקיים בו תערוכות, כנסים, אירועים עסקיים, אירועים פרטיים, תצוגות אופנה, ירידים, ועל פי צו השעה, כאמור, מרכז ענק לאיסוף תרומות.

מתחם איסוף ציוד למשפחות באקספו תל אביב, צילום: ליזי שאנן, מתוך: אתר פיקיוויק

חמישים שנה בדיוק לאחר שמלחמת יום הכיפורים פרצה בסיני וברמת הגולן, ביום שבת, שבעה באוקטובר 2023, ניעורו תושבי תל אביב בשעה 6:30 למשמע אזעקות הקוראות להם להיכנס אל המרחבים המוגנים. בהפתעה גמורה, ללא כל הכנה, נהיה יום שמחת תורה לשבת השחורה ביותר שידעה מדינת ישראל.

כמו בארץ כולה, גם בתל אביב החלה היערכות למלחמה ולשיגורי טילים מרצועת עזה. ההיערכות כללה פינוי מקלטים ברחבי העיר וניקיונם כדי שיוכלו לקלוט את התושבים עם הישמע אזעקות. כשאתה מתהלך ברחובות העיר, אתה יכול לראות פה ושם שלטים המזמינים את ההולכים ברחוב להיכנס למקלט השכונתי במקרה של אזעקה. תושבים שלא גויסו למילואים (ועונים לקריטריונים הנדרשים) נקראו לשירות בצו 8 במרחב מגוריהם בהתאם לצרכים העירוניים ולהנחיית פיקוד העורף לתקופת המלחמה.

כבר מהרגע הראשון, נמלאה העיר מרכזי התנדבות למען מפונים ומפונות מהדרום ומהצפון שנקלטים בעיר. מתנדבים פעלו לאיסוף תרומות ולסידורן, לשינוע ציוד, לקיום חונכות להפחתת בדידות, לקיום פעילויות פנאי והפגה לשוהים במלונות, לליווי אנשים הזקוקים לכך לבדיקות רפואיות, לניהול משחקיות, ספריות וחנניות

כל המקומות שמיצגים הוצבו בהם מספרים בימים של שגרה את סיפור תולדותיה של העיר תל אביב ואת סיפור קורותיה. אך בימים אלו, העיר תל אביב, כמו המדינה כולה, מתכנסת לספר את סיפורה של המלחמה, את סיפורם של הנרצחים, החטופים והנעדרים.

בימים של שגרה, אפשר להגיע למתחם אקספו כדי ליהנות מתערוכות מתחלפות, ממרחבי דשא ומגינות נוי מטופחות המקיפות את המתחם שהוגדר כמתחם ירוק שבו כל תהליכי הבנייה והפיתוח נעשים בהתאם לתקני איכות הסביבה ובשמירה על סביבה ירוקה ועל אלמנטים של בנייה ירוקה.

כיכר החטופים, שולחן השבת הריק, צילום: ליזי שאנן, מתוך: אתר פיקוויקי

אנשי הפרחים", המייצר בהתנדבות זרי אבל למשפחות השכולות בכל רחבי הארץ, הציב בכיכר הבימה מיצב פרחים לאורך שבועים מטרים הכולל את המסר המחזק: We Stand With Israel. לצד המיצב התקיים אירוע פומבי של שזירת זרי אבל למען הנופלים.

כל המקומות שמיצגים הוצבו בהם מספרים בימים של שגרה את סיפור תולדותיה של העיר תל אביב ואת סיפור קורותיה. אך בימים אלו, העיר תל אביב, כמו המדינה כולה, מתכנסת לספר את סיפורה של המלחמה, את סיפורם של הנרצחים, החטופים והנעדרים. כמו אזרחי המדינה כולה, גם תושבי תל אביב מתאחדים בעשייה ובאהבה לכלל כוחות הביטחון, העושים לילות כימים כדי לשמור על ביטחוננו וכדי שבבוא העת נוכל לסייר ולטייל בתל אביב וליהנות מכל מה שהעיר והמדינה הנפלאה הזו יכולות להציע לנו.

במאמץ השבתם של החטופים הביתה ובמטרה להביע סולידריות עם משפחות החטופים, הוקמו מיצגים רבים ברחובות העיר תל אביב: וידאו ארט למען החטופים הוקרן על חזית מוזיאון העיר בכיכר ביאליק; שולחן שישו וסביבו כיסאות ריקים הוצג ברחבת מוזיאון תל אביב, שזכתה לשם "כיכר החטופים"; דובים מכוסי עיניים ועליהם תמונות הילדים החטופים הוצגו בכיכר דיזנגוף; תמונות החטופים הוצגו על קיר ברחוב קפלן; פרויקט

מיצג דובונים חטופים בכיכר דיזנגוף, צילום: ליזי שאנן, מתוך: אתר פיקוויקי

משימת חייהם של חוקרי רשות העתיקות

שי הקשר רובין*

לעת בעבר

חוקרי רשות העתיקות סייעו לצבא באיתור ובזיהוי נעדרים וחללים בבתי שרופים בקיבוצי העוטף. במשך ימים ארוכים, תחת איום רקטות, הם סרקו בית בית וסיננו ממצאים במטרה להביא ודאות למשפחות המצויות באפלה באשר לגורל יקיריהן. אחד החוקרים העיד: "בדמיון הכי פרוע לא חשבנו שאי פעם נשתמש בידע המקצועי שלנו לאירוע מזווע שזכה."

בשבעה באוקטובר, באותו יום נורא שנחרת לעד בזיכרון הקולקטיבי והאישי שלנו, הותקפו והועלו באש בתים רבים בקיבוצי העוטף על האנשים שהיו בהם. הכאוס, אירועי החטיפה ומספר הנפגעים העצום הובילו לאי ודאות באשר לגורל אנשים רבים. בהתחלה, נכנסו לתמונה חיילי אית"ן (איתור נעדרים), הרבנות הצבאית, פיקוד העורף ומתנדבי זק"א. אבל גם אחרי הסריקות שלהם, נותרו סיפורים רבים בלתי מפוענחים ואנשים שגורלם לא נודע. באותו זמן, נדרשו כל אנשי הזיהוי הפלילי של המשטרה למחנה שורה - בסיס האם של מפקדת הרבנות הצבאית. הצבא עמד בפני אירוע מסוג אחר, אירוע מחריד שלא היה ערוך אליו. כך קרה שהצבא פנה אלינו.

*רכזת דוברות והסברה ברשות העתיקות.

פעילות הפגתית למפוני העוטף בנושא ארכיאולוגיה, מעבירה: עינת קאשי מרשות העתיקות, צילום: רשות העתיקות

"ביום ראשון, בבוקר ה-22 באוקטובר, קיבלתי בקשה מאלוף פיקוד העורף לארגן צוותים של ארכיאולוגים לקיבוצי כפר עזה, בארי, ניר עוז והאזור," סיפר אלי אסקוזידו, מנהל רשות העתיקות, שנמצא בעצמו כרגע במילואים בצפון. "הבקשה הייתה שארכיאולוגים שלנו יסרקו ויבצעו סינון בדירות שרופות שהמשפחות מדווחות כי היו בהן אנשים שנחשבים נעדרים. המטרה של המבצע הזה היא לצמצם, ככל הניתן, את רשימת הנעדרים ולהביא ידיעה למשפחות שנמצאות באפלה באשר לגורל יקיריהן." גורמי צבא הסבירו לחוקרים כי אי הוודאות היא הקשה מכול למשפחות וגורמת להן סבל בלתי יתואר. ידיעה, גם אם היא מבשרת על הנורא מכול, הרי היא מאפשרת את תחילתו של תהליך שיקום וקבר לבכות עליו.

כך, בהובלתם של משה עג'מי, סגן מנהל הרשות, ואיילת דיין, ראש תחום מחקר והתמחויות בארכיאולוגיה, התארגנה משלחת של עשרה אנשים ראשוניים. בהמשך התרחב המבצע ועוד ועוד ארכיאולוגים הצטרפו בתחושת שליחות ובמחויבות עמוקה. היה ברור שיש צורך בשיטת עבודה ארכיאולוגית כדי למצות את הזירה.

בית פרטי, אינטימי, מבצרו של מישהו... ומחליטים אם ניתן לזכות את הבית, כלומר להחליט שהוא נקי משריידים, או שנדרש המשך טיפול. הצלחנו לעבור על די הרבה מבנים במהלך היום. נחלקנו לצוותים של שניים-שלושה ארכיאולוגים יחד עם חיילים של פיקוד העורף. אנחנו, הארכיאולוגים, נכנסנו ראשונים לסריקת הבית, ואז, אם היה צורך, צירפנו את החיילים לסינון, חפירה וכו'.

נכנסנו לבתים והתחלנו לחפש. למעשה, התחלנו לבצע חפירה ארכיאולוגית לכל דבר ועניין. נכנסנו לחדר, חילקנו אותו לאזורים, הוצאנו חומר לסינון, חיפשנו שרידים אנושיים או חפצים, כמו תכשיטים, שיכולים להעיד על זהות הנעדרים. די מהר, התחלנו למצוא עדויות לכך שהיו עוד אנשים בבית חוץ ממי שנמצא כבר על ידי הצבא. העבודה מאוד מורכבת ולא פשוטה, פיזית ורגשית. המראות לא קלים, והתמונה המחרידה שנחשפת בפנינו היא שעברו כאן מפלצות, לא בני אדם. תמר חרפ"ק, ארכיאולוגית ממרחב מרכז שגם התמחתה בטיפול בטראומה - בין השאר בעוטף, מיהרה להציע את הידע הטיפולי הנרחב שלה לטובת העניין והתקשרה לקיים איתנו שיחות פרטניות לעיבוד החוויה. העדויות הועברו לאנשי הרבנות הצבאית, והם המשיכו בזיהוי. כשבסוף היום הראשון קיבלנו כמה זיהויים ודאיים למי שנחשבו נעדרים, התרגשנו מאוד. המשפחות לא ידעו את נפשן מכאב ומהודיה. זה נתן לנו כוח להמשיך."

י"בהתחלה, הצבא לקח אותנו לבתים שרופים שידע שאמורים להימצא בהם נעדרים," אמרו החוקרים, "לגבי חלק מהבתים נמסר לנו מידע ממוקד, למשל: היכן הנעדר התחבא כשתקשר עם בני משפחתו, ובחלק לא היה מידע כמעט בכלל. נכנסנו לבתים והתחלנו לחפש. למעשה, התחלנו לבצע חפירה ארכיאולוגית לכל דבר ועניין. נכנסנו לחדר, חילקנו אותו לאזורים, הוצאנו חומר לסינון, חיפשנו שרידים אנושיים או חפצים, כמו תכשיטים, שיכולים להעיד על זהות הנעדרים. די מהר, התחלנו למצוא עדויות לכך שהיו עוד אנשים בבית חוץ ממי שנמצא כבר על ידי הצבא. העבודה מאוד מורכבת ולא פשוטה, פיזית ורגשית. המראות לא קלים, והתמונה המחרידה שנחשפת בפנינו היא שעברו כאן מפלצות, לא בני אדם. תמר חרפ"ק, ארכיאולוגית ממרחב מרכז שגם התמחתה בטיפול בטראומה - בין השאר בעוטף, מיהרה להציע את הידע הטיפולי הנרחב שלה לטובת העניין והתקשרה לקיים איתנו שיחות פרטניות לעיבוד החוויה. העדויות הועברו לאנשי הרבנות הצבאית, והם המשיכו בזיהוי. כשבסוף היום הראשון קיבלנו כמה זיהויים ודאיים למי שנחשבו נעדרים, התרגשנו מאוד. המשפחות לא ידעו את נפשן מכאב ומהודיה. זה נתן לנו כוח להמשיך."

ילדות ממשפחות המפונים לכפר המכבייה בפעילות בנושא פסיפסים, צילום: רשות העתיקות

נכנסים ראשונים, מזכים אחרונים

בשלב מוקדם, הבין הצבא שהידע של חוקרי הרשות חשוב לכל בית ובית ושהחוקרים מזהים שרידים שעין לא מקצועית עלולה לדלג עליהם. הוחלט שרשות העתיקות תיכנס לכל הבתים השרופים בלי יוצא מהכלל ושהיא זו שתקבע שאפשר לזכות בית.

"אנחנו מקבלים מהצבא מידע לגבי מיקום הבית השרוף, מגיעים אליו, סורקים כל פינה - שהייתה עד לפני רגע

הכול נעשה בתיאום מלא ומוצלח עם אל"מ יוסי כהן, מפקד מחוז דרום בפיקוד העורף, ועם צוותו. לאורך כל הדרך, ליווה יוסי את החוקרים וסיפק להם את העזרה שנוזקקו לה. בצבא הבינו מייד אילו זירות מתאימות לרשות העתיקות ואילו זירות מתאימות לגורמים אחרים. לזירות מגיעים הקצינים הבכירים ביותר, והכול מתבצע ללא אגו לחלוטין. כולם מגויסים למשימה.

כל השנים שאני ארכיאולוג כאילו הכשירו אותי בדיוק לרגע הזה

משה עגמי, שהוביל את הפעילות מטעם הרשות, לא החמיץ יום אחד בשטח, כולל סוף השבוע, ואף רתם את בת זוגתו לסייע. בעבודת היומיום, אי אפשר ליחס לו רגשנות יתר, אבל כאן, הפיק ממנו המעמד משהו אחר. הוא חווה התרגשות אדירה מהעבודה שכם אל שכם מבוקר עד ערב עם הארכיאולוגים, שבעיניהם מבט של מחויבות ושל שליחות. "שלושים שנה אני ארכיאולוג, וכאילו כל השנים האלה הכינו אותי למשימה הזו. כל הידע שרכשתי בא לידי ביטוי כאן. היכולת לתת למשפחות ודאות זו זכות אדירה, שנתנה לכולנו - לכל השותפים לעשייה - כוח במשימה

זווית ראייה שהם לא הכירו עד היום. כולנו מרגישים שתרמנו תרומה אמיתית. מספק להרגיש מועילים, אבל אנחנו, כמובן, מתפללים שלעולם לא נצטרך להשתמש ביכולות האלו שוב."

שי הלוי, צלם הרשות שהשתתף במשימה, סיכם: "אנחנו נמשיך עד הבית השרוף האחרון, עד שנדע שמצאנו את כל מה שאפשר למצוא. הרי לא משאירים אף אחד מאחור, נכון? אנחנו לא משאירים אף אחד מאחור. זו החובה המוסרית שלנו."

במקביל לפעולות שתוארו בכתבה, אנשי רשות העתיקות ממשיכים בפעילות החינוכית השוטפת ומדריכים את משפחות המפונים במרכזים הפזורים ברחבי הארץ. צוותי החינוך שלנו שמגיעים למלונות המשכנים מפונים מגלים שאנשים זקוקים לא רק להרצאות, למפגשי העשרה ולסיורים, אלא פשוט לאוזן קשבת. הפעילות שהם נדרשים לעשות שונה לחלוטין מכל פעילות חינוכית שהכירו בעבר. לשעה אחת, בעזרת סדנת פסיפסים, פיענוח כתב עברי קדום, סדנת מטבעות עתיקים, חדרי בריחה ועוד הפתעות שצוותי החינוך הכינו להם, הילדים והוריהם להניח את הדאגה בצד. לרגע חזרו הילדים להיות ילדים, וההורים שבו לאזור הנוחות שלהם.

לצד הפעילות למשפחות, דאגה הרשות גם למבוגרים חובבי הידע. מיטב החוקרים והארכיאולוגים מהמרחבים וממינהל ארכיאולוגיה העבירו סיורים בקרבת המלונות והרצאות מעוררות השראה.

»

"שלושים שנה אני ארכיאולוג, וכאילו כל השנים האלה הכינו אותי למשימה הזו. כל הידע שרכשתי בא לידי ביטוי כאן. היכולת לתת למשפחות ודאות זו זכות אדירה, שנתנה לכולנו - לכל השותפים לעשייה - כוח במשימה הנוראית הזו. יש לנו כאן הזדמנות לסייע במקום שלא חשבו שלרשות העתיקות יהיה בו יתרון. הרי לכאורה, מה הקשר בין המלחמה לארכיאולוגיה? במהלך העבודה, הראנו לצבא דרך חדשה להתייחס לזירות שכאלה - זווית ראייה שהם לא הכירו עד היום. כולנו מרגישים שתרמנו תרומה אמיתית.

«

הנוראית הזו. יש לנו כאן הזדמנות לסייע במקום שלא חשבו שלרשות העתיקות יהיה בו יתרון. הרי לכאורה, מה הקשר בין המלחמה לארכיאולוגיה? במהלך העבודה, הראנו לצבא דרך חדשה להתייחס לזירות שכאלה -

פעילות הפגה לילדי המפונים בשפיים צילום: רשות העתיקות

עכשיו מלחמה - תנועות נוער וארגוני נוער בהיערכות מיידית למתכונת חירום

מועצת תנועות הנוער*

תנועות הנוער בשטח
צילום: מועצת תנועות הנוער

בבוקר שבת, שמחת תורה, שבעה באוקטובר 2023, נפתחה מתקפה רצחנית של חמאס על יישובי עוטף עזה, על הערים הקרובות, על בסיסי צה"ל ועל הדרכים והצמתים. כבר למוחרת, התכנסה הנהלת מועצת תנועות הנוער לדון בהיערכות מיידית של תנועות הנוער לסיוע למפונים, להפעלת סניפי התנועות היכן שמתאפשר ולריכוז פעילות התנדבות נרחבת ברחבי המדינה. מטות התנועות, עתירי הניסיון מימי מגפת הקורונה, ידעו היטב שהתארגנות מהירה תבטיח הצלחה בהתמודדות עם המשימות שתלכנה ותצטרבנה בימים הקרובים.

בעקבות התושבים שפוננו מבתיים. פעילות לילדים ולנוער החלה להתארגן. התנועות דאגו למקומות לינה ולהיסעים למדריכים ולרכוזים כדי שאלו יוכלו להתפנות למשימות הדרכה וסיוע. בכל תנועה, מינו אחראים על ארגון הפעילויות. כבר בישיבה הראשונה, הדגישו הדוברים את חשיבות שיתוף הפעולה בין התנועות.

ככל שהפינוי התרחב (וכלל גם את יישובי גבול הלבנון ואת הערים הסמוכות לעוטף עזה), התרחבו הצרכים, והתנועות נערכו לענות להיקפי הפעילות שנדרשו. מתנדבי שנת שירות עמדו לרשות מערכת החינוך שהחלה מתארגנת - בתחילה ביוזמות מקומיות ובהנהגת תנועות הבוגרים - ונרתמו להדרכה ולליווי שנדרשו. מציאות כספית לא פשוטה וחוסר ודאות לגבי כיסוי עתידי של

בכל יישובי העוטף ובערים הסמוכות, נמצאים מתנדבי שנת שירות, רכוזים ופעילים בוגרים של התנועות לצד מדריכים ומדריכות צעירים. פרוץ המלחמה וגיוס של פעילים רבים בצו שמונה למילואים חייבו ביטול של אירועים ושל פעילויות מתוכננות. במציאות קשה ומורכבת זו, החלה התארגנות לפעילות בזמן חירום.

עם תחילת פינוי המשפחות לקיבוצים ולמלונות, התארגנו תנועות הנוער להעביר את הפעילות

*מועצת תנועות הנוער הארצית

תנועות הנוער בשטח. צילום: מועצת תנועות הנוער

לתת מענה. אבל במציאות של השטח מציע שבכל מקרה שנראה בעיה שנדרשת לפתרונות נציף אותה ונדאג שהגורם הנכון יסייע בפתרון."

על סמך הניסיון מימי מגפת הקורונה, הודגשה החשיבות שבמתן ליווי ותמיכה לעושים במלאכה. לשון אחר: בניית חוסן וטיפול בטראומה. כבר מהיום השני למלחמה, הופעל מערך יועצות ויועצים מקצועיים במטרה לסייע בליווי אירועים מורכבים. בישיבה בנושא חוסן, בהשתתפות למעלה משלושים חברי מטות התנועות, התבקשו המשתתפים לתאר את שגרת ימיהם. המשתתפים העלו צורך בהכוונה בנוגע לדרך שבה עליהם לדבר עם החניכים בימים של אי ודאות כאשר מידע חדש מגיע כל הזמן. הם ביקשו לדעת איך לתווך נכון מידע על חברים ועל בני משפחה של חברים שנפגעו לצוותים חינוכיים, לבני גרעין ולפעילים, כיצד לחזק ולהשרות ביטחון גם כשאנחנו לא ממש יודעים היכן הדברים עומדים ומהי המציאות. הודגש כי צוות היועצות עומד לרשות כל המשתתפים לעצות, לשאלות ולשיחות ככל שיידרש.

חשובה מאוד התמיכה של הקהילה בפעילות התנועות. לדבריה של דנה, פסיכולוגית קלינית ממערך היועצות: "תנועות הנוער מצטיינות במיוחד ביכולת לעזור לאנשים אחרים. זו לא קלישאה. העזרה חשובה גם לעוזרים ומחזקת אותם. תחושה של מטרה ושליטה הן הכרחיות להחזרת החוסן ותחושת הביטחון. ממליצה לפעול בקבוצות קטנות. האינטימיות בקבוצות קטנות חיונית אם רוצים להגיע לשיתוף אישי וליכולת הקשבה."

העלויות ההולכות ומצטברות נכחו ברקע ההתארגנות התנועתית, אולם עניין זה לא היה ולא היה יכול להיות שיקול בהחלטה להיענות לצו השעה.

הנהלת מועצת תנועות הנוער ביקרה במלונות ים המלח ואילת, נפגשה עם נציגים מבין התושבים ועם נציגי הרשות המקומית או האזורית שמלווים את הקהילות וקיימה פגישות עם תנועות הנוער בשטח. במרבית הפגישות, עלה צורך בהקמת מתחם פיזי לפעילות התנועתית. מתחם שיאפשר ליצור את האווירה התנועתית שאליה החניכים היו מורגלים במקומות מגוריהם. נושא נוסף שחזר בכל מפגש היה הצורך בהסדרי לינה לרכזים ולמדריכים ובמימון עלויות השהייה והלינה, המזון וההיסעים.

בשיחות עם נציגי מפונים ועם אנשי רשות מקומית, הובעו הערכה ותודה לאנשי התנועות על שהם מצליחים לרכז את הילדים ולהעביר פעילות הפגתית כה נחוצה בתקופה כזאת וכן על שיחות ועל הקשבה שסיפקו לחניכים שהיו משמעותיות ביותר בימים אלה. הסיוע שנדרש לתנועות היה סיוע טכני ותקציבי ברובו.

התנועות הקימו במרכז הארץ מוקד מידע תנועתי. השבטים/קנים/סניפים של התנועה. התנועות הקימו מרכזי סיוע ומרכזי איסוף ציוד למפונים ולחיילי צה"ל. חניכי השכבות הבוגרות נרתמו לסייע בפעילויות המרכזים (מרס"ל - מרכז סיוע לאזרח, מרכז סיוע לאומי) בתחומים שונים: איסוף ציוד, סיוע למשפחות וליחידים, סיוע למסגרות חינוך שחסרות כוח אדם ועוד. "מרגיש מאוד גאה לייצג אתכם במרכז", הדגיש רועי תשובה (סמזכ"ל מתן) והוסיף: "אנחנו רגילים

תנועת הצופים, שמתאבלת על לכתם של רבים מבין בוגריה, עובדיה, מדריכה וחניכיה, מגויסת כולה בימים אלו לטובת התנדבות וסיוע לתושבי הדרום ולחיילי צה"ל. אלפי חניכים וחניכות, מדריכים ומדריכות הורים ויותר מ-160 שבטים נרתמים לפעילות בכל רחבי הארץ.

תנועות הנוער בשטח. צילום: מועצת תנועות הנוער

פעילויות ומיזמים שהתנועה יזמה: ימי בישול משותפים לחניכים ולמפונים, איסוף תרומות מזון ושליחה לתושבי העוטף ולחיילי כוחות הביטחון שבשטח, בישול מזון לחיילי מילואים, איסוף תרומות של צעצועים, של ציוד ושל מוצרים שונים לפצועים שבבתי חולים, אירוח תושבי העוטף בבתייהם של חניכי התנועה, סיוע לרשויות מקומיות בניקוי דירות לטובת אירוח משפחות העוטף, הכנת מקלטים בערים שונות, פעילות לילדי רופאים בבתי חולים, בייביסיטר לילדי משפחות הדרום וילילדי משפחות מגויסים, עצרת תפילה וחיזוק לעם ישראל בעדת הצופים ועוד. בנוסף, מאות שינשונים של תנועת הצופים מתנדבים בימים אלה במקומות רבים בארץ.

יומיים אחרי יום שבת המקולל, ירדנו לאילת, ים המלח ומעלה החמישה צוותי חלוץ המורכבים מחברי וחברות הנהגת השומר הצעיר לפגוש את הקהילות שלנו שפוננו מבתייהם בעוטף עזה אחרי התופת הנוראה שעברו. במלונות פגשנו את החניכים והחניכות שלנו, הורים, בעלי תפקידים שותפים שלנו וחברים. פגשנו אנשים

חזקים ונשים אמיצות שלמרות השבר הגדול והאובדן שהם עוברים, מרימים את הראש וחושבים על החיים ואיך ממשיכים. במהירות שיא, הוקמו מוקדי פעילות באילת, ים המלח, מעלה החמישה, תל אביב, ירושלים, חדרה, נחשולים ומשמר העמק. בכולם קהילות שהתפנו מבתייהם.

מאז אנחנו עושים מה שאנחנו יודעים לעשות הכי טוב: אנחנו יוצרים מסגרת חינוכית עוטפת, בונים תהליכים קבוצתיים וליווי אישי לחניכים והחניכות. בשיתוף הקהילה, הקמנו מסגרות חינוכיות לגיל הרך, לגילאי היסודי ולחטיבת הביניים והתיכון. הקמנו צוותי הדרכה שהוכשרו למשימה. גרעיני שנת השירות שלנו הופנו למשימות הדרכה במלונות יחד עם בוגרי התנועה שהתגייסו בהמוניהם. אנחנו נמצאים יום יום עם החניכים והחניכות, כבר שבועיים וחצי.

השליחות שלנו ברורה יותר מתמיד, וכך אנחנו אומרים גם לקהילות שלנו: היינו איתכם לפני המלחמה, נהיה איתכם אחרי המלחמה, ועכשיו אנחנו איתכם ולא מתכוונים לעזוב. נעבור את זה יחד." (מורן בר, רכזת הקן הקיבוצי בשומר הצעיר ובימים אלה מרכזת את פעילות 'מחבקים את הדרום').

תנועות הנוער בשטח. צילום: מועצת תנועות הנוער

ברחבי המדינה, בכל הערים והיישובים, נערכו התנועות לפעילות על פי הנחיות פיקוד העורף - בין באמצעות זום בין בסניפים בהתאם למגבלות. התנועות כולן נרתמו מיידית למשימות התנדבותיות ברשות המקומית ובמסגרות התנדבותיות לטובת המפונים וחיילי צה"ל. השבועות הראשונים של פעילות התנועות הוכיחו שתנועות הנוער יודעות להפיק את המיטב מיכולותיהן בשגרה ובזכות כך גם בעת מלחמה, במיוחד בתחום הארגוני והתוכני.

באנו חושך לגרש - תוכנית עוטף ישראל

ערן גלזר*

מלחמת חרבות ברזל שנכפתה עלינו הכתה את כל בית בישראל בחושך. המחבלים צמאי הדם שפשטו על היישובים בדרום רצחו נשמות רבות מאוד - לא רק פיזית, אלא גם את נפשם של אלה שנותרו חיים. במקביל, נפתחה חזית מלחמה בצפון הארץ.

צילום: המרכז הארצי למנהיגות באריאל

על המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות

המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות הוקם בשנת 2010 בעיר אריאל. בחזון המרכז, שהוצג עם הקמתו, צוינה יניקה ערכית מסיפורי התנ"ך כמאפשרת בניית תהליך חינוכי. המשתתפים בפעילויות המרכז מתמודדים עם משימות המכינות למנהיגות ודורשות גילוי אחריות, חשיבה יצירתית, הובלה מחד גיסא ושיתוף פעולה מאידך גיסא. דרך עבודת צוות ודרך קבלת החלטות משותפת, המשתתפות והמשתתפים מתמודדים עם משימות אתגריות ומתגברים על קשיים עד הגעה אל היעד. משום שהדי-אן-איי שלנו כולל מנהיגות ותרומה לחברה, חיפשנו דרך להיות עוגן לאוכלוסיית המפונים מעוטף עזה ומגבול הצפון.

רבות מתושבי קצוות ארץ ישראל נקרעו מבתיהם ופנו אל בתי מלון, אל אכסניות ואל מגורים זמניים אחרים. הם פזורים ברחבי הארץ, פליטים בתוך מולדתנו. משפחות שלמות מתאכסנות בחדר קטן בבית מלון או באכסנייה; ילדים בכל הגילאים אינם לומדים במסגרות חינוכיות, חלקם נשלחים למסגרות זמניות. כולם מנסים להתמודד עם זיכרון הדברים שראו ושמעו בשבת השחורה ההיא בשבעה באוקטובר.

אנחנו, כמו כולם במדינה, שאלנו את עצמנו מה אנחנו יכולים לעשות כדי לעזור. אנחנו, אנשי המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות, חרתנו על דגלנו את החובה לשמש מופת אישי למנהיגות משרתת, שכן אנחנו מאמינים כי מנהיג משרת את אלה שהוא מוביל.

*מנהל המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות בישראל. למידע נוסף על המרכז, ראו: גלזר, ע' (2021), "המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות באריאל - למען מנהיגות משרתת בדורות הבאים", הטיוטל ככלי חינוכי-ערכי, 10, עמ' 129-139.

צילום: המרכז הארצי למנהיגות באריאל

צילום: המרכז הארצי למנהיגות באריאל

לבין הילדים. באחד הביקורים של צוות המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות בבית מלון ששהתה בו קבוצה גדולה של מפונים מיישובי עוטף עזה, אמר אחד ההורים בזמן הפעילות: "החיים בקיבוץ נהדרים, הוא גן עדן. אבל מהר מאוד הכול יכול להתהפך".

צוות המדריכים של המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות כינס קבוצות ילדים מתחלפות במעגל. "שוחחנו על מנהיגות, ותוך כדי השיח, הילדים החלו למנות את גיבורי התנ"ך. שמות כמו אברהם אבינו, דבורה הנביאה, משה רבנו נישאו באוויר. כשסיפורי הגבורה מיישובי עוטף עזה, מהצבא והמשטרה, במחשבותיהם של המדריכים שלנו, הם המשיכו לשוחח עם הילדים על מעשה המנהיגות שעשו אותן דמויות מהתנ"ך שהילדים הזכירו. "עודדנו אותם והעלינו את המורל באמצעות משימות אתגר מנהיגותיות וחברתיות", אמר אחד המדריכים.

תלמידה שהשתתפה בפעילות ביטאה תחושת נורמליות כאשר אמרה: "הבנות תמיד יותר טובות מהבנים. גם בקבוצתיות וגם לבד". משפט זה נתן לצוות שלנו תחושה שהצלחנו להחדיר בילדים ולו קצת תחושת שגרה וזיק של חיים רגילים, של נורמליות, גם באמצע המלחמה והכאוס.

התוצאה - אור עוטף

הילדים השתתפו בפעילויות ובשיח, ולרגעים מעטים לא חשבו על הבית שאיננו. במשך שעה וחצי, יכולנו לעטוף אותם ולגרש את החושך. באנו חושך לגרש - ולעטוף את ישראל.

צילום: המרכז הארצי למנהיגות באריאל

עוטף ישראל - תוכנית מנהיגות אישית בעת מלחמה

המענה נולד בדמות של תוכנית חירום שבנינו: תוכנית עוטף ישראל. התוכנית כוללת פעילות הפגתית לשכבות גיל שונות: ילדים, בני נוער ובוגרים. צוות המדריכים של המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות ושל הקרן הישראלית לפיתוח מנהיגות יצא מן המרכז אל מקומות שמשפחות המפונים נמצאות בהם. חברי הצוות שלנו עוטפים את המשפחות באור, מקשיבים להן ומפעילים את הסדנות במשך כשעה עד שעה וחצי. זו הדרך שלנו להעניק לאנשים שאיבדו הכול כמה רגעים של שפיות, של חיזוקים, של מעשה צנוע של מנהיגות. התוכנית עוטף ישראל מספקת גם אפשרות להתנתקות מעומס החדשות והמראות הנשקפים ממסכי הטלוויזיה. היא מאפשרת פעילות חברתית מחברת ומעצימה, שמחזקת את חוסנם הפנימי של המשתתפים והמשתתפות.

מגרשים את החושך

"כשאנחנו מביטים להם בעיניים, רואים את האבל, הפחד, אי ודאות. את הדברים שאנחנו שומעים מהילדים, השכל לא מסוגל להבין, אך עלינו להיות חזקים בשבילים ולהביא להם אור בתקופה של חושך כה כבד", אמר סמנכ"ל התוכניות החינוכיות שלנו, יניב בלום, וסיפר: "יצירת המרחב הייתה מורכבת שכן מצד אחד כמעט כל הגברים גויסו למילואים, ומצד שני, האימהות העייפות, השבורות, טרוטות העיניים נותרו להחזיק את משפחתם". לקושי הנובע מעובדה שהמשפחות שוות הרחק מביתם נוסף קושי שיוצרים גלים המגיעים ללא הרף של ידיעות קשות על חברים וקרובים שנטבחו ונרצחו בדרכים ששום אדם לא שיער שייתכנו.

כמו הורים בכל הארץ, גם הורי משפחות המפונים מנסים לגונן על ילדיהם מפני מסכי הטלוויזיה המקרינים את החדשות הקשות. אבל כשההורים עצמם חשים שאין להם שריון, הם אינם מצליחים לחצוץ בין האירועים

הפוגה למשפחות ולילדי מפונים בערבה הדרומית ובמפרץ אילת

יורם חמו*

בעיצומם של הקרבות ושל הלחימה באזור עוטף עזה ובגבול הצפון ועם התגייסותה של החברה האזרחית בישראל לסייע ולהתנדב, נערכה רשות הטבע והגנים לקלט משפחות וילדי מפונים מיישובי העוטף והצפון לפעילות יומית באתריה קולטי הקהל, בשמורת הטבע ובגנים הלאומיים.

כתבה זו תתמקד בפעילות הפגה שבוצעה במרחבים הדרומיים ביותר בישראל, במפרץ אילת ובערבה הדרומית. הפעילות כללה הדרכות ופעילות יזומה ויצירתית, הקרנת סרטי טבע, צפייה במציגים מרהיבים העוסקים בערכי טבע האופייניים לבתי הגידול המקומיים והשתתפות בסדנות יצירה בליווי ובהדרכה של מדריכי רשות הטבע והגנים.

בשמורת חי בר יוטבתה ובשמורת חוף האלמוגים, ביקרו מאות משפחות ואלפי מפונים החל מאמצעו של השבוע הראשון למלחמה. המבקרים נהנו מקבלת פנים חמה ומפעילות עשירה, כמובן ללא תשלום, כולל כניסה חופשית לשמורות. בשמורת חוף האלמוגים באילת, הוביל צוות ההדרכה פעילות ייחודית לקבוצות ילדים ובני נוער, שכללה הדרכות שנירקול בשונית האלמוגים. קדמו להדרכות הדרכה בחוף הים בליווי תמונות של בעלי חיים במפרץ, הצטיידות בשנורקל, במסכה ובאפוד ציפה וקבלת תדריך לקראת הכניסה לשנירקול במים הצלולים והצוננים של המפרץ, כשמציל

פעילות הפגה למפונים בשמורת האלמוגים באילת, צילום: יורם חמו

ופקחים צופים ושומרים מהחוף. לאחר היציאה מהמים הנעימים, נחשפו המודרכים למיצג מרהיב שכלל פוחלץ של צב ים, רכיכות וסרטנים, כוכבי ים ואלמוגים, קונכיית מהים האדום, שלדים של קיפודג וצדפות מיוחדות ממפרץ אילת. הפעילות לוותה בסיפורים מרתקים על בעלי חיים ימיים בשמורת האלמוגים הדרומית ביותר בישראל והצפונית ביותר בעולם. חשוב לציין שבימים כסדרם מבקרים בכל שנה בשמורת האלמוגים כ-250,000 מבקרים ונהנים ממראות של שוניות טרופיות מרהיבות.

שונית האלמוגים שבמפרץ אילת ובים האדום היא שונית חוגרת צמודת דופן לקו החוף הנמשכת מאילת ועד ראס מוחמד בדרום סיני, והיא בית גידול לכ-1,250 מיני בעלי חיים ועוד כ-130 מיני אלמוגים. שונית האלמוגים היא מהמבנים הטבעיים הגדולים ביותר שיצורים חיים יוצרים, והתורמים העיקריים לבנייתה הם אלמוגי האבן. האלמוגים ויתר בעלי החיים המאכלסים את השונית, כגון דגים, סרטנים, ספוגים, קווצי עור וחסרי חוליות אחרים, יוצרים סביבת חיים מגוונת ומורכבת ביותר. במפרץ אילת מתקיימים תנאים סביבתיים ייחודיים, והם שאפשרו את התפתחותה של שונית האלמוגים. מבנה המפרץ והמצרים שדרכם הוא מחובר לים סוף (טיראן) ולאוקיינוס ההודי (באב אל-מנדב) והתנאים האוקיינוגרפיים השוררים בו עודדו התפתחות של בעלי חיים ייחודיים. מינים רבים בשונית הם מינים אנדמיים, כלומר, מינים שתפוצתם מוגבלת לשוניות האלמוגים של ים סוף.

אינו פרא אלא ערוד, ה"אבא" של החמור. אני חשבתי שבעל החיים הכי יפה הוא הָרָאם הלבן - שהוא גם סמל החיבר ביטבתה. ארצי סיפר שעל הראם יש הרבה אגדות ושקוראים לו גם חד הקרן, כי כשרואים אותו מהצד נראה כאילו יש לו רק קרן אחת." (מתוך: "הטיול שלי עם ארצי", עיתון מנויים של הרט"ג)

פעילות הפגה למפונים בשמורת האלמוגים באילת, צילום: יורם חמו

קבוצות הנוער ומשפחות המפונים החלו את הביקור בכיתת לימוד בשמורה, ובה נחשפו לסיפור השבתן של חיות הבר לטבע המדברי בערבה וראו מקרוב פוחלץ של נמר מהר הנגב, קרני יעלים וביצי יענים. חלק מהמשפחות התנסו במבואה במשחקי בריחה ונהנו מסדנות יצירה, מצפייה בסרטי טבע בכיתת הלימוד, מתצפית מרהיבה אל עבר השמורה הפתוחה בשעות אחר הצהריים ובשקיעה ומסיום עם פקח המאכיל את חיות הבר במעין ספארי מדברי. עד אמצע חודש נובמבר, ביקרו בשמורת טבע חי בר יוטבתה ובשמורת טבע חוף האלמוגים מעל ל-7,000 מפונים מיישובי העוטף ומגבול הצפון. הדריכו אותם מדריכות ומדריכים, מתנדבים ומתנדבות בשנת שירות ברט"ג ומורות חיילות, בהובלת מנהל מרכז חינוך והסברה אילת ורכזת ההדרכה - תרומתנו הצנועה למשפחות ולילדים המפונים הנמצאים באילת ובערבה הדרומית.

כאמור, שמורות הטבע הדרומיות מציעות פעילויות רבות ומגוונות לאורך השנה כולה ולא מעט הפתעות. והפעם: הכירו את בארי וניר עוז, שני ראמים שנולדו בחי

המבקרים בשמורה יצאו מהים האדום אל מרחבי הערבה הדרומית, הפרושים מהרי אדום במזרח ועד הרי אילת במערב, בואכה שמורת הטבע חי בר יוטבתה - שמורת טבע מדברית עטורת עצי שיטה ושיחים רבים. לשמורה היסטוריה מיוחדת: בשנות השישים, הוקמה אגודה ציבורית בשם "חי-בר" בחסות רשות שמורות הטבע ובניהולם של אברהם יפה ואורי צאן. מטרת האגודה היו השבת מיני חיות בר שנכחדו בארץ וביסוס מינים שבסכנת הכחדה. בתחילת שנות השבעים, גודר שטח בהיקף של כ-12,000 דונם במלחת יטבתה והובאו אליו אוכלי עשב גדולים שנכחדו בארץ (וגם כמה מינים שלא התקיימו בארץ, אך היו בסכנת הכחדה בעולם), בהם פראים, דיסוניים, ראמי סהרה וראמים לבנים, ערודים ויענים. אפשר לראות בשמורה גם עופות דורסים נדירים הנמצאים בכלובי אקלום. באמצע שנות השמונים, גודרו עוד כמה אלפי דונמים ממערב לכביש 90 כדי להגן על האוכלוסייה האחרונה בעולם של צבי השיטים - תת מין של צב ארץ ישראלי הנמצא בסכנת הכחדה בעולם. אוכלוסיית צבי השיטים נמצאת במעקב שוטף לשם שמירה על מין זה.

שמורת חי בר יוטבתה מתמקדת ומתמחה באישוש אוכלוסיות של בעלי חיים מדבריים ובהשבתן לטבע, כחלק מפרויקט השבה עולמי של מינים שבסכנת הכחדה. בשנת 1982, הושבו מהשמורה לטבע עדרי פראים, להר הנגב ולערבה, ובשנת 1996 הושבו לטבע עדרי ראמים לבנים, לאזור נחל פארן בהר הנגב ולאזור עין שחק מול מושב עין יהב בערבה.

בר יוטבתה. הראמים נמצאים בסכנת הכחדה, אבל בשנים האחרונות תוכנית ההשבה שלהם לטבע מצליחה, ויש כבר מאות פרטים שחיים ומתרבים בטבע. שתי ההמלטות האלו העלו בנו חיוך והזכירו לנו שגם כשהמצב קשה, תמיד יש תקווה לעתיד טוב יותר.

המלטת ראמים בחי בר יוטבתה צילום: אלה אגרה רט"ג

עד שנראה את החיטה צומחת שוב

”עד עולם נאהב אותך מולדת
אנו לך בקרב ובעמל”
(נתן אלתרמן)

יואל זילברמן*

מתחברים לאדמה
ועוזרים לחקלאים

בשל טלטלת המלחמה שהביאה לחוסר בידיים עובדות, נקלע ענף החקלאות הישראלית למשבר חריף וקיומי. בעקבות משבר זה, יצא השומר החדש בשיתוף רבות מתנדבים למבצע להצלת המזון של ישראל. בכל יום, אלפי מתנדבים מכל רחבי ישראל ומכל הקשת הישראלית מגיעים לשטח - קבוצות ובודדים, משפחות, חברות וארגונים, מערכת החינוך והמגזר העסקי. בזכותם החקלאים מצליחים להציל יכול רב מהשמדה ולהשקות ולגדל את המזון שכולנו זקוקים לו.

חויית החיבור לאדמה משקמת, מחזקת ומחברת גם אותנו, המתנדבים. עצם המאמץ המשותף מחבר אותנו זה לזה ומחבר כל אחד לעצמו, ולכוחות המזינים והמרפאים שיש בכל אחד מאיתנו, ואלו יוצאים החוצה בעבודת האדמה.

המחרשה וקו הגבול

משפטו המזוקק של יוסף טרומפלרור לפני מאה שנה: ”במקום שבו תחרוש המחרשה היהודית את

*מנכ”ל ומייסד השומר החדש.

נוער מתנדב בחקלאות, צילום: השומר החדש

התלם האחרון, שם יעבור גבולנו”, לא הפסיק מעולם להיות אקטואלי ומקבל בשבועות האחרונים משמעות קיומית אף יותר. כבר בשבוע הראשון של המלחמה, לא היה אפשר להתעלם מהחוסרים שמתחילים להיווצר במחלקת הפירות והירקות בסופרים. אנשים עברו מסופר אחד למשנהו כדי למצוא תפוחי אדמה, בטטות, עגבניות ותוצרת חקלאית נוספת. חקלאי העוטף, שעבדו יומם ולילה כדי לגדל את התוצרת שצריכה להיקטף בימים אלה, מתמודדים עכשיו עם שבר עצום של חורבן, עם קהילות שהתפרקו וצריכות להיאסף מחדש.

זאת ועוד, העובדים הזרים בישראל, שלכאורה ענו עד היום על מצוקת הידיים העובדות בחקלאות, אינם מוכנים להסתכן ביציאה לעבודה בשדות. האסון העצום לא פסח

נוער מתנדב בחקלאות, צילום: השומר החדש

צומחת שוב אחרי החורבן הנורא.

לחתימת הדברים, נביא כאן שורות מספר מתוך מכתב פתוח לציבור בישראל שכתבו תלמידי כיתות י"ב שנחלצו לעבודת משק בקיבוצים בזמן מלחמת העולם השנייה. בימים ההם כמו בזמן הזה, נראה כי הבגרות בהיסטוריה מתקיימת בין תלמי השדה לא פחות מאשר בין כותלי הכיתה:

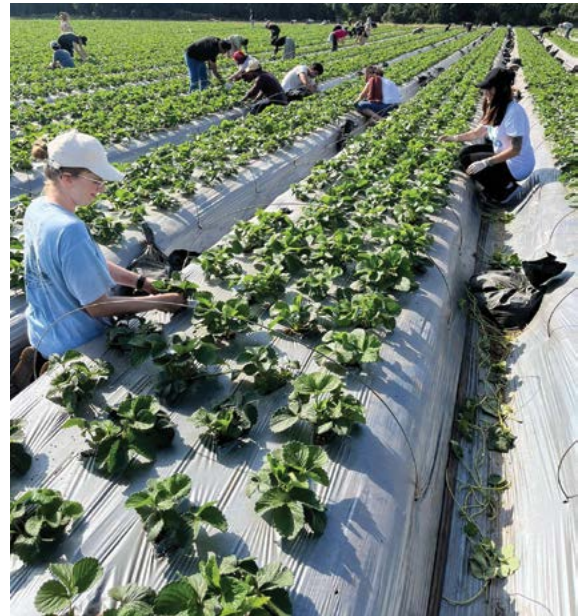
האומנם לא נתבייש לשקר לעצמנו כי רק זהו המעשה אשר בידנו לעשות עכשיו - להמשיך לשבת על ספסל הלימודים, ולעסוק בהכנת תעודת הבגרות? האם לא מחללים אנו את התרבות הזאת שאנו עוסקים בה? האם לא לחרפה תהיינה לנו תעודות הבגרות הללו? האם אין אנו אומרים, כי האשם ברצח הוא לא רק הרוצח, אלא גם זה העומד מנגד ואינו מציל - ואנחנו עצמנו נעמוד מנגד?

והלא יש בידנו לעזור, במלאכת ההגנה ובמלאכת ההצלה. ולמה אין הנוער זז? ולמה הוא ממשיך בשגרת חייו הרגילה?... אולם האם נסתפק בתביעה הזאת בלבד? אם אמנם דולק בלבנו זיק המצפון האנושי והלאומי, אם אמנם חי דם ישראל בדמנו - הן לא נוכל להרגיע את עצמנו בתביעה רק מאחרים, ובאותו זמן נישאר לשבת על ספסל הלימודים. הן קודם כל נבטל את ההסדר המיוחד הזה כלפי עצמנו! חדורי הכרה זאת קמנו, קבוצת תלמידים ראשונה, הפסקנו את הלימודים, הלכנו למשק אשדות-יעקוב, כדי להתרכז יחד ולהתגייס בצוותא לתפקידי התגוננות. הננו עובדים במשק החקלאי, במלאכה ובחרושת... הננו שלמים בהרגשתנו, כי העמדנו את עצמינו במקום הנחוץ, כי בכל מאמצינו הגופניים והנפשיים אננו מכינים את עצמנו לעמוד בכל תפקיד - להגן ולבנות, לעלות ולכבוש, להערות את כל יכלתנו. הננו קוראים לכם: הצטרפו אלינו! נקום עכשיו, ללא דחיות, ונמלא את חובתנו האישית, הלאומית! נהיה ראויים ל'תעודת בגרות' אשר ההיסטוריה העברית המרה תעניק לנו! בואו, בואו הכול!

(מכתב השמיניות תש"ג, אשדות יעקב, 1943 ארכיון הקיבוץ)

גם עליהם, עשרות מהם נרצחו באכזריות ואחרים נחטפו לעזה. האם במקרה רצחו המחבלים הנתעבים מדאעש גם את העובדים הזרים או שמא הייתה מחשבה מאחורי הרצח הנתעב הזה - הבנה שאותם אנשים שהגיעו לכאן להתפרנס הם חלק אינטגרלי וחשוב מהעשייה החקלאית? הבנה מזעזעת שפירושה שהאויב רצה לא רק לרצוח אותנו, אלא להמיט עלינו אסון לדורות.

המצב בשטח חמור מאין כמוהו. לארגון השומר החדש הגיעו בשבועות האחרון מאות פניות של חקלאים וחקלאיות שנשארו ללא ידיים עובדות. נכון לעכשיו, יש אלפי טונות של תוצרת חקלאית שמחכה להיקצר. אין מי שישמור, אין מי שיקטוף, אין מי שימסוק, אין מי שיחלוב את הפרות, אין מי שיבטיח את ביטחון המזון של ישראל. הסיוע המבורך שאנו רואים בתחומים רבים וחשובים צריך להתרחש עכשיו גם בענף החקלאות. מדינת ישראל כולה זקוקה ללוחמים וללוחמות שיצאו לשדות על תקן חיל שדה כדי להשיב את החקלאות לסדרה. כמו הלוחמים בחזית, אנו נדרשים לפעול למען החקלאות ולמען עתיד מדינת ישראל, למען ביטחון המזון ולמען המשך קיומו של מפעל החקלאות הלאומי.

נוער מתנדב בחקלאות, צילום: השומר החדש

איך עושים זאת? זה תלוי בכל אחת ואחד מאיתנו וכן כרוך בהחלטה שכל מסגרת חינוכית שחוזרת לשגרה צריכה להיות חלק מהמאמץ המלחמתי ולהביא צעירים לשדות, לכרמים ולמטעים. זה הזמן לחזור בכל הכוח לעבודה עברית, ואולי העשייה גם תרפא קצת מהכאב הגדול שבלב. רק אם נפעל למען החקלאות, התוצרת והמזון, רק אם נגיע לאזורי הספר ונקצור את התבואה, נוכל להבטיח שעוד יגיע יום שבו נראה את החיטה

נוער מתנדב בחקלאות, צילום: השומר החדש

רשמים ממרכזי המפונים

חגית שגב*

גן ילדים במרכז המפונים במלון רמדה בנתניה, צילום: חגית שגב

לאחר האסון שפקד את המדינה ביום שבת השבעה באוקטובר, החל תהליך פינוי של תושבים ושל משפחות למלונות במרכז הארץ שהוסבו לתפקד כמרכזי קליטה למפונים. היו שהגיעו מקיבוצים ומושבאים, היו שהגיעו מערים, היו שעדכו עצמאית, ויש שפוננו בצורה מאורגנת. הימים הראשונים של קליטת המפונים במרכזים אלו התאפיינו בארגון לקוי. גופים שונים, כגון: העירייה, פיקוד העורף, משרדי ממשלה ותנועות נוער, הציבו בעלי תפקידים מטעמם במרכזים כדי שיארגנו וינהלו את המרכז.

מרכזי קליטה מפונים; "מרכזי קליטה נתניה"; "חלוקת מחשבים משרד החינוך"; "קבוצת מנהלים מרכזי קליטה"; "חמ"ל עיריית נתניה"; "חמ"ל מינהל חברה ונוער". אין ספור קבוצות. הכניסה לכל קבוצה לוותה בשיחת טלפון מאת אחראי הקבוצה, שביקש לקבל נתונים ומספרים ולמלא טבלות אקסל שונות. בסיום השיחה, התבקשתי תמיד לשמור את מספר המתקשר "ולא להסס לעשות שימוש במספר". לרוב גם הובטח לי חגיגת ש"ניפגש הערב בזום להעביר את כל הפרטים".

עוד רבות ייכתב ויסופר וייחקר בנוגע למרכזי המפונים ולתהליכי הקליטה והתפקוד של המערכת הציבורית בזמנים קשים אלו. בינתיים, אבקש בכתבה זו לספר את חוויותיי כמי שהייתה אחראית מתכללת על מרכז המפונים במלון רמדה בנתניה מטעם משרד החינוך.

מהיכן מתחילים

כשהגעתי למלון לראשונה, הצגתי עצמי בפני פקידת הקבלה כאחראית מטעם משרד החינוך. הפקידה הפנתה אותי לקומה מינוס אחת - עמדתי לבלות שם את מרבית זמני בחודש הקרוב. הקומה המתה ילדים בגילאים שונים שהסתובבו הלוך וחזור. בחדר משחקים קטן שרר בלגן: ספרים זרוקים, חתיכות לגו ופאזל מפוזרות ומשחקי קופסה שנעזבו באמצע המשחק. באולם המרכזי התקיימו שלוש הפעלות במקביל: מתנדבת

קושי בהגדרת אחראים מקצועיים ובעלי תפקידים. חוסר הוודאות הקשו בתחילה את הפעלת המרכז. בחוסר הבהירות של ימים ראשונים אלו, התבקשתי לשמש אחראית על מרכז מפונים בנתניה. בלי להסס הסכמתי לבקשה, וכך עמדתי לבלות את שלושת השבועות הבאים כאחראית מרכז פינוי.

כדי לסייע לי בעבודתי השוטפת, צורפתי לכמה קבוצות ווטסאפ העוסקות בנושא קליטת מפונים במחוז תל אביב. בכל שעה קיבלתי הודעה לטלפון שצורפתי לקבוצה נוספת, כגון: "חמ"ל

*מנחה ומורה לשל"ח במחוז תל אביב. סייע בכתביה: ד"ר רועי שמיר חבר מטה אגף של"ח וידיעת הארץ.

נמצא רק בבוקר שבו הגן היה אמור להיפתח. רק לאחר בקשות חוזרות ונשנות, ניאותו מנהלי המלון להקצות לנו חדר קטן לפעילות. קבוצת החיילים ואני הוצאנו את כל החפצים שהיו בחדר וסידרנו אותו במטרה להשרות בו אווירה של גן ילדים. כעת כל שנתר לעשות היה להזמין את הילדים להיכנס. לראשונה מאז הגעתי למרכז, נאלצתי לפקח ולעמוד בקשיחות על המשמר, לא לאפשר להורים ולאחים להיכנס ולצאת ללא הפסקה ולהתעקש על מסגרת יציבה. המדיניות הקשוחה הניבה תוצאות חיוביות. כבר למחרת, הצלחנו לקיים שגרת פעילות של גן ילדים בין השעות 10:00-13:00 בהובלת גננת מקצועית ובתמיכת מורים חיילים. ההורים שלחו את ילדיהם לגן, המתינו בחוץ ואפשרו לגן לפעול.

נתנה שירותי פריקור לנשים; קוסם הופיע בפני קבוצת ילדים, ואלו נכנסו ויצאו ללא הפסקה; קבוצת מתנדבים מתנועת נוער עשו כמיטב יכולתם בהפעלת ילדים במשחקי חברה. כל אחד מהמפעילים ניסה להתגבר בקולו על ההמולה שבאולם. אירע מזלי והגעתי סמוך לשעת ארוחת הצוהריים, ומתנדבים פרקו ארגזים של כריכים לשולחן בכניסה לאולם. ילדים ומבוגרים מיהרו לקחת לעצמם כריך, ועד מהרה עלה פח האשפה הקטן שבכניסה לאולם על גדותיו משפע העטיפות הריקות והכריכים האכולים למחצה.

ניגשתי לחפש אנשי קשר ואחראים. הכרתי שתי דמויות מפתח: מתכללת הפעילות מטעם המלון ומתכללת הפעילות מטעם העירייה. ערכתי איתן שיחת היכרות קצרה ולמדתי כי אני אמורה לגלות בעצמי מהם הצרכים הקיימים בשטח ולפעול להשגתם.

צילום: חגית שגב

צילום: חגית שגב

לאחר גן הילדים, הגיע זמן בית הספר

לאחר שעלה בידי להקים מסגרת מתפקדת של גן ילדים, התפנית לפעולה הבאה: הקמת בית ספר. העליתי בקשה לסיוע במציאת מורים מתנדבים בקבוצות הווטסאפ הרבות שצורפתי אליהן. רבים אחלו לי בהצלחה, אך לא עלה בידם לסייע. הבנתי שעלי למצוא מורים בעצמי. פניתי אל מכללת וינגייט. פנייה זו הולידה שילוב סטודנטים להוראה בהתנדבות במסגרת קבועה. הודעתי למלון שעלינו למצוא מקום לטובת בית

נתחיל בגן הילדים

כבר בימים הראשונים לשהותי במרכז, בסיוע חיילים מחיל חינוך, סידרנו ומיינו רבות מהתרומות שהגיעו והחלנו לראות ניצנים של סדר. שיחות עם קהילת המפונים עזרו לי להבין מהם הצרכים הנדרשים וכי הדבר הראשון שעלי לקדם הוא פתיחת גן ילדים.

פרסום בדף הפייסבוק הפרטי הפגיש ביני לבין לילי, גננת מנתניה שיצאה לגמלאות וביקשה לבוא לעזור. השלב הבא היה מציאת מקום להפעלת הגן. המקום

קבוצות המפונים העלה כי זהו צורך חשוב וכי המשפחות משוועות למסגרת לגיל הרך. התחלתי בחיפוש אחר מטפלת ואחר כוח אדם מיומן מספיק לטיפול בפעוטות. במקביל, קיימתי התייעצויות עם צוות המלון להקצאת חלל לפעוטון. המלון היה בתפוסה הרבה מעל האפשרי, וגם כאן עמד לפתחנו אתגר. בשלב זה, ביילתי במרכז הקליטה קרוב לחודש, ולכן שלבי הקמת הפעוטון התקיימו במקביל לחפיפה שערכתי למדריכה מחוזית אשר הגיעה להחליף אותי במרכז. היא זו אשר תקדם את הקמת הפעוטון.

השהות במקום והתפקיד שהוצבתי בו דרשו ממני כל העת להיות יצירתית, להתגבר על אתגרים, לאתר צרכים, ליוזם ולחשוב מחוץ לקופסה. שמחתי שעלה בידי לייצר שגרה של פתרונות למידה בגן ובבית הספר שהקמנו. בכל יום הגיעו משפחות חדשות אשר היו צריכות להסתגל לנהלים ולכללים שקבעתי בנוגע לשגרת גן הילדים ובית הספר. לרשותי עמד כוח אדם של מתנדבים, עמוסים ברצון טוב, אך לא בהכרח ביכולות ביצוע ובהתאמה לצרכים הנדרשים. במקביל לכל אלו, הגיעו תדיר ולרוב ללא תיאום מראש משלחות של בעלי תפקידים ממשרד החינוך, מפיקוד העורף ומהעירייה וגורמים נוספים שביקשו להתרשם מהעשייה ולקבל טבלת נתונים נוספת בהקדם האפשרי.

לאחר חודש של עבודה במרכז, שוחררתי מהתפקיד והתפנית למשימותיי השוטפות כמנחה מחוזית באגף של"ח וידיעת הארץ במחוז תל אביב. אני נושאת עימי כל יום את כאבם של המשפחות הרבות שפגשתי ואת סיפורם, מתפללת לשלום החטופים ומייחלת לימים שקטים ורגועים.

כשהגעתי למלון לראשונה, הצגתי עצמי בפני פקידת הקבלה כאחראית מטעם משרד החינוך. הפקידה הפנתה אותי לקומה מינוס אחת - עמדתי לבלות שם את מרבית זמני בחודש הקרוב. הקומה המתה ילדים בגילאים שונים שהסתובבו הלך וחזור. בחדר משחקים קטן שרר בלגן: ספרים זרוקים, חתיכות לגו ופאזל מפוזרות ומשחקי קופסה שנעזבו באמצע המשחק.

ספר, ולבסוף נמצא לנו פתרון: סגירת חלק מהחלל של האולם המרכזי. קראתי לקבוצה החדשה בשם חוידע, וערכנו חלוקה לשתי שכבות גיל: שכבת כיתות אי-ג' ושכבת כיתות ד'-ו'. בכל קבוצה היו כעשרים ילדים. בזמן שקבוצה אחת ערכה פעילויות הפגה וספורט בחצר בית המלון, למדה הקבוצה השנייה נושאי העשרה. לאחר מכן, התחלפו הקבוצות. בית ספר חוידע פעל במקביל לשעות הפעילות של הגן, וההפעלה של שתי המסגרות הללו תרמה ליצירת ארגון וסדר יום לילדים ולהורים.

ועכשיו לקטנטנים

צורך נוסף שעלה בשיח עם המפונים היה יצירת מסגרת לפעוטות ולתינוקות. בירור ראשוני שערכתי עם

מנסים לשמור על שגרת חינוך במרכז המפונים, צילום: חגית שגב

השבת השחורה או השבת האדומה?

יובל אשוש*

מרבדי כלניות בדרום אדום, צילום: אמנון ארד

כשהתבקשתי לכתוב על חוויותי כמפונה מביתי בכפר מימון שבעוטף עזה כבר למעלה מ-35 ימים, חשבת מאיפה להתחיל. ניסיתי להתחבר לדברים שהעליתי על הכתב ממש בתחילת המלחמה, עוד לפני שידענו והבנו את גודל האסון ואת גודל המחדל, כשהתמונה עוד לא הייתה ברורה...

להסתכל איתם בטלוויזיה ולראות חברים שלהם נחטפים, מתים מהמסיבה ולחשוב על הנוער המקסים הזה שמתמודד עם זוועה שאנחנו מכירים משנות ה-40 מתקופת השואה, שבכל טקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה הבטיחו לנו לא עוד! אנחנו מדינה חזקה עם צבא החזק בעולם, יש לנו נשק המתקדם בעולם, פצצת אטום, צוללות, יחידות מיוחדות וכו... ובסוף כמה אלפים עם מקלות ואופניים גרמו לנו לאסון כל כך קשה וזוועתי, שעד לרגע זה איני יכול לשאת את הבושה והביזיון.

לראות את הבן השני מפורק כי חברים שלו מהמכינה, מהלימודים, מגדוד 13 נשחטו ונחטפו ועד לרגע זה לא יודעים דבר עליהם. או לכתוב על החברים טובים שלנו מכפר עזה, בארי, נחל עוז, שבכל מקום שאתה בא אומרים לך אתה עוד לא יודע עשירית ממה שבאמת ראית בטלוויזיה. או את הבן השלישי שרק לפני מס חודשים התגייס ליחידה מיוחדת במג"ב שהגיעו אליו הביתה עם רכב של היחידה וגייסו אותו כי קיבלנו הנחייה שאי אפשר לצאת מהבית, מהבית שלי מבצרי מקום שבו משפחתי גדלה מעל 28 שנים אי אפשר לצאת? זה חלום? לצאת לחצר לשבת עם כוס קפה אסור לנו כבר 48 שעות.

לבסוף בחרתי לכתוב על היופי בעם הזה על גיוס למילואים בצורה בלתי רגילה, על מתנדבים ומתנדבות שתורמים, אוספים ציוד, מחלקים מזון, על הצדיקות

כותב ומוחק, על מה אכתוב? על הנס שהבן שלי היה אמור להיות במסיבה וניצל, על החג והשבת שכל כך רצינו לחגוג עם ספרי תורה ובסוף חגגנו בבית מול טלוויזיה דולקת, טלפונים, מ"מ"ד, אזעקות, ירי של מאגים שאתה שומע ממטרים ספורים, ופחד שמעולם לא היה לי שכל רגע נכנסים אלי הביתה מחבלים ופוגעים במשפחה שלי? שאפילו נשק להגנה לשמור על הדבר היקר לך מכל אין לך. אולי אכתוב על האירוע שמטלטל אותי כל רגע שאני חושב על... שנסענו להביא חבר של הבן שלי וחברה שלו שברחו מהמסיבה והגיעו לצומת המושב והבאנו אותם אלינו הביתה? לתאר איך הם נראו והרגישו לא כדאי, חברים טובים שלהם מהשכונה ומהצבא נהרגו מול העניים שלהם ורק במקרה זה לא הם. שלושה ימים אח"כ הוא גויס לצבא, והצטרף לחברים שלו מגולני גדוד 13.

* מפקח במטה אגף שלי"ח וידיעת הארץ.

מהתופת בגרמניה והקמנו מדינה חזקה. אנחנו עם מיוחד בזכות הכוח של החיים. אנחנו צריכים לזכור תמיד מה היו רוצים מאיתנו הנופלים היקרים לנו מכול.

גם כשהכל אפור... יש חיים. צילום: אמנון ארד

יומיים לאחר השבת השחורה או האדומה - כל אחד יבחר בשם - יצאתי לעשות סיור באזור היישוב כי קיבלתי משימה מחבר טוב מאוד לחפש רכב טויוטה יאריס שהטלפון שבו היה מאוכן לפרדס שקרוב מאוד לביתי. כשנסעתי ראיתי את הזוועות. את הרכבים (ועוד דברים שלא אתאר). מרחוק ראיתי מסוק יסעור שרוף בשטח. שבועיים אחר כך, אילנה דיין תספר בתוכניתה על כוח צנחנים שהגיע מנבי מוסא בדרך לא דרך וניהל קרב כ-800 מטר מהמושב שלנו. פתאום מתחזרות המציאות: גורלנו היה יכול להיות אחר לחלוטין...

תושבי מושב כפר מימון, שבו אני גר עם משפחתי היקרה, קיבלו הנחייה בצו של אלוף לעזוב את הבית. הגענו כקהילה למלון לאונרדו פלאזה בירושלים. צוות המלון נתן מענה לכל בקשה שלנו. תדמינו לעמכם ילדים קטנים, תינוקות, צעירים, חיילים, זקנים - כולם אוכלים יחד באותם זמנים, עולים יחד במעלית, זקוקים לכביסה, לגיהוץ, מקיימים אירועים: חתונות, בריתות.

שבוכות ומתפללות, על שיחות הטלפון והווצאפים שאנו מקבלים מכולם, על ההזמנות להתארח בבתים של חברים מהצבא ומהעבודה וסתם מאזרחים טובים, על כל בקשה שאנשים מבקשים בקבוצות הווצאפ ובשנייה מסייעים ומביאים. (מתוך פוסט שכתבתי ב-9.10.2023)

כעת, לאחר חודש כמפונה במלון לאונרדו בירושלים, כשהשמות והפנים של הנרצחים, הנעדרים, החטופים מתפרסמים, ההיכרות איתם גדולה יותר והכאב עצום. ילדים, חברים, חיילים, שכנים מילדות, תלמידים ותלמידות שלי מהעבר, מורים ומורות שאנו מכירים שנים - נרצחו. כמו שכתוב בספר שמות אחרי המכה העשירית: "ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת".

לראות את הבן השני מפורק כי חברים שלו מהמכינה, מהלימודים, מגדוד 13 נשחטו ונחטפו ועד לרגע זה לא יודעים דבר עליהם. או לכתוב על החברים טובים שלנו מכפר עזה, בארי, נחל עוז, שבכל מקום שאתה בא אומרים לך אתה עוד לא יודע עשירית ממה שבאמת ראית בטלוויזיה. או את הבן השלישי שרק לפני מס חודשים התגייס ליחידה מיוחדת במג"ב שהגיעו אליו הביתה עם רכב של היחידה וגייסו אותו כי קיבלנו הנחייה שאי אפשר לצאת מהבית, מהבית שלי מבצרי מקום שבו משפחתי גדלה מעל 28 שנים אי אפשר לצאת? זה חלום? לצאת לחצר לשבת עם כוס קפה אסור לנו כבר 48 שעות.

כבר תקופה די ארוכה שהעצבות אינה מאפשרת לך להרים את הראש. הסיפורים הקשים גורמים לי למרה שחורה, לייאוש. והשאלה היא עד מתי? ומה זה יתרום לנו כעם וכחברה? ואז מבליחה התובנה כי צריך לכנס את הכוחות שלנו ולהסתכל קדימה. ביהדות יש אבלות של שבעה, של חודש, של שנה. יש גם אזכרה וכו', אבל אין אבלות רצופה שאינה נגמרת... היהדות מורה לנו לזכור תמיד את היקר לנו מכול, ועם זה להתקדם, לחיות, לצמוח ולבנות. לפני יותר משמונים שנה, קמנו

על הנופים, על בעלי החיים ועל האנשים שיש כאן.

עכשיו, במבנה אחד גדול בן 22 קומות, כל חברי הקהילה מתכנסים יחד ומנסים לייצר לנו עשייה יומיומית של חיים מלאים משמעות. הקמנו לנו מוסדות חינוך במלון ומחוץ למלון - בתי ספר, גנים, תינוקיה. צוות שלי"ח וידיעת הארץ ממחוז ירושלים מסייע בהוצאת סיורים בהתאם להנחיות פיקוד העורף. אנחנו מתנדבים בירושלים, הנוער יוצא להתנדבות חקלאית. עושים הכול כדי לייצר

תצפית לימים טובים יותר, לכיוון בתרונות בארי צילום: אמנון ארד

שגרה נורמלית עד כמה שאפשר לצד הכאב והצער.

עכשיו יותר מתמיד, לאחר הטבח הקשה והאכזר הזה וכשאני רואה את המציאות שהצלחנו יחד לייצר פה במלון, ברור לי כמה העם שלנו מיוחד. עם חזק, עם גיבור! היכולת שלנו לאחר אותה שבת של שבעה באוקטובר לראות רק את הטוב שיש בתוכנו, להתאחד יחד דתיים ושאינם דתיים, שמאל וימין, החיבוק הגדול שהציבור עוטף בו את אנשי כוחות הביטחון - כל אלו יעלו את המורל, ואנחנו בסוף ננצח כי אין לנו עם אחר, אין לנו ארץ אחרת. קמנו מהתופת של השואה והקמנו מדינה ואנחנו נקום מהזוועה הזו גם כן חזקים מאוחדים. אין לי ספק שבעזרת השם העוטף ימשיך לפרוח, הילדים שלנו יחזרו לפה וימשיכו להתיישב באזור ולגדל כאן משפחות. יחד נמשיך לבנות ולהיבנות.

הבטחתי לעצמי שבקרוב מאוד נארגן את מרוץ הכלניות הבא וניצור דרום אדום מפריחת כלניות ולא שחור מהרס ומזוועה.

ייחולים לימים ירוקים ופורחים, נחל רוחמה צילום: אמנון ארד

כשנסעתי ראיתי את הזוועות. את הרכבים (ועוד דברים שלא אתאר). מרחוק ראיתי מסוק יסעור שרוף בשטח. שבועיים אחר כך, אילנה דיין תספר בתוכניתה על כוח צנחנים שהגיע מנבי מוסא בדרך לא דרך וניהל קרב כ-800 מטר מהמושב שלנו. פתאום מתחוורת המציאות: גורלנו היה יכול להיות אחר לחלוטין...

ולצערי כאשר בן של משפחה מהמושב שנמצאת איתנו פה נהרג בתחילת המלחמה, ישבו במלון שבעה ולפה באו אנשים לנחם... שמחה, צער, צחוק, אכזבה ואף כאב - כולם צריכים להתקיים עכשיו במבנה אחד גדול בין 22 קומות.

הקהילה שלנו מעולה וחזקה. המושב שלנו נמצא באזור מקסים ופורח מאוד, תרתי משמע: גם באנשים וגם בפרחים וביבולים. יש באזור שלנו חקלאות משגשגת, חממות, פרדסים ושאר גידולים, כאן מתקיים פסטיבל דרום אדום המושך מאות אלפי מטיילים בכל שנה. הפסטיבל נולד מרעיון מרוץ הכלניות שהייתי שותף ביצירתו: מרוץ ספורטיבי שהוא למעשה כלי חינוכי המאפשר לעסוק בספורט ואגב כך ללמוד על עוטף עזה,

ניהול בשגרת חירום - מיומנה של מנהלת בית ספר

אורטל ברנר*

השבת השחורה והקשה מנשוא של שבעה באוקטובר תפסה את כולנו, כבודדים וכחברה, בהפתעה מוחלטת וזרקה אותנו למציאות לא מוכרת, לא ודאית ומתמשכת. בימים הראשונים שלאחר אותה שבת, פעלנו בבית ספרנו (כמו במערכת החינוך כולה) ליצירת קשר אישי יומיומי עם כלל הצוות ועם כלל התלמידים - לשאול לשלומם, לנסות להבין מהו מצבם הרגשי, מה שלום המשפחה, החברים, מעגלים קרובים ורחוקים. אלו היו ימים של דאגה אמיתית ובלתי פוסקת! כאשר התבהרה לנו התמונה, המצומצמת והרחבה, הבנו כי אנחנו נמצאים בשיאו של אירוע שונה ממה שהכרנו עד כה.

אירוע המציב בפנינו התמודדויות רבות ומחייב אותנו לחשוב ברגישות ובמקצועיות כיצד לייצר עוגנים ושגרת חירום המותאמים לקצב שלנו ולרוח בית הספר שלנו.

הדבר הראשון שעשינו היה לפתוח את בית הספר, שהוא בית לחינוך מיוחד לתלמידים עם לקויות למידה ועם הפרעות קשב וריכוז, בקפסולות קטנות ובצורה בטוחה. ניקינו את המקלט, אבזרנו אותו, גייסנו את הצוות שהיה זמין בנקודת זמן התחלתית זו. הכנו שלט גדול ומחזק, תלינו אותו בכניסה לבית הספר וחיכינו לתלמידים בכניסה לשער בית הספר בהתרגשות גדולה כשבידינו כוסות תה, עוגיות וחיבוק חם!

הימים הראשונים בבית הספר היו בסימן מרחבים פתוחים ופעילויות הפגה. בית אקשטיין מיחד את תחום האומנויות, ולכן פתחנו את סדנת האומנות ליצירה ואת חדר המוזיקה לנגינה ואפשרנו לילדים לפעול בהם. כן פתחנו חדר למידה לקבוצות, הכנו את גינת הירק לעבודת אדמה, הצענו פעילויות במגרש הספורט, ובסטודיו התרפיה המתינו לתלמידים מטפלים רגשיים. הכול כדי לאפשר מקום בטוח לשיח רגשי. מעבר לכך, ההגעה אל בית הספר עצמה אפשרה זמן לבילוי עם חברים - לשבת יחד, לשתף ופשוט להיות. גם לצוות התאפשרה חברות תומכת - בסוף כל יום, נשארנו לסיכום יום ולשיתופים כדי לחזק ולהתחזק. מהר מאוד

*מנהלת בית אקשטיין כפר מ"ל.

הבנו שכך עלינו לפעול, שהיחיד נותן כוח, שהעשייה בבית הספר שלנו מאפשרת אי של שפיות במציאות לא שפווה. ועדיין, היו אנשי צוות ותלמידים שהעדיפו את הלמידה המקוונת, ואנו אפשרנו זאת.

בהדרגה ובהלימה להנחיות פיקוד העורף, הרחבנו את ההגעה הן של התלמידים הן של הצוות וקבענו יותר ימים של למידה בבית הספר ופחות של למידה מקוונת. מצב זה חייב אותנו הסתגלות מהירה לשינויים רבים, גמישות מחשבתית ויצירתיות רבה. השבועות הראשונים של החזרה לשגרת הלמידה המיוחדת היו עמוסים עשייה. ל"מאמץ המלחמתי" הצטרפו מש"צים בהובלת מורות השלי"ח המקסימות שלנו, חדווה ופנינה, המלוות את בית הספר שלנו שנים מספר. המש"צים הפעילו את התלמידים בחצר בית הספר. שיתוף הפעולה של התלמידים היה מופלא! שיתוף פעולה נוסף עם שלי"ח כלל השתתפות במיזם להכנת ערכות ממוחזרות של ספורט אתגרי לבתי ספר שבהם לומדים מפונים. במקביל, הכנו חוברות צביעה מעשה ידיהם של התלמידים המוכשרים שלנו ושלחנו לילדי עובדי בית אקשטיין אופקים שפנו מבתיהם למלונות בירושלים, בים המלח, בתל אביב ובקיסריה. בשיעורי הנגרות עסקנו בליטוש, בחיתוך, בעיצוב ובבנייה של אדניות ליפות את חצר בית הספר שלנו.

פעילות מבורכת נוספת הייתה יציאה של תלמידי התיכון אחת לשבוע להתנדבות בעבודה חקלאית במרחב הפתוח: בשדה תותים במשק צופית, במשתלה בגבעת חן, בקטיף קלמנטינות בשדה חמד. היציאה מבית הספר לאוויר הפתוח והירוק והעזרה לחקלאים סיפקו לתלמידים שיעור ערכי שאין שני לו. בנוסף, שינוי האווירה, שכה הכרחי בימים אלו, עודד את הרוח של כלל הנוכחים. במקביל, חזרנו לצאת בכל שבוע לחווה החקלאית ול"אולם" - מרכז ליזמות ולחדשנות במועצה האזורית דרום השרון. התלמידים עסקו בהתנדבויות נוספות, בהן התנדבות במרכז להכנת קשתות לאמצעי ראיית לילה ללוחמים. השבוע, החליטה אחת הכיתות להכין מארזים מתוקים לחיילים.

אני נמצאת בבית הספר הקסום שלנו כבר מעל עשור. עברנו עליות ומורדות, עברנו את תקופת הקורונה ועוד, אך אין ספק כי תקופה מורכבת ומאתגרת כזו טרם חוונו. אני מאמינה כי הבסיס האיתן של צוות מגויס, דואג, רגיש מרגיש ומחויב מאוד ושל תלמידים שבית הספר הוא בשבילם עוגן ומרחב שאליו הם רוצים להגיע מייצר כוח וחוויות משמעותיות לכל הצדדים. ניכר על פני מרבית התלמידים שבית הספר עושה להם טוב. זה אינו מובן מאליו בשגרה ובטח לא בחירום.

אין לדעת מה יוליד יום, ועם איזה אתגרים אנחנו צפויים עוד להתמודד. אך אני יודעת לומר כי העשייה הענפה שלנו מספקת רגעים של אור ושל משמעות גם כשחשוך בחוץ. היחד, העשייה החווייתית בבית הספר ומחוצה לו, העשייה הערכית, הלימודית, החברתית והרגשית - הם הבסיס האיתן שנותן לי ולצוות המדהים שלי את הכוח לקום בכל יום ולעסוק במקצוע הכי מופלא והכי משמעותי בעולם!

שנדע ימים של שקט ובשורות טובות, אמנ!

מיתוס, אומנות ואבן - בעקבות שמשון באשקלון

פרופ' אבי ששון* גד סובול**

אשקלון, אחת הערים העתיקות בארץ ישראל, חוותה ב-4,000 שנותיה כובשים ושליטים רבים, בראשם שליטי מצרים ורומי. האחרונים הותירו בה אוצרות אומנות, ואלו הולכים ונחשפים: תמשיחים בקברים מהתקופה הרומית ועשרות רצפות פסיפס מרהיבות לצד יצירות אדריכלות ופיסול של מיטב אומני העבר ההלניסטים, המצרים והרומים.

שלום סבא, קיר פסיפס המתאר את שמשון מפיל את עמודי מקדש דגון בחצר הסרקופגים באפרידר, צילום: אוסף סובול

דמותו של שמשון התנכי שלובה באשקלון כמוטיב מיתי ותיירותי כבר מראשית המדינה, הגם שמבחינה היסטורית לא היה שום אירוע בעיר אשקלון שקשור בשמשון. אירועים הקשורים בו התרחשו מחוץ לאשקלון המקראית. דמותו של שמשון המקראי כגיבור פראי ויצרי מונצחת באשקלון במגוון רחב במיוחד: בפסלים, בשמות רחובות ואתרים, בפסיפסים, במוסדות ובתי עסק הקרויים על שמו. כל זאת למרות שפעילותו כמתואר במקרא, הייתה מחוצה לה.

הימצאות אומנות במרחב הציבורי היא מסורת ארוכת ימים, המתקיימת מימי קדם כחלק מדו שיח בין האדם לסביבתו הקרובה ולעולם המורחב הסובב אותו. בשנים האחרונות, עם התפתחות תחום אדריכלות הנוף והגינון העירוני, נוצרה דרישה לאומנות במרחב הציבורי לשם ערך תרבותי. האומנות מעניקה לקהילה אופי וזהות ומייצגת את העיר ואת תושביה. היצירות המוצבות קבע משתלבות בארכיטקטורה של העיר ובאדריכלות הנוף. במסלול זה, נראה יצירות אומנות המוקדשות לשמשון ודלילה. נתחיל ברחבת היכל התרבות, בצומת הרחובות הנשיא ושדרות בן גוריון. לאורך הרחוב היורד לים, מוצבות יצירות אומנות כשלאחד כל אחת מהן מוצג הפסוק ששימש השראה לאומנים:

1. גניה ובוריס גנדלמן, גרים ויוצרים ברמת פנקס.
"וַיֵּאמֶר שֶׁמְשׁוֹן תָּמוֹת נַפְשִׁי עִם פְּלִשְׁתִּים וַיֵּט בְּכַח וַיִּפֹּל הַבַּיִת עַל הַסְּרָנִים וְעַל כָּל הָעָם אֲשֶׁר בּוֹ" (שופטים טז, ל)

המסורת האומנותית של אשקלון מתגלית ומתפתחת גם באשקלון המודרנית, שמתחילה להתאפיין כעיר אומנות שיש בה מגוון עצום של פרטי אומנות ציבורית ואישית.

אילנה שפיר ז"ל, אומנית הפסיפס בעלת השם הבינלאומי, גידלה דור של אומני פסיפס ששמעם יצא למרחקים, ובהם פסלים אשקלוניים, חובבים ומקצועיים, שפסליהם מקשטים את חוצות העיר ואת כיכרותיה. לצידם יש באשקלון ציירים וציירות ששמעם כבר נפוץ בארץ ובעולם והם מגדלים דור חדש של אומנים. בשנים האחרונות, בעידוד הנהלת העיר, הלכה והתפתחה אווירת היצירה האומנותית וחדרה גם למערכת החינוך.

עדות לאווירה זו הם שני סימני דרך אומנותיים - שני פסטיבלי פיסול באבן שהתקיימו בשנים 2010 ו-2011 ומיזם ציורי קיר בשכונות שמשון וגבעת ציון. את היצירות מפסטיבלי האבן נציג בהמשך, את ציורי הקיר ציירה קבוצת אומנים בשם "Artist for Israel" בחודשים מרס-אפריל 2019. האומנים הגיעו מארצות שונות: ארצות הברית, ברזיל, דרום קוריא, הונגריה ועוד.

*ראש החוג ללימודי ארץ ישראל במכללת אשקלון.
**היסטוריון, נאמן שימור ומרכז מיזם אמץ אתר בעיר.

עבודות שלהם מוצבות דרך קבע ברחובות ובכיכרות בערים ובגני פיסול בארץ ובעולם. ורדה ואילן יזמו את שני הסימפוזיונים הבינלאומיים לפיסול באבן בשנים 2010-2011 באשקלון, שהוקדשו לנושא שמשון ודלילה. **"וילך שמשון וילכד שלש מאות שועלים ויקח לפדים ויפן זנב אל זנב וישם לפיד אחד בין שני הזנבות בתוך" (שופטים טו, ד).** **"ותישנהו על ברקיה ותקרא לאיש ותגלח את שבע מחלפות ראש" (שופטים טז, יט)**

2. פבל מיזרה וקמילה הוסובה מיזרובה, אב ובתו. פבל היה דיקן הפקולטה לאומנות ולעיצוב באוניברסיטת פורקין (J.E.Purkyne) באוסטי נד לבם (Usti nad Labem) שבצ'כיה. קמילה גרה ויוצרת בפראג. **"ותרא דלילה כי הגיד לה את כל לבו ותשלח ותקרא לסרני פלשתים" (שופטים טז, יח)**

6. איגור בראון ולודמילה וולושננקו, גרים ויוצרים בגני יהודה, הציגו בתערוכות יחיד ובתערוכות קבוצתיות בארצות אירופה, בקוריאה ובישראל. הציבו פסלים במרחב הציבורי בארץ ובעולם. **"ויאחזוהו פלשתים וינקרו את עיניו... ויהי טוחן בבית האסורים ויחל שער ראשו לצמח כאשר גלח" (שופטים טז, כא-כב)**

3. ורנה מאייר-טאש, גרה ויוצרת בקררה שבאיטליה, בוגרת האקדמיה לאומנות בקררה. **"ותאמר דלילה אל שמשון... הגידה לי במה תאסר ויאמר אליה אם תארגי את שבע מחלפות ראשי עם המסכת" (שופטים טז, יג)**

4. פבריציו לורנצני, גר ויוצר בקררה שבאיטליה. בוגר האקדמיה לאומנות בקררה. **"ויילפת שמשון את שני עמודי התור... ויסמך עליהם אחד בימיו ואחד בשמאלו" (שופטים טז, טט)**

7. מרקו גלפאסי ונטלי אלוני, גרים ויוצרים במנטובה שבאיטליה. שניהם בוגרי האקדמיה לאומנות בקררה. **"ותאמר אליו איך תאמר אהבתך ולבך אין אתי" (שופטים טז, ט)**

5. ורדה גבעולי ואילן גרבר, יוצרים ביפו ובבית הספר החקלאי מקווה ישראל. שניהם השתלמו בפיסול באבן באיטליה ועובדים יחד משנת 1984. הם מתמחים בפיסול במרחב הציבורי, בעיקר פיסול באבן. כ-130

נחצה את הכביש לסדרת פסלים נוספת.

8. לב טוכנר, מאשקלון. הפסל, הנקרא שמשון, מנציח את זכרם של האחים אמנון וגדעון גלעדי, קציני שריון. אמנון נפל במלחמת ששת הימים, וגדעון נפל במלחמת יום כיפור.

מן הכיכר נמשך מערבה לאורך המדרכה הצפונית של רחוב בן גוריון.

9. אמיליו מורטי, חי ויוצר בקררה שבאיטליה, בוגר האקדמיה לאומנות טורינו-קררה.

"וַיֹּאמֶר שְׁמֹשׁוֹן בְּלַחֵי הַחֲמוֹר הַחֲמֹרִים בְּלַחֵי חֲמוֹר הַכִּיתִי אֶלְפֵי אִישׁ" (שופטים, טו, טז)

10. סטפניה פלומבו, ילידת סן פיטרו ורנטוקו שבאיטליה, הוסמכה להוראת אומנות ב-1994. סיימה תואר באקדמיה לאומנות בקררה ב-1998. קיבלה תואר "מומחית בעבודות שיש" בלימודי אומנות ב"מחצבת מיכאל אנג'לו" בקררה. התמחתה באומנות המוזאיקה בבית הספר לשיש בקררה.

"וַיַּעַל וַיַּגֵּד לְאֶבְיָו וּלְאִמּוֹ וַיֹּאמֶר אֵשֶׁה רְאִיתִי בְּתַמְנְתָּה מִבְּנוֹת פְּלִישְׁתִּים וְעַתָּה קָחוּ אוֹתָהּ לִי לְאֵשֶׁה" (שופטים יד, ב)

11. רועי גבעתי, אומן ישראלי. למד ציור וצילום באקדמיה בפירנצה שבאיטליה. לאחר שנה, החליט להתמקצע באומנות הגריעה באבן באקדמיה בקררה וסיים ארבע שנות לימוד בתחום שחזור ושימור באבן

בהצטיינות. במקביל סיים ארבע שנות לימודי ערב במכון לסיתות האבן ע"ש פייטרו טקה בקררה.

"וַיֹּאמֶר לָהֶם שְׁמֹשׁוֹן אַחֻדָּה נָא לָכֶם חִידָה אִם הִגַּדְתִּידוּ אוֹתָהּ לִי שְׁבַעֶת יְמֵי הַמְּשָׁתָה וּמִצְאֲתֶם וְנָתַתִּי לָכֶם

12. טובל, נולד במינכן שבגרמניה. גר ויוצר בואלי שבבואריה. למד בבית ספר טכני לפיסול באבן בלאאס שבאיטליה והמשיך בלימודי פיסול במלהיים שבשווייץ. **"וַיִּלְפֹּת שְׁמֹשׁוֹן אֶת שְׁנֵי עַמּוּדֵי הַתֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִבִּית נְכוֹן עֲלֵיהֶם וַיִּסְמַךְ עֲלֵיהֶם אֶחָד בְּיַמִּינוֹ וְאֶחָד בְּשִׁמְאָלוֹ"** (שופטים טז, כג)

13. יורי מצקין, נולד בחרקוב שבאוקראינה. בוגר האוניברסיטה לאומנות תעשייתית בתחומי הנדסה ואומנות פלסטית. יצר מספר רב של פסלים סביבתיים בברית המועצות לשעבר. משנת 1990 חי ויוצר בישראל. השתתף בסימפוזיונים בינלאומיים לפיסול בארץ ובח"ל. עיקר עבודותיו בברונזה ובאבן. מ-1994 מרצה באוניברסיטה העממית בתל אביב.

"וַיַּעַל וַיַּגֵּד לְאֶבְיָו וּלְאִמּוֹ וַיֹּאמֶר אֵשֶׁה רְאִיתִי בְּתַמְנְתָּה מִבְּנוֹת פְּלִישְׁתִּים וְעַתָּה קָחוּ אוֹתָהּ לִי לְאֵשֶׁה" (שופטים יד, ב) בהמשך הרחוב נוכל לראות את פסליהם של האומנים הישראליים אבנר איתן, יורם אפק וידידיה מור. עבודה מעניינת נוספת בנושא שמשון תוכלו למצוא במרכז שכונת אפריר, על קיר בחצר הסרקופגים. זוהי עבודתו של שלום סבא והיא מתארת את שמשון מפיל את עמודי מקדש דגון. שלום זיגפריד סבא עלה ארצה מגרמניה בשנת 1938. הוא זכה ב-1952 בפרס דיונגוף על עבודותיו בתל אביב. נחשב לאחד האומנים הבולטים בשל התפיסה המובעת בעבודותיו שמחברת בין האדם, האדמה והחקלאות, תפיסת היהודי החדש וחיי הקיבוץ. בשנת 1954, כשהוקמה שכונת אפריר, הזמינו מתכנני השכונה את סבא להכין פסיפס לבנים שרופות שמתאר את שמשון המפיל את עמודי מקדש דגון לפטיו של בית העם. סבא נפטר בשנת 1975.

מיהו גיבור

אייל ניומן*

שמשון הגיבור, נוצר בבינה מלאכותית על ידי אייל ניומן

הוא לחם בפלישתים למען עם ישראל בזמן שכל השבטי ישראל פחדו מהם. במקרה אחד, עקר במו ידיו את שערי עזה. אך בסוף נהרג בליבה של עזה בהתמוטטות מבנה כשהוא לוקח איתו 3,000 עזתים.

בספרות האלילית של המזרח הקדום ולהצגת השוני שבין הדמויות.

אדגים זאת דרך מאבקו של שמשון בכפיר האריות בזמן שהלך בכרמים שבין בית שמש לתמנה (כנראה חורבת תמנה, מערבית לבית שמש). כידוע, הרקולס, גיבור מיתולוגי יווני, התפרסם בהריגת אריה אגדי ונמנה על קוטלי אריות. בעולם העתיק, לחמו גיבורי העל באריות, אולי מהסיבה הפשוטה שהריגת אריה נחשבה לגבורה עילאית בעולם העתיק.

גם היום, ציידים מערביים ולוחמים בני שבטים אפריקאים יוצאים למשימת הריגת אריה כדי להתקבל כלוחמים וגיבורים בקרב בני שבטם. אין ספק שלחימה

הכירו את שמשון בן מנוח משבט דן, המכונה אצלנו "שמשון הגיבור". מעניין שמכל דמויות הגיבורים והלוחמים שבתנ"ך, דווקא נזיר האלוהים הישראלי מתואר, לכאורה, בדומה לגיבורי האפוס האלילי (הרקולס, גילגמש ומלקרת) - שאותם המקרא רצה להכחיד. דמותו של שמשון היא, ככל הנראה, דמות הלוחם המקראית הטובה ביותר להשוואה עם דמות הלוחם

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מדריך הישרדות ושדאות בצה"ל ובמשרד החינוך

ומאומה אין בידו" (שופטים יד, ו) - וזהו. הפסוק מתחיל ברוח אלוהים הצולחת על שמשון, נקודה שמעבירה מסר ערכי ברור שכוחו האמיתי של שמשון לא נבע מיכולותיו הגופניות, אלא מחיבור רוחני אל האלוהים, מהיותו נזיר יהודי אמיתי בכל מעשיו. בסיכום הצגת דמותו של שמשון, אין המקרא מדגיש את גופו של הלוחם ואת גבורתו העצמית. כל העניין של קניית שם ושל פרסום כלוחם רב מעללים אינה רלוונטית ואינה שייכת לדרך הלוחם העברי במקרא. כי מי הוא גיבור? הכובש את יצריו ומושל ברוחו בעוז ובצניעות. זה העושה על אף שאיש לעולם לא ידע על מעשיו.

התבקשתי להוסיף לכתבה תמונות רלוונטיות. כיוון שאין לי תמונות כאלו, יצרתי כמה בעזרת תוכנת בינה מלאכותית. לאחר מעשה, חשבתי שיש באמתחתי תמונה טובה יותר של גיבור על שעצר במו ידיו, ללא נשק, שמונה רימונים ולפחות חמישה מחבלים שירו לעברו ברובים ואף במטול אר פי ג'י. למי שלא שמע, שמו ענר שפירא זצ"ל. ענר השליך החוצה מהמיגונית שבה הוא וצעירים רבים מהמסיבה ברעים מצאו מחסה שבעה רימונים שזרקו מחבלי חמאס. ענר, לוחם העל בן ה-22, עמד בכניסה למיגונית ופרס ידיו ממש כשמשון והשליך כל רימון שהמחבלים זרקו פנימה ולא נסוג מירי מקלעים. בכך הציל שמונה צעירים, והם חבים לו את חייהם. בכך הוא הזכיר לכולנו שלא השרירים ולא הנשק מביאים לניצחון, אלא הרוח והערכים.

כי מי הוא הגיבור? הכובש את יצריו ומושל ברוחו, בעוז ובצניעות. כי לך דומיה תהילה.

ענר שפירא ז"ל, צילום: באדיבות משפחת שפירא

בסיכום הצגת דמותו של שמשון, אין המקרא מדגיש את גופו של הלוחם ואת גבורתו העצמית. כל העניין של קניית שם ושל פרסום כלוחם רב מעללים אינה רלוונטית ואינה שייכת לדרך הלוחם העברי במקרא. כי מי הוא גיבור? הכובש את יצריו ומושל ברוחו בעוז ובצניעות. זה העושה על אף שאיש לעולם לא ידע על מעשיו.

באריה והריגתו מעניקים גוון של גבורה ושל עוצמה. לכן כל גיבור שכיבד את עצמו - מהרקולס היווני ועד גילגמש הבבלי - לחם באריות. לכאורה יש סיפורים רבים על לוחמים שהרגו אריות, אך הדמיון בין שמשון לגילגמש, להרקולס ולשאר הורגי האריות הוא שטחי וחיצוני בלבד!

שמשון הלך לתומו בכרמים עם הוריו בדרכו לשאת אישה. הוא לא הלך במטרה להרוג אריות. "ויבאו עד כרמי תמנתה והנה כפיר אריות שאג לקראתו" (שופטים יד, ה). במקרה נפל עליו אריה. אצל הגיבורים של העולם העתיק, הריגת האריה נעשתה בכוונה תחילה לצורך פרסום וכבוד. גילגמש הרג את האריה בכוונה תחילה לקנות שם ותהילה בעולם, כלומר להיות סלב, ידוען, בעל שם. גם הרקולס חיפש את האריה ואת התהילה (כידוע, עלתה לו התהילה בחיי ילדיו ובשיגעון) ובחר להרוג את האריה ולאחר מכן ללבוש את פרוותו כאות גבורה. לשמשון לא היה כל עניין בהריגת האריה למעט הצלת חייו או חיי הוריו. בניגוד לגיבורי העולם העתיק, מדגישים הפסוקים את צניעותו של שמשון ומחדדים את שאירע בתום הקרב באריה, כשפגש את הוריו: "ולא הגיד לאביו ולאמו את אשר עשה" (שופטים יד, ו). שמשון לא סיפר לאף אחד בעולם על הריגת כפיר האריות בידיים חשופות! אפילו לא להוריו. מעשה זה מדהים פי כמה מאשר הריגת אריה בידיים. מעשה זה טומן בתוכו מסר עדין אבל רב עוצמה. מסר של ענווה, של פשטות, של חוסר התגאות והתרברבות.

כאמור, אצל גילגמש, גיבור העולם העתיק, ואצל הרקולס, פרסום מעשה הריגת האריה הוא לב העניין. עשרות שורות ארוכות של שירה, של רגש ושל פיוט תיארו את מעשה ההריגה כגבורה. ואילו אצל שמשון, מוקדש בקושי חצי פסוק לקרב עם האריה: "ותצלח עליו רוח יהוה וישפעהו כשפע הגדי

דשא, עשב וירוקים אחרים

ד"ר שרה'לה אורן*

סינר ליקוט צמחים בנאות קדומים צילום: נאות קדומים

ארץ ישראל מתאפיינת בקיץ ארוך, יבש וחם. ימי הגשמים מרוכזים במספר מצומצם של חודשים (דצמבר-פברואר). עם זאת בני ישראל ממצרים, ניתן להם מידע על מקור המים בארץ: "וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרֵשֶׁתָּהּ... לְמַטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מַיִם" (דברים יא, יא).

גם בכבוד להעניק שמות לבעלי החיים, יש בעונש זה פחיתות כבוד: "בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לאדם וְקוֹץ וְדַרְדַּר תִּצְמִיחַ לָךְ, זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו: ריבונו של עולם, אני וחמורי נאכל באבוס אחד?" (פסחים קיח ע"א). על פי מדרש זה, קיבל הקדוש ברוך הוא את טענתו של אדם שאין זה נאה שאדם ובהמה יאכלו מזון זהה (באבוס אחד), ואז העניק האל לאדם לחם כמאכל מרכזי, עובדה שהניחה את דעתו: "כיון שאמר לו בְּזַעַת אֶפְיָךְ תֹּאכַל לֶחֶם" - נתקררה דעתו" (שם).

הגשמים יוצרים מהפך בולט בנוף הארץ, והוא מתכסה מרבד ירוק מצפון ועד מדבר. מרבד זה מקבל חשיבות כלכלית נוכח העובדה כי בימי החורף אין צומח בארץ ולו אחד מפירות שבעת המינים - סל המזונות העיקרי של יושב הארץ. אומנם ישנם פירות שיובשו, כדבלים, צימוקים, תמרים, חיטה ויין, ואת הירק הטרי, הן לאדם הן לבהמה, מצאו אבותינו בטבע, כפי שמצוטט בפרשייה שבמזוזה ובתפילין: "וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשֶׂדֶךָ" (דברים יא, טו).

לאחר אכילת פרי עץ הדעת בגן העדן, קיבל אדם עונש: "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרָךְ בְּעֲצֹבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ. וְקוֹץ וְדַרְדַּר תִּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" (בראשית ג, יז-יח). במילים אחרות, נאמר לאדם כי עליו ללקט את מזונו מירק, עשב, השדה. חז"ל התערבו בסיפור ואמרו כי אדם מרד בציווי זה שכן הרגיש שמשום היותו נזר הבריאה, שזכה

שתול על פלגי ירק צילום: יוסף (יוסי) ברגר, מתוך אתר פיקיויקי

*מדריכה בכירה בנאות קדומים.

כידוע, צמחים הם בסיס חיים חשוב. הם משמשים למאכל, לרפואה, לבעירה, להלבשה, ליצירת צבע ועוד. עובדה זו מקנה תוקף רציני למקומו החשוב של העשב בחיי האדם בארץ ישראל. חשיבותו באה לידי ביטוי בעושר שמות ומונחים המתארים את ירק השדה.

השוואה בין הסיפור הכתוב בבראשית לבין המחקר הארכיאולוגי של תולדות האדם מלמדת על זהות בין שני המקורות. על פי המחקר, תפקד האדם בתחילה כצייד לקט ומצא את מזונו בצייד ובעשב השדה, כמו שורשים, עלים, פרחים ופירות. בשלב מאוחר יותר (לפני כ-12,000 שנה), במהפכה החקלאית, למד להוציא את לחמו מן האדמה ונהיה ליושב קבע.

כידוע, צמחים הם בסיס חיים חשוב. הם משמשים למאכל, לרפואה, לבעירה, להלבשה, ליצירת צבע ועוד. עובדה זו מקנה תוקף רציני למקומו החשוב של העשב בחיי האדם בארץ ישראל. חשיבותו באה לידי ביטוי בעושר שמות ומונחים המתארים את ירק השדה. בבריאת העולם כונה "דָּשָׁא עֵשֶׂב" (בראשית א, יב); בעונש שקיבל אדם לאחר הגירוש מגן עדן - "עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" (בראשית ג, יח); בהיתר אכילת בשר, שניתן לאחר פרשת נוח, מתוארת אכילת בשר "כִּירְק עֵשֶׂב" (בראשית ט, ד); ישעיהו הנביא הרחיב את הלקסיקון: "עֵשֶׂב שָׂדֶה וירק דָּשָׁא חֲצִיר גִּגְוֹת" (מלכים ב, יט, כז), "כִּצְיֵץ הַשָּׂדֶה" (ישעיהו מ, ו); משורר תהלים הוסיף: "לְבֹשׂוּ כְרִים... וְעִמְקִים יַעֲטֹפוּ בָר" (תהלים סה, יד); שלמה כינה את הירק: "עֵשֶׂבוֹת הָרִים" (משלי כז, כה) ועוד. עושר בולט זה של מילים נרדפות מעיד על החשיבות המיוחדת של הירק לחיי האדם.

תפארתו קצרה והוא נעלם ואיננו: "יְמֵי כָּצֵל נָטוּי וְאֲנִי כְּעֵשֶׂב אֵיבֵשׁ. וְאַתָּה ה' לְעוֹלָם תִּשָּׁב" (תהלים קב, יא-יג), "אֲנֹשׁ כְּחֲצִיר יְמֵיו כְּצִיץ הַשָּׂדֶה פֶּן יֶצֵץ כִּי רוּחַ עֲבָרָה בּוֹ וְאֵינּוּ וְלֹא יִכְרְנוּ עוֹד מְקוֹמוֹ" (תהלים קג, טו-טז). השני קשור לגורל הרשעים, הבולטים ובוטחים בעצמם ובעוצמתם, אך גורלם נחרץ להיעלמות מהירה - כמו הירק, הצומח ועולה, אך מתייבש ונעלם במהירות: "אֵל תִּתְחַר בְּמַרְעִים אֶל תִּקְנֵא בְּעֵשִׂי עוֹלָה. כִּי כְחֲצִיר מְהֵרָה יִמְלֹוּ וְכִירְק דָּשָׁא יִבּוֹלוּ" (תהלים לז, א-ב), "בְּפִרְחֵי רִשְׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב ... לְהִשָּׁמְדֵם עַדִּי עַד" (תהלים צב, ו-ט).

בואו נאחל לכל באי עולם שבחורף זה יטיילו טיול מרגיע ומהנה במרחבים של ירק רענן, כפי שתיאר הנביא ישעיהו במילים: "וְרֵאִיתֶם וְשִׂשׂוּ לְבַבְכֶם וְעֲצֹמוֹתֵיכֶם כִּדְשָׁא תִפְרַחְנָה" (ישעיהו סו, יד). ובעיקר נאחל ביטחון במרחב שלנו, כמתואר במזמור תהלים בנוגע לרועה המיטבי המוביל את עדריו בְּמַרְעוּלִים: "בְּנֵאוֹת דָּשָׁא יִבְצִינִי עַל מֵי מְנַחֹת יִנְהַלְנִי" (תהלים כג, ב). אמן!

נחל ציפורי צילום: מיזם התמונות לשימור מורשת - סיורים, מתוך אתר פיקיוויקי

לאחר אכילת פרי עץ הדעת בגן העדן, קיבל אדם עונש: "אַרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבוּרָהּ בְּעֲצוֹנָהּ תֹאכַלְנָהּ כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ. וְקוֹץ וְדַרְדַּר תִּצְמִיחַ לָהּ וְאָכְלָתָ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" (בראשית ג, יז-יח). במילים אחרות, נאמר לאדם כי עליו ללקט את מזונו מירק, עשב, השדה.

בשדות ארץ ישראל, נמצא הירק לאורך כשלושה-ארבעה חודשים בשנה. תופעה עוצמתית וקצרה, המתבטאת לא רק בשפע מילים, אלא גם במעמדה כסמל ומשל. במקרא מוזכרים שני סמלים מרכזיים. האחד קשור לאורך חייו הקצרים של האדם בהשוואה לאל הנצחי. האדם, כמו הירק, מופיע במלוא הדרו, אך

מְרַעוּלִים - שילוב של מרעה ומשעול. נגה הראובני, מייסד נאות קדומים, ביקש לכנותם משעולי מרעית, אולם בסופו של דבר התקבלה המילה מְרַעוּלִים. ראו: "מדבר רועה במורשת ישראל", נ' הראובני, עמ' 84.

מנפלאות סתונית היורה

אמוץ דפני*
וסאלח עקל ח'טיב**

סתונית, צילום: אריה טננבאום, מתוך: אתר פיקיוקי

סתונית היורה פורחת מייד לאחר הגשמים הראשונים. בעונה זו המאביקים מועטים, וסבורים שהסתת הפריחה מהאביב לעונה זו מפחיתה את התחרות האפשרית על מאביקים. לרבים מהמינים הפורחים בעונה זו פרחים גדולים הנישאים סמוך לפני האדמה (כמו חלמונית גדולה ומיני סתונית וכרכום). ההנחה היא שגודל הפרח מסייע למאביקים למצוא את הפרחים המועטים בעונה זו. בעונת האביב קיימת תחרות רבה על שירותי האבקה. ריבוי הפרחים באביב מאפשר כנראה למאביקים למצוא אותם בקלות, גם בלי שיפרסמו את עצמם.

בפרחי הסתונית קיימת "חלוקת גמולים", המושגת הן על ידי אורכם השונה של האבקנים, המספקים אבקה בכמות משתנה, הן על ידי הצוף המועט החבוי בתחתית הפרח. החלק העליון של הפרח מנוצל בעיקר על ידי זבובי רחף, האוספים אבקה בלבד. הדבורים יורדות לקרקעית הפרח לחפש צוף, למרות כמותו המועטה, זאת בנוסף לאיסוף האבקה.

משך הפריחה הארוך, הן של הפרח הבודד הן של הצמח כולו, מפצה על מיעוט המאביקים ועל נזקי הגשם העלול לפגוע בפרחים. חוסר המשאבים של הפרח בעונה זו גורם, ככל הנראה, לאחוז גבוה יותר של פרחים זכריים. פרח נקבי דורש יותר משאבים - שחלה ועלי לייצור זרעים. ואילו פרח זכרי מסתפק בייצור אבקה בלבד. לכן זול יותר להעביר את המטען הגנטי לדור הבא באמצעות הפרח הזכרי. לקראת סוף העונה ובבית גידול יבש, יש פחות משאבים ולכן יש יתרון לפרחים זכריים.

לרוב יש קשר ברור בין גודל הפרחים לכמות הצוף שהם מייצרים. אך לסתונית ולמינים אחרים בעלי פרחים גדולים הפורחים בסתיו יש צוף מועט. חשיבותו העיקרית של גודלם הוא בפרסומת שהוא יוצר ובכך מאפשר את מציאתם בשטח. בתנאים אלה, כל פרח יכול לייצר מעט צוף כי אינו צריך להתחרות על מאביקים עם פרחים אחרים.

*בוטנאי ומשורר ישראלי, פרופסור אמריטוס במכון לאבולוציה ובחוג לביולוגיה אבולוציונית וסביבתית באוניברסיטת חיפה.
** מורה לשלי"ח לשעבר, מורה דרך וחוקר פולקלור צמחי א"י.
*הפריחה של מבשר הגשם" דפני ואחרים, 1975; "הגיאופיטים פורחי הסתיו בישראל ושוק האבקה הסתיו" שמידע, 2015; 2005.

סתוונית, צילום: אורן פלס, מתוך: אתר פיקיויקי

נרות, מכשפות ורעלים

המכשפה מדאה התגוררה בחבל קולכיס, היא ארץ גיזת הזהב אשר בצפון טורקיה, לחופו של הים השחור. היא הייתה מפורסמת כרוקחת רעלים ושיקויים, ובין היתר נהגה להשתמש בפקעות הרעילות של צמח הסתוונית. שמה הלועזי של הסתוונית (Colchicum) בא לציין את מולדתה של אותה מכשפה מפורסמת.

פקעתה של הסתוונית מזכירה נר שמן מחרס, והיא רעילה ביותר. לכן נקשר שמה בעסקי כישוף, ומכאן שמה הערבי: "נר החרס של המכשפה" (سِرْجَةُ الْغَوْلَةِ). השם הערבי מזכיר את המילה הארמית "שרגא", שפירושה נר או מנורה. סביר להניח שהשם הערבי הושפע מהמסורת האירופית. שם נוסף של הסתוונית הרעילה בערבית הוא "כרכום הנחש" (شُحِيمِ الْحَيَّة), בעוד כרכום חורפי, שפקעתו ראויה למאכל (לאחר קלייה), נקרא "כרכום האנשים" (شُحِيمِ النَّاسِ). מיני סתוונית היו בשימוש נרחב ברפואה, על אף הסיכון שבמינון יתר העשוי לגרום להרעלה.

מתוך: דפני, א' וח'טיב, ס' (2017). צמחים שדים ונפלאות. הוצאת עולם חדש. תל אביב.

סתוונית, צילום: מיכה בן יצחק, מתוך: מרכז נע"ם

עֲנָנִים כְּסוּ שָׁמַיִם,
טִיף-טִיף גֶשֶׁם סָתוּ רֵאשׁוֹן.
- סְתוֹנִית, פְּקָחֵי עֵינַיִם,
סְתוֹנִית, דֵּי-דֵי לִישׁוֹן!
(“הסתוונית”, לוי קיפניס)

הסתוונית והיורה

הכפריים שבמזרח השומרון, באזור טמון, מנבאים את כמות הגשמים העתידה לפי כמות הפריחה של סתוונית היורה לעומת כמות פריחת הרקפות. אם יש הרבה סתווניות ומעט רקפות, תהיה שנה ברוכה; מעט סתווניות והרבה רקפות - שנה סירונית, חודש לח וחודש רטוב. הרבה רקפות ומעט סתווניות משמען שנה שחונה. לפי אפרים הראובני, בכפרים הערביים בסביבות ירושלים אומרים: "ביום שירד הגשם הראשון מלמעלה, מעלה זו (סתוונית היורה) מלמטה". יעקב פייכמן כבר עמד על כך בשירו המוקדש לצמח זה (הוא כינה את הסתוונית בשמה הישן "בר יורה"): "עֲאוּנֵי כִי בְּאֵתִי / גַם הַפְּעַם רֵאשׁוֹן / קוֹל יוֹרָה כִי שְׁמַעְתִּי / לֹא אוֹכֵל עוֹד לִישׁוֹן".

ברוך ציזיק, בספרו המופלא "צמחיאל" (המוקדש לאגדות צמחי ארץ ישראל), תיאר את הקשר שבין פריחת הסתוונית לבין בוא הגשם:

מדי שנה בשנה, בחלוף הקיץ בארצות הצפון ובא החורף העז, יאספו העופות עדות עדות על מנת לעזוב את ארץ מגוריהם ולנווד לארצות החום. גם הנחיליאלים, מדי שנה הרגישו בבא החורף וינדדו. ויבוא היום ויגיעו לארץ ישראל והנה הארץ יבשה וחרבה וטרם נראו הפרחים הענוגים. ויתגעגעו הנחיליאלים מאד אל הפרחים ואל העשבים ויעירו בקול צפצופם את הבצלים ואת הפקעות הטמונים בחיק האדמה, ופקעת הסתוונית הייתה הראשונה אשר שמעה בקולם ותבקע את קרום האדמה וְתִנָּץ בפרחיה.

אומנם סתוונית היורה אינה חוזה את בוא הגשם, אך היא עדות מהימנה וחד משמעית לירידת המטח הראשון. בארץ קיימים כ-25 מיני צמחים הפורחים, ללא עלים, בסוף הקיץ, לפני הופעת הגשמים. נהוג לכנותם בשם הקיבוצי "מבשרי הסתיו". תואר זה מבטא את עונת הפריחה הייחודית, אך אין בו משום הבטחה לטיבה של השנה הבאה. שפע פריחה משקף דווקא את אופייה של השנה הקודמת. גם אם נכבד את החצב בתואר "נביא הגשם", כפי שכינה אותו יהודה עמיחי, נזכור כי אומנם הופעתו של החצב מעידה שהגשם קרוב, אך אין בכך רמז לכמות הגשמים הצפויה. אין הוא נביא אמת, אלא, לכל היותר, רושם נאמן של אירועי העבר.

זאב זאב

רונן כהן*

על חיות וטיפורים

זאב, מתוך: ויקפדיה

הן קבוצות חברתיות יחד, משחקות ואפילו מייללות יחד. הזאבים חיים בקבוצה משפחתית הכוללת גילאים שונים ונשלטת על ידי הזכר הדומיננטי והנקבה הדומיננטית. קבוצה כזו מונה בין חמישה לארבעים פרטים. מספרם של הזאבים בארץ הולך ופוחת כתוצאה מהרעלות, מירי של מגדלי בקר וצאן, מדריסה על ידי

אגדה אינדיאנית מספרת על זקן משבט הצ'ירוקי האומר לנכדו: בכל אדם חיים שני זאבים, וביניהם מתחולל קרב. זאב אחד רע, כועס, קנאי, שקרן, מלא אגו ועוד. ואילו השני זאב טוב, מלא שמחה, אהבה, טוב לב ונדיבות. לפי האגדה, הנכד שואל את סבו איזה מבין הזאבים מנצח, והסב עונה לו: "הזאב שאותו אתה מאכיל, הוא זה שמנצח."

בישראל קיימים שני מיני זאבים עיקריים ושניהם טובים - תלוי את מי שואלים: האחד מתת המין ההודי והוא נפוץ בגליל, בגולן, ביהודה ובשומרון; השני הוא תת המין הערבי והוא נפוץ בנגב. בנוסף, אפשר למצוא בדרום גם פרטים אחדים של זאב זהוב אפריקאי, מין שבמשך 150 שנה זיהו אותו המדענים בטעות כתן זהוב משום שבין הזאב הזהוב והתן הזהוב קווי דמיון רבים ומשום שבישראל הם מתקיימים באותו תא שטח.

הזאבים בישראל נמצאים בעיקר בשטחים פתוחים. אכלוסייתם מונה כמה מאות פרטים. להקות זאבים

זאב ברמת הגולן, צילום: יגאל פרדו, מתוך: ויקפדיה

* ממונה שלי"ח וידיעת הארץ מחוז מרכז

כלי רכב ומכלבת. אם חשבתם פעם ללמוד מקווין קוסטר לרקוד הורה עם זאבים, כפי הנראה לא יהיה לכם קל למצוא להקה בארץ...

בשנת 1872, מצאו ציידים בג'ונגל ההודי ילד בן שש מסתובב עם להקת זאבים. "ילד הזאב ההודי", דינה סנישר, התלהק על ארבע בקבוצת הזאבים שבתוכה גדל ואותה החשיב כמשפחתו. הציידים רצו להציל את הילד ולכן הרגו את הזאבים ולקחו את הילד עימם. סיפורו של דינה היה ההשראה לסיפורו של הסופר רוזיארד קיפלינג "מוגלי מלך הג'ונגל".

הזאב מוזכר במקורות יהודיים בהקשרים שונים, לרוב כסמל או מטפורה וברוב המקרים במשמעות קשה או מאיימת. לדוגמה, כסמל לאויב, לסכנה, להרס ולאכזריות: "זָאב עֲרְבוֹת יִשְׂרָאֵל" (ירמיהו ה, ו); "כְּזֵאֲבִים טֹרְפֵי טֶרֶף לְשֹׁפֵף דָּם לְאֶבֶד נַפְשׁוֹת" (יחזקאל כב, כז). התייחסות אחרת לזאב מובאת בהקשר לימות המשיח: "זָאב וְטֵלָה יָרְעוּ כֶּאֱחָד" (ישעיהו סה, כה).

ויוזמה, יכולת מיקוד, נחישות ויצירתיות שאינה מושפעת מנורמות או מציפיות קבוצתיות. לעומת זאת, ההיבטים השליליים שבהיות אדם זאב בודד כוללים תחושות בדידות ובידוד, העלולות להשפיע על הרווחה הנפשית והרגשית, פרספקטיבה מוגבלת, חשיפה גדולה לסיכונים וסיכויי הישרדות פחותים. להיות זאב בודד יכול להיות חיובי או שלילי, תלוי בנסיבות ובבחירות שבחר אותן אדם.

מושג נוסף שקיבל השראה מכך שהזאב הוא חיה חברתית הוא "אדם לאדם זאב". כנראה משום שלזאבים יש מבנה היררכי ברור והם יכולים להיות תחרותיים ואגרסיביים ביחסם זה לזה, במיוחד בנוגע לדומיננטיות, לטריטוריה ולמשאבים. כך גם אצל בני האדם. מקורו של הביטוי הוא במחזה הרומי "החמורים", שכתב פלאוטוס ב-195 לפנה"ס. הביטוי מציין שבני אדם יכולים להיות תוקפניים, אלימים וטורפים ביחסם זה לזה. הביטוי מדגיש את הצד האפל שבטבע האנושי ואת הפוטנציאל לגילויי אכזריות ואנוכיות בחברה. הזאבים וחיי החברה שלהם משמשים אנלוגיה לכך.

זאב זהוב בסרגנט, מתוך: ויקיפדיה

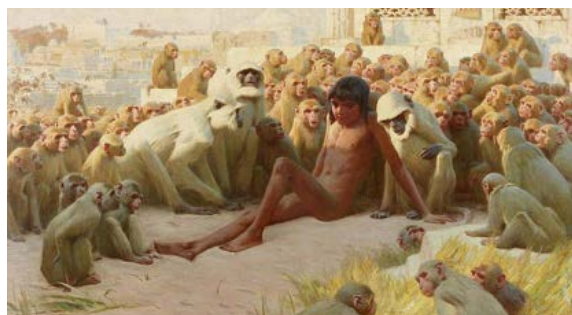
מקורו של הביטוי "זאב בעור של כבש" כנראה בברית החדשה, בבשורה על פי מתי, פרק 7, פסוק 15: "הַשְּׂמֵרוּ לָכֶם מִנְּבִיאֵי הַשָּׁקֶר הַבָּאִים אֵלֵיכֶם בְּלִבוֹשׁ כֶּבֶשִׁים וּבְקֶרְבָּם זָאֲבִים טֹרְפִים הֵמָּה". המשל של זאב בלבוש של כבש מייצג אדם, או דבר, שנראה על פני השטח תמים ומיטיב ואינו מזיק, אך למעשה הוא מסוכן.

הרעיון של זאב הלובש לבוש אחר כדי להונות טרף או אויבים מופיע גם בסיפורי עם ובאגדות, כמו "הזאב בבגדי כבשים" של איזופוס, שם מתואר זאב הלובש בגדי כבשים כדי להתקרב לעדר כבשים ולתקוף אותם; "כיפה אדומה" של האחים גרים, סיפור המתאר את הזאב שוכב במיטתה של הסבתא לאחר שטרף אותה כשהוא לובש את בגדיה לשם התחזות וביציפה לתקוף

"ביטוי המתאר אובדן אמינות הוא "זאב זאב". מקורו במשל של איזופוס המספר על נער צעיר שנתבקש לשמור על עדר הכבשים של הכפר. כדי לבדר את עצמו, החליט הנער לצעוק "זאב! זאב!" ולהזעיק את כל תושבי הכפר ללא סיבה. תושבי הכפר מיהרו לעזרת הנער וגילו, פעם אחר פעם, שאין זאב והנער רימה אותם. יום אחד באמת הופיע זאב, והנער זעק לעזרה, אך תושבי הכפר התעלמו ממנו. כתוצאה מכך, טרף הזאב כבשים רבים

ההגדרה "כלב זאב" נובעת מהסכמה מחקרית שלפיה הכלב מקורו בזאב שבויית לפני אלפי שנים. כנראה שהביות החל מתועלת הדדית ומקרבה פיזית בין האדם והזאב. הזאבים נמשכו לשאריות מזון שהאדם הותיר. אט אט, בהשפעת נוכחות בני האדם, נהיו הזאבים סבלניים ופחות תוקפניים כלפי האדם וכך השיגו יותר מזון ובמקביל הגנו על האדם מטורפים אחרים.

היכולת לביית זאבים טמונה, כנראה, במבנה החברתי של הזאב ובנאמנותם של חברי הלהקה לזכר האלפא השליט. הזאב הפראי שהופרד מלהקתו קיבל ברבות הימים את משפחתו של האדם שהחזיק בו כלהקה שלו ואת ראש המשפחה כמנהיג. המסירות והנאמנות למנהיג ולחברי הלהקה אפשרו שלב נוסף בביות. בעקבות הביות, החל תהליך שהבדיל בין זאבים לכלבים במבנה המורפולוגי וההתנהגותי. לאחר הרבה שנים, בשל ברירה טבעית ובשל התערבות האדם, התפתחו מגוון גזעי כלבים. למרות השוני שבין הגזעים השונים, כולם שייכים לאותו מין. כלב זאב הוא גזע הנוצר בהכלאה בין כלב ביתי לזאב הבר האפור.

מוגלי בחברת להקת קופים, צילום: ג'ון צ'רלס דולמן, מתוך ויקיפדיה

השם "זאב" כשם אדם מוזכר כבר בספרות הקודש: "וַיִּלְכְּדוּ שְׁנֵי שָׂרֵי מִדְיָן אֶת עֶרְבַּ וְאֶת זָאֵב" (בראשית מט, כה). מאז אנו מוצאים שם זה פעמים רבות לאורך ההיסטוריה האנושית. בהענקת שם זה, כיוונו הורים להעניק לילדם תכונות הדומות לתכונות הזאב: חריפות, כריזמטיות, ביטחון עצמי גבוה, מהירות וחדות מחשבה. בין הזאבים המוכרים נמצאים בנימין זאב הרצל, זאב ז'בוטינסקי, זאב וילנאי, זאב רווח ועוד.

את סוף הכתבה אקדיש לסוף סיפורו של דינה סנישר, ילד הזאב ההודי. בשל המידע המצומצם מאותה תקופה, גורלו אינו ברור. ידוע שהוא הובא לבית יתומים באגרה שבהודו והתמודד עם האתגרים שבהסתגלות לחיי אדם. אך למרות הניסיונות, הוא לא הצליח להשתלב לגמרי בחברה האנושית. ישנן השערות שונות בנוגע לסוף חייו. השערה אחת היא שהוא נפטר בבית היתומים שבו חי את חייו, ואילו השערה אחרת טוענת שהוא חזר לטבע ואולי הצטרף שוב ללהקת זאבים.

"מי שנמצא בחברת זאבים ילמד ליילל". משמעותו היא: אנשים שמכניסים את עצמם לקבוצה מסוימת יאמצו בסופו של דבר את התכונות, את ההרגלים ואת ההתנהגויות של אותה קבוצה. השימוש בזאבים בביטוי זה מעיד על כך שהאדם רואה בזאבים קהילה ייחודית, שלה מאפיינים ומנהגים המשפיעים על היחיד ועל גורלו.

גם את כיפה אדומה. עם הזמן, נהיה הביטוי "זאב בעור כבש" למטפורה פופולרית המתארת יחידים או מצבים שבהם המראה החיצוני מטעה, והדברים אינם תמימים כפי שהם נראים.

ביטוי המתאר אובדן אמינות הוא "זאב זאב". מקורו במשל של איזופוס המספר על נער צעיר שנתבקש לשמור על עדר הכבשים של הכפר. כדי לבדר את עצמו, החליט הנער לצעוק "זאב! זאב!" ולהזעיק את כל תושבי הכפר ללא סיבה. תושבי הכפר מיהרו לעזרת הנער וגילו, פעם אחר פעם, שאין זאב והנער רימה אותם. יום אחד באמת הופיע זאב, והנער זעק לעזרה, אך תושבי הכפר התעלמו ממנו. כתוצאה מכך, טרף הזאב כבשים רבים. הלקח המוסרי מהמשל הוא ששקר או מרמה ללא הרף יובילו לאובדן אמינות ואמון. קשה להאמין לאדם שמשקר כל הזמן גם כשידבר אמת. הביטוי "זאב זאב" הוא למעשה אזהרה מפני קריאות שווא לסיוע העלולות להוביל לתוצאות חמורות כאשר מתעוררים מצבי חירום אמיתיים.

בנבואת אחרית הימים של הנביא ישעיה, נאמר: "וְגַר זָאֵב עִם כְּבֶשֶׂת" (ישעיהו יא, ו). הפסוק מתאר מצב שבו הטורף והנטרף חיים בשלווה זה לצד זה ללא חשש. פסוק זה ואלו שאחריו מתארים תקופה של שלום, של פיוס ושל אי אלימות. הזאב כאן מסמל את הטורף המאיים ומביע את התקווה לימים שבהם סכסוכים ועוינות נפתרים, ושלווה ואחדות שורות גם על עולם שנראה מפוצל ושבור.

פתגם ספרדי אומר: "מי שנמצא בחברת זאבים ילמד ליילל". משמעותו היא: אנשים שמכניסים את עצמם לקבוצה מסוימת יאמצו בסופו של דבר את התכונות, את ההרגלים ואת ההתנהגויות של אותה קבוצה. השימוש בזאבים בביטוי זה מעיד על כך שהאדם רואה בזאבים קהילה ייחודית, שלה מאפיינים ומנהגים המשפיעים על היחיד ועל גורלו.

שילוב פעילויות הנצחה בטיוולים

ירון קרבצ'יק*

"כל עוד מישהו זוכר
אותנו, אנחנו חיים."
(קרלוס רואיס סאפון)

תאגיד דילמות בהדרכה

טקס באנדרטת חטיבה 188 במהלך מסע שנתי,
צילום: אורט תעופה וחלל מעלה אדומים

יום אחד המלחמה תיגמר. החיים יימשכו, ואנו נאסוף את השברים. כחלק מחיים אחרי מלחמה, המדינה, מוסדות שונים ואנשים פרטיים יעסקו בהנצחה ובקביעת זיכרון לאלה שנפלו ולאירועים שהובילו לנפילתם. "ההנצחה היא צורך אנושי המורכב משילוב של מספר גורמים: עובדת היותנו בני תמותה וההכרה העמוקה בכך, העובדה כי הצער על האובדן והזיכרון הם אישיים ותחושת הצורך לחלוק אותם ולהעבירם גם לאנשים אחרים, בדרך כלל לדורות הבאים" (מתוך: ערך הנצחה בוויקיפדיה).

מערכת החינוך עוסקת בזיכרון ובהנצחת הנופלים בדרכים שונות, בעיקר בסמיכות ליום הזיכרון לחללי מערכות ישראל. ככל הנראה, יצטרף ליום זה יום נוסף לזכר הנרצחים בטבח שמחת תורה. השנה בנוסף, אנו מציינים חמישים שנה למלחמת יום הכיפורים - מלחמה שנקבעה כאחד הנושאים השנתיים של מערכת החינוך בנוסף, לשנה זו.

מצוות החינוכי בבתי הספר מתמודד בכל שנה עם השאלות איזה מקום לתת להנצחה בתהליך החינוכי; עד כמה היא תהיה נוכחת במהלך שנת הלימודים ובאילו אופנים יש להכניסה לתוכניות הלימודים. כנראה ששנה זאת תהיה שונה גם בהיבט זה. בית ספר יכול להתייחס לנושא ההנצחה במגוון גדול של דרכים, בהתאם לשכבות הגיל, לאופי בית הספר ולמיקומו הגיאוגרפי. היות שעלון זה עוסק בפעילות חוץ בית ספרית, בחרתי להתייחס להיבטים של הנצחה המתקיימים מחוץ לכותלי בית הספר כחלק מהתוכנית החינוכית.

מדינת ישראל היא מדינה שבעת קרבות, ולכן הנצחת הנופלים נמצאת סביבנו כמעט בכל מקום: בימי אבל לאומיים, באנדרטות ומבנים שהוקמו לזכר הנופלים ובמיזמים פרטיים של אנשים שבחרו להנציח את יקיריהם בדרכים שונות.

*מדריך במרכז נע"ם, מטה אגף שלי"ח וידיעת הארץ.

אנדרטת חטיבה 188, צילום: אורט תעופה וחלל מעלה אדומים
פעילות הנצחה יכולה להתקיים כחלק מפעילות בסביבת בית הספר במהלך סיור יומי, כמרכיב במסע ארוך יותר או כחלק מפעילות המתקיימת בקביעות מחוץ לכותלי בית הספר. יש לציין שאגף משפחות והנצחה במשרד הביטחון מעודד פעילויות הנצחה ופועל לקיומן בשיתוף פעולה עם אגף שלי"ח וידיעת הארץ.

אנדרטות נוספות יכולות להנציח חלל מסוים או אירוע שקרה במקום. לעיתים, בתי ספר מאמצים אנדרטה הסמוכה לבית הספר, בעיקר כזאת שאינה זוכה לטיפול מספק מהרשות.

2. ביקור בבית קברות - ביקור בחלקה הצבאית של בית הקברות ביישוב או בקבר חלל מסוים שרוצים לחשוף את סיפורו בפני התלמידים.

3. מוזיאון הנצחה - קיימים מוזיאונים רבים אשר עוסקים בהנצחה של ארגונים (הפלמ"ח, ההגנה), של אישים (רבין, בגין, אלי כהן) או של אירועים (חצר תל חי, יד ושם).

4. מפגש עם איש עדות - איש העדות יכול להיות קרוב משפחה של חלל, לוחם שהיה באירוע או כל אדם שיש לו זיקה אישית לנושא. אנשי עדות יכולים להגיע לבית הספר או לפגוש את התלמידים באתר עצמו.

5. ביקור במקום שבו אירע אירוע - לאורך הגבולות וגם במקומות נוספים, פזורים אתרי קרבות שונים שאפשר לבקר בהם. חלקם שוחזרו והם מכילים מידע רב על הקרבות, בחלקם נצרך תיווך של מדריך.

אנדרטת אסון המסוקים, תלמידי חט"ב הראשונים הוד השרון, צילום: אודליה בראון

להלן כמה סוגי פעילויות שאפשר לקיים בהקשר להנצחה. אפשר לבצע כל אחת מהן בנפרד או לשלב ביניהן:

1. ביקור באנדרטה - כמעט בכל יישוב נוכל למצוא אנדרטה המנציחה את הנופלים מאותו יישוב.

לאפשר לתלמידים להיות פעילים במהלכו. יש להקפיד על טקס קצר (עשר דקות בערך) ועל גיוון בתכנים שיעלו בו.

הכנת התלמידים - פעילות הנצחה חייבת לכלול מרכיב של הכנה מוקדמת בכיתה. לא נביא כיתה לבית קברות או לשיחה עם אב שכול בהפתעה. ההכנה צריכה לכלול מידע על הנסיבות שהובילו לאירוע שבו החללים נפלו וגם הכנה רגשית שתאפשר לתלמידים להביע רגשות וחששות לקראת פעילות זאת.

תיאום ציפיות עם אנשי ההנצחה - חשוב מאוד לבצע תיאום ציפיות עם מדריכי המוזיאון או עם איש העדות בנוגע לאופי הקבוצה, לאופי ההדרכה ולאורכה. רצוי מאוד לבקר מראש במקום ולשמוע מראש את ההדרכה או את איש העדות.

מקרים ותגובות מראש - חשוב שהצוות החינוכי ידון מראש בשאלה מה יעשו תלמידים שאינם מעוניינים להיכנס לבית קברות או שמגיבים תגובה רגשית קשה לפעילות מסוג זה ואף ינסה למפות תלמידים שעלולים לחוש קושי.

פעילות הנצחה יכולה להתקיים כחלק מפעילות בסביבת בית הספר במהלך סיור יומי, כמרכיב במסע ארוך יותר או כחלק מפעילות המתקיימת בקביעות מחוץ לכותלי בית הספר. יש לציין שאגף משפחות והנצחה במשרד הביטחון מעודד פעילויות הנצחה ופועל לקיומן בשיתוף פעולה עם אגף שלי"ח וידיעת הארץ.

מיזמי הנצחה - במקרה שהתלמידים הם היוזמים את פעילות ההנצחה, ראוי לשלב אותם בבחירת דרך ההנצחה כך שלא ירגישו שכופים עליהם להתנדב למעשה שאינם חשים מחוברים אליו.

זכרו שפעילות חוץ בית ספרית אמורה להיות חיובית ומשמעותית בעיני התלמיד. שילוב נכון של פעילות הנצחה בפעילות אחרת יכול לתת קומת משמעות נוספת לאירוע ולסייע בצריבת הזיכרון הקולקטיבי של כולנו בתודעת התלמיד.

מערכת החינוך עוסקת בזיכרון ובהנצחת הנופלים בדרכים שונות, בעיקר בסמיכות ליום הזיכרון לחללי מערכות ישראל. ככל הנראה, יצטרף ליום זה יום זיכרון נוסף בתאריך כ"ד בתשרי לזכר הנרצחים בטבח שמחת תורה. השנה אנו מציינים חמישים שנה למלחמת יום הכיפורים - מלחמה שנקבעה כאחד הנושאים השנתיים של מערכת החינוך לשנה זו.

6. השתתפות באירוע לזכרם של חללים - לאורך השנה, מתקיימים טקסים ממלכתיים ואחרים המנציחים אירועים ואישים שונים. ברבים מהם אפשר להשתתף בתיאום מראש.

7. השתתפות במיזם לזכר חללים - קיימים מיזמים רבים מספור לזכר חללים: אירועי ספורט וצעדות, חידונים או מיזמי התנדבות ותרומה לקהילה. כל בית ספר יכול למצוא מיזם המתאים לו או לחילופין ליצור בעצמו מיזם שכזה.

בבואנו לבחור בפעילות הנצחה לתלמידים שלנו, יש להביא בחשבון כמה נקודות:

למה אנחנו מנציחים - השקיעו מחשבה בבחירת האירוע או האנשים שתוצו להנציח. ביקור בתל פאחר "כי גם ככה אנחנו מטיילים השנה ברמת הגולן" לא נובע מסיבה מספיק טובה. חפשו אירועים או אישים בעלי משמעות לקהילת בית הספר ובחרו בהנצחה שאינה מנותקת מהתהליך החינוכי הנעשה בבית הספר, אלא מחוברת אליו ברמה ערכית או תוכנית.

מקומה של ההנצחה בפעילות - פעילות הנצחה במהלך מסע היא מבורכת, אך לא נרצה שהיא תצבע את המסע כולו (אלא אם זאת מהות המסע מראש). יש לשים לב שהזמן שניתן לפעילות משאיר מקום גם לשאר פעילויות המסע ולא מייצב את ההנצחה כעיקר.

טקס - פעמים רבות נבחר לקיים טקס באתר ההנצחה. הטקס יכול להבהיר את חשיבות הביקור במקום וגם

לך לך

איתי פלינט*

מש"צים במישור עמיעז צילום: איתי פלינט

בזווית אחרת

לקרב בלי לחשוב אפילו לרגע על עצמו, הם הרקע לפסוק זה המתאר את עמק סדום. פסוק המלמד אותנו הרבה על מהות. התיאור של הבולענים ושל בארות החמר מלמד על ידיעת הארץ ועל חיבור עמוק לכל חלק בה.

יורם טהרלב כתב בשירו להיות יהודי על משמעות הציווי מגבוה הקורא לך:

לך לך, לך!

לך לך, לך!

אתה האחר,

אתה היחיד

לך לך!

"לך לך" פירושו להיות יהודי.

לך לך כשתבין שזה בשבילך. לחיות בארץ, לדעת אותה ולהבין את המורכבות שלה - זו מתנה שניתנה בראש ובראשונה בשבילך. זוהי המהות של היות

לא קל לכתוב בימים אלו, או נכון יותר: קשה מאוד לכתוב. לא בגלל מחסום כתיבה ולא בגלל שאין מה לכתוב, אלא פשוט בגלל שקשה. המציאות הפילה אותנו לבור, למנהרה, לוואקום, לריק מוחלט. התחושות שבנו מורכבות מאוד.

אמש התבקשנו לכתוב כמה מילים לבן שלנו, אחיה שיצא למסע כומתה הישר משטחי הכינוס וסיים את המסע עם חבריו ליד קברם של פולה ודוד בן גוריון בשדה בוקר. הכתיבה אליו זרקה אותי למקום אחר ולדברים אחרים שכתבנו לו לקראת ההליכה שלו עם חבריו לזביליטובסקה גורה, יער הילדים.

"וְעַמְקַי הַשְּׂדִים בְּאֶרֶת בְּאֶרֶת חֲמֵר וַיִּגְסוּ מֶלֶךְ סֹדֶם וְעַמְרָה וַיִּפְּלוּ שָׁמָּה וְהַנְּשָׂאִים הָרָה נָסוּ" (בראשית יד, י)

מלחמת ארבעה מלכים בחמישה, המוזכרת בפרשת לך לך, לקיחת לוט ומשפחתו בשבי, הפליט המגיע לאברם, אברם היוצא מייד עם משפחתו ועם אנשיו

*מנחה ומורה לשל"ח וידיעת הארץ במחוז ירושלים.

אדם יהודי. היכולת של אברם לנצח באותו קרב נבעה משילוב בין חומר ורוח, בין ידיעת הארץ ואהבתה, בין אברהם המאמין לפליט ולחניכיו. יכולת המתבססת על תפיסה ועל הבנה של מהות חיינו כאן. זהו אולי ההבדל האדיר שבין המציאות בשואה הגדולה והנוראה לבין מציאות חיינו בדור התקומה. זהו ההבדל בין מי שאנחנו לאלו העומדים עלינו ורוצחים בתאוות דם. כשיודעים את הארץ, אפשר להפוך גם את סדום לארץ פורחת ולמפעל ציוני אדיר, כפי שרואים בתמונות מהאזור.

תצפית על בריכות האידוי של ים המלח מהר סדום.
צילום: איתי פלינט

תהיו חזקים ואל תהיו חזקים. תהיו חזקים בהבנה שיש קושי, ולא במאצ' ובאטימות לב. תהיו בעלי לב הבונה ומחבר דם, עם ובלי חמצן. שעל אף המחיצות נהיה לאחד המניע את כל מערכות הגוף

אנו חפצי חיים, אנו לוחמים למען חיים ולמען המשכיות, אנו יודעים את הארץ במערכה הקשה ובכל שביל, בכל דרך ובכל גישה. לפני כמה ימים, טסו בי מחשבות כמערבולת ואט אט הובעו:

מחשבות

אין משפחה שלא...

אין בית שלא...

פחד

חרדה

מה יהיה

מעגל קרוב

חברות וחברים
משפחה
נעדרות ונעדרים
חטופות וחטופים
כמה צופים
האם בכלל צופים
המראות כל כך קשים
ועולה השאלה מה עושים
לאן הולכים

כמה מתבצרים

כמה אוכל אורזים

או בכלל הכול סבבה ולהמשיך לחיים

אין תשובה אחת

אין צודק יותר או פחות

יש פשוט להקשיב ולהיות

מילה טובה ומה נשמע

לפעמים אני בוכה

לפעמים הוא או היא

לפעמים ילד ולפעמים מבוגרת

הגרוע, הארוס, החברה או החייל הבודד

הקושי אמיתי הוא לא יעבור כך סתם

אבל זה מה שהופך אותנו לכאלו

זה מה שמבדיל אותנו מכל הארורים הללו

אנחנו יחד עם מחלוקות וכעס אדיר

אחים לנשק וחרדים לגורל יחד

בכל הכוח של קפלן מדלגים על כל מהמורה וגבעות

בונים יחד באמת ובתמים

אנחנו לא יותר טובים מאף אחד ואף אחת

אנחנו פשוט עם סגולה במובן הפשוט של הביטוי

למלא את העולם למרות המשקל הסגולי הקטן שלנו

למלא אותו בטוב, באור, ביחד המיוחד ובעיקר בעיקר

מתוך הבנה שעוד ימים, חודשים ושנים מורכבות

וקשות לפנינו ויחד נמשיך בדרך המדהימה שרק

התחלנו בה לפני 75 שנים.

תהיו חזקים ואל תהיו חזקים. תהיו חזקים בהבנה

שיש קושי, ולא במאצ' ובאטימות לב. תהיו בעלי לב

הבונה ומחבר דם, עם ובלי חמצן. שעל אף המחיצות

נהיה לאחד המניע את כל מערכות הגוף.

מתודה בשדה

אורית שניט*

האצה למתודה

אוסף פעילויות
כארח הפתוח

יציאה אל הטבע ואל המרחבים הפתוחים עוזרת לנו ליצור חוסן ולהקל את מגוון הרגשות שמצטברים אצלנו. יציאה זו מייצרת בנו שקט, מאפשרת ניתוק והכנסת נשימה עמוקה.

תופסים שלוה. צילום אורית שניט

מחקרים מצביעים על יתרונות שיש ביציאה החוצה: השפעה על הבריאות הפיזית והנפשית שלנו, השפעה טובה על מערכת החיסון שלנו, על הזיכרון ועל הריכוז, ויותר מכול חיזוק החוסן הפסיכולוגי והנפשי והפגת מתחים. אז אני מקווה שהשתכנעתם ואתם כבר בדרך החוצה.

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מובילה את צוות הפיתוח במטה אגף של"ח וידיעת הארץ.

צילום אורית שניט

אם אתם רוצים לפתח מיומנויות של התבוננות ושל הבחנה, פעילות זו נועדה לכם! דרך משחקים שונים, נתקרב אל הצמחים, אל בעלי החיים, אל תופעות המאפיינות את המרחב הפתוח ונכיר את הסביבה.

4. בקשו מכל צוות לתאר כיצד תיראה התחנה שלו בעונה אחרת. השתמשו בסיפורים שסופרו על ידי חברי הקבוצות כדי להפנות את תשומת ליבם של המשתתפים למגוון העצמים שבסביבה הקרובה ולשינויים העונתיים החלים בה.

עצרים: כרטיסיות משימה, ציוד לפי משימות נבחרות:

• **מציפיס צמחים מהטבע:** כרית חותמת או ספוג ספוג בדיו בתוך מיכל קטן, דפי נייר, קרטון קשיח בגודל הדפים

• **שפופי צבע:** לוח קרטון קשה, דף נייר, עיפרון צבעוני

• **כל אמן והצורה שלה:** סרט הדבקה

• **הצמח והפרי:** הדביקו את הפירות על הכרטיסיות קודם לפעילות.

• **אי אני:** הדביקו מראש את העלים מהעץ על הכרטיסייה.

• **על הזנא:** סרט הדבקה, דבק לבן או דבק סטייק

• **על ה... (אקליפסוס):** סרט הדבקה

הפעילות לקוחה מתוך: פלה - פעילות להכרת הסביבה. אוניברסיטת בן גוריון בנגב - המחלקה לחינוך, משרד החינוך והתרבות - לשכת מחוז דרום, החברה להגנת הטבע. חברי הצוות: ד"ר בני חן, יוסף אור, יורם עשת, זיוית מזיג, אסתר שבת, זמרה גל. הפקה מחודשת: מחלקת הדרכה, המרכז לידיעת הארץ, החברה להגנת הטבע. תש"ן 1990. איורים: יעל בן-ארי, הדס בר-יוסף.

קישור וברקוד לנספח:

<https://did.li/SHbgT>

מטרה: לגלות דברים מעניינים בסביבה בעזרת כרטיסיות

גיל מומלץ: כיתות א-ה'

אקום פעילות: מרחב פתוח

עצרים: פתקים, כלי כתיבה, מעטפה, צנצנת או שקית, מצית

הכנות לפעילות:

1. טרם העברת הפעילות לקבוצה, צאו לשטח שאתם מתכננים לקיים בו את הפעילות. בחרו בחמש תחנות שמצויים בהן עצמים או תופעות שתראו להתייחס אליהם. סמנו אותן במספרים. הכינו תרשים למשתתפים ובו מיקום התחנות (אפשר למספר אותן גם בשטח).
2. הכינו לכל תחנה כרטיסייה, ראו נספח כרטיסיות משימה. זכרו להשאיר בכרטיסייה מקום לביצוע המשימה.
3. הכינו לכל חוליית משימה סדרת כרטיסיות לכלל התחנות ותרשים של מיקומן בשטח.

מהלך הפעילות:

1. חלקו את הקבוצה לחוליות משימה. הסבירו כי מטרתם היא לגלות דברים מעניינים במרחב הפתוח. הגדירו לקבוצה את שטח הפעילות, כל חוליה תתחיל בתחנה אחרת. ודאו כי כולם הבינו לאיזו תחנה עליהם לעבור בכל פעם, הגדירו להם שעת חזרה למליאה ותנו להם את סדרת הכרטיסיות.
2. בזמן הפעילות, עברו בן החוליות לוודא כי המשימות ברורות.
3. בסיום התכנסו במליאה. בקשו מכל חוליה לבחור בכרטיסייה המעניינת או היפה ביותר ולספר לקבוצה מדוע בחרו דווקא בכרטיסייה זו.

כל אבן והצורה שלה

1. אספו אבנים בצורות שלהלן.
2. הצמידו כל אבן בעזרת סרט הדבקה לצורה המתאימה לה.

שפשופי צבע

1. שימו את העצם שתמצאו להדפיס על לוח קרטון או על משטח קשה אחר.
2. כסו את העצם בדף נייר.
3. בעזרת עיפרון צבעוני, שפשופו את הנייר מעל לכל שטח העצם.

מדפיסים עצמים מהטבע

1. אתרו עצם שתמצאו להדפיס (עלה, מקל, אבן וכיו"ב).
2. הניחו את העצם הנבחר על כרית החותמות.
3. הרימו את העצם מכרית הדיו והניחו אותו כשצידו הרטוב מדיו על דף נייר שתחתיו קרטון קשיח.
4. שימו דף נייר אחר על העצם.
5. לחצו חזק על פני העצם כולו כדי להעביר את הדיו מהעצם אל הנייר.

על הדשא

שבו לגנות על הדשא. התבוננו בו. אספו עלי דשא בגוונים שונים והדביקו אותם על הכרטיס שבצורת בעל חיים לפי בחירתכם.

מי אני?

1. לפניכם עלים של עץ מסוים.
2. זהו את העץ.
3. סמנו את מקומו בתרשים שבידכם.

הצמח והפרי

הדביקו ליד כל פרי עלה של הצמח שבו הוא גדל.

עץ האורן

1. קחו קבוצת עלים מחטניים, מעכו אותם ביד והריחו אותם – זכרו את הריח.
2. הכינו שרשרת לפי הדוגמה המצורפת, הדביקו אותה כאן בעזרת שרף דביק הנמצא על הגזעים של עץ האורן.
3. הדביקו שני סוגי פירות של אורן. מצאו בתוכם זרעים והדביקו גם אותם.

עץ ה...

1. האם ידוע לכם שם העץ שבתחנה?
2. קחו ממנו עלה אחד, שברו את העלה באמצע והריחו אותו – זכרו את הריח.
3. הדביקו עלה אחד על גבי הכרטיסייה מצידה האחד וצרו דפוס של העלה בצידה השני.
4. הדביקו בכרטיס דוגמה מקליפת העץ.

הצמח והקוקן...

מצאו ארבעה צמחים קוצניים. הדביקו בכרטיס דוגמה של קוקן ושל עלה מאותו צמח.

מע"ת - מצאו לפי תיאור

סירה בכנרת צילום אורית שניט

בזמן שאנחנו מטיילים במרחבים הפתוחים, אנחנו עשויים להיתקל בעצמים שונים שלא תמיד ברור למה הם משמשים. לרוב, אי אפשר ובטח לא רצוי להזיז עצמים ממקומם. צילום תמונה יכול לעזור להבין, אך תמונה לא תמיד תקלוט את שלל הפרטים הקטנים. בדיוק בשביל זה נקיים פעילות שהמשתתפים בה ינסו לתאר את העצם שבחרו בפני צוות "מומחים", ואלה יצטרכו להבין מה מתואר להם.

יש לוודא שהתיאור אינו כולל את שם העצם, את שימושו או תיאור שלו ביחס לעצמים אחרים במרחב.

3. כעת כל חוליה תקבל תיאור של עצם שכתבה קבוצה אחרת. על החוליה לצאת לשטח המוגדר, לאתר את העצם ולעמוד לידו.

4. המורה יבדוק את המיקומים והקבוצה תעבור בין העצמים לוודא שכל עצם זוהה נכון ותפרט עליו מעט.

מתוך: כאן כאן, משרד החינוך והתרבות, אגף הנוער, היחידה לידיעת הארץ ולימודי שדה. מערכת: אוריה בן ישראל, ליאורה בן יהודה. איורים: זהבה יהודאי.

מטרה: להתבונן לעומק ולהתנסות בתיאור עצמים שונים המצויים במרחבים הפתוחים

זיהוי מוצא: כיתות ג-ח'

מקום פעילות: מרחב פתוח

עצרים: דפי נייר וכלי כתיבה

הכנות לפעילות:

1. חלקו את הקבוצה לחוליות משימה. הגדירו גבולות גזרה ושעת התכנסות. הסבירו לקבוצה את המשימה: הסתובבו בשטח המוגדר ואתרו עצם אחד, רשמו תיאור מפורט של העצם.

2. במליאה, כל חוליה תציג את התיאור לעצם שלה ועל שאר הקבוצה לנחש איזה עצם הם מתארים.

ניחוחות מהשדה

תמונה מאתר פריפיק

נאן, פיתה דרוזית, אלאווח שטח

מצרכים

1/2 ק"ג קמח חלבא

300 מ"ל מים

2 כפות שמן זית

1 כף סוכר

1 כף שטוחה של חלבא

עזש

בצל לבן

סומק

אפשר ללקט בשטח זר עליים ירוקים, כגון: חמציל, חוקיפה, תרד, או להביא מהבית, לשטוף ולקצוץ סס.

***חשוב מאוד!** אם אינכם בטוחים שהעלים מסביבכם ראויים למאכל - לא אוכלים!

ציד

קצרה

• סאג'

• מחבת לטיגון ולהרתחה

• כפות לערבוב

• 2 מנעים

דרך ההכנה שלב 1

1. ניקח קצרה ונערכה בה את כל חומרי הבצק, נלוש נמרזות עד ליצירת בצק אלסטי ויפה. נכסה בניילון עד שהבצק יכפיל את נפחו (אפשר להכין את הבצק בבית ולהביא אותו לשטח ובכך לקצר שלב).

דרך ההכנה שלב 2

1. נכין חדורה ונשים עליה סאג'.
2. נקצוץ את הבצל ונטשן אותו עד להזהבה עמוקה.
3. נקצוץ את העלים הירוקים דק ונטשן אותם עם הבצל והסומק (את העזש יש להרתח שלוש דקות לפני שקוצצים ומטשנים). נוסיף חלבא לפי הצורך ונטשן 2-3 דקות.
4. ניקח את הבצק, נכדרר אותו לכדורים בגודל של כדור פינג פונג. נניח את הכדורים על משש על משומן בשמן זית וניתן להם לנחם מעט.
5. לאחר שהכדורים נחו, נפתח אותם בעדינות לצורה שטוחה בעזרת האצבעות.
6. נניח את הכדורים הפתוחים על הסאג' כדקה מכל צד, לאחר מכן נוזיא ונפזר מעל את הירוקים המטושנים.
7. נניח בצלחות מעוטרת בעלי חובה.

תירס צלוי בסאנון חקסיקני

מצרכים (4 מנות)

- 4 תירסים שלמים, עם הקליפה
- 1/2 ליטר חמוץ
- 3 כפות מיוץ
- 1/2 כפית אבקת צ'ילי גרוס
- 1 כפית אבקת כוסברה
- 3 כפות גבינת פרמז'ן מארזת
- 1/2 כפית מלח שולחן

ציוד

- רשת לצליליה במדורות בעלת רשתיים בצדדים או מנשא נייד
- מלקחיים גדולים
- כוס
- כפית וכף
- מעד
- קערה עם חמסה לרוטב
- מצרדה
- פנס ראש

דרך ההכנה

1. מניחים את הרשת יציבה בתוך הכסיס למדורה ואז מבעירים את האש. נותנים לאש להירגע עד למצב שהלהבות נמוכות וחלק גדול מהעץ נהיה פחם.
2. מכינים את הרוטב: שמים בקערה מיוץ, חילי לימון, אבקת צ'ילי, אבקת כוסברה ומלח. מערבבים עד שהרוטב נהיה אחיד. סוברים את חמסה הקערה ומניחים בצד.
3. לוקחים את התירסים ומקלפים אותם בלי לנתק את הקליפה מהתירס. מוציאים את השערות מהקליפה ועוטים בה טוב את התירס (אם נשאר קצת שערות זה לא נורא).
4. מניחים את התירס על הרשת לצליליה כעשר דקות. חשוב להפוך את התירס בתכיפות כדי שלא יישרף.
5. מוציאים את התירס מהאש בזהירות, מניחים על מעד ונותנים לו להתקרר.
6. מקלפים את התירס בזהירות, בעזרת כף יוצקים בעדינות את הרוטב על התירס.
7. מפזרים מעל את גבינת הפרמז'ן המאורזת.

המתכון לקוח מתוך: מתכונים בשטח - מגזין הישרדות, "תירס צלוי בסגנון מקסיקני", שוחזר ב-5.11.2023, כתובת: <https://did.li/agU5q>

תפוח אדמה חוקרם

מצרכים

- תפוחי אדמה
- גבינה צהובה
- מלח פלפל
- אפשר להוסיף: בצל ירוק, תירס, יוארט, שום ועוד.

ציוד

- נייר כסף
- 2-3 מעסים
- 2 סכיני חיתוך
- 3-4 מלגאות

דרך ההכנה

1. צורקים תפוחי אדמה בנייר כסף למדורה.
2. אחרי שהם רכים ומוכנים, פותחים אותם, מוציאים בגבינה צהובה ומועכים את החלק הפנימי במלגא.
3. סוברים חזרה ומחכים שהגבינה תיחס בחום על התפוחי אדמה.
4. פותחים טוב, מניחים ומפלפלים, מוסיפים את התוספות המועדפות עליכם (יוארט, בצל ירוק, תירס) וזוללים.

לקוח מתוך: למה להתלבב כשאפשר להתפנק? 8 מתכונים לבישול שטח צמחוני - OUTPANEL, שוחזר ב-5.11.2023, כתובת: <https://did.li/nlxaa>

חידון זיהוי יישובים בעוטף ישראל

מאיה אסא*

חידים

יער בארי/שוקרה בימים טובים יותר. אלם: יוסי פרימה. מתוק אתר פיקיוקי

התמצאות ביישובי הדרום

עזרים: מפת ארץ ישראל

הוראה: זהה וכתוב את שמות היישובים הנרמזים בהגדרות:

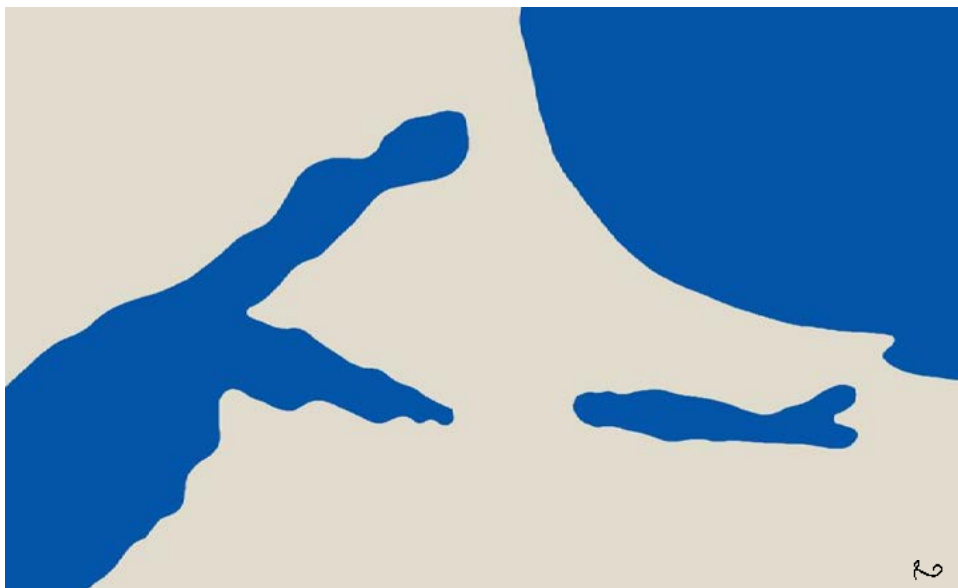
1. הולך לאורך השדרה.....
2. מעבר לאופק.....
3. מי..... בית בתל אביב
4. וייטע אשל.....
5. קיבוץ על שם שלושה מהגרעין המייסד של העובד הציוני, היה אחד מיישובי 11 הנקודות שנוסדו במוצאי יום כיפור 1946, נקרא על שם ברל כצנלסון.....
6. קרוי על שם עשרה חיילי צה"ל שנספו בתאונת מסוק.....
7. נראו בארץ עת זמיר הגיע עת זמיר.....
8. שלום, שלום, שלום על ישראל.....
9. אישים חשובים התגוררו בקיבוץ זה: ד"ר מרדכי נאור, לאה נאור, השדרן מנשה רז, קרן רחמים.....
10. אחת מערי פלישתים הנמצאת היום בשטח ישראל.....

11. רבן יוחנן בן זכאי עזב את יבנה והתיישב ב-.....
12. קשור לאש.....
13. דרכיה דרכי נועם וכל..... שלום.....
14. עיר הנמל השנייה בגודלה בישראל.....
15. היישוב הקדום במקום נקרא תל ג'מע (בערבית), היישוב היום נקרא בשם.....
16. קיבוץ על גבול רצועת עזה.....
17. לעולם יהא אדם רך כקנה ולא קשה כ-.....
18. ותומים היו בחושן שלבש הכוהן ושימשו מנגנון לקשר עם אלוהים.....
19. יישוב על שם הרמב"ם.....

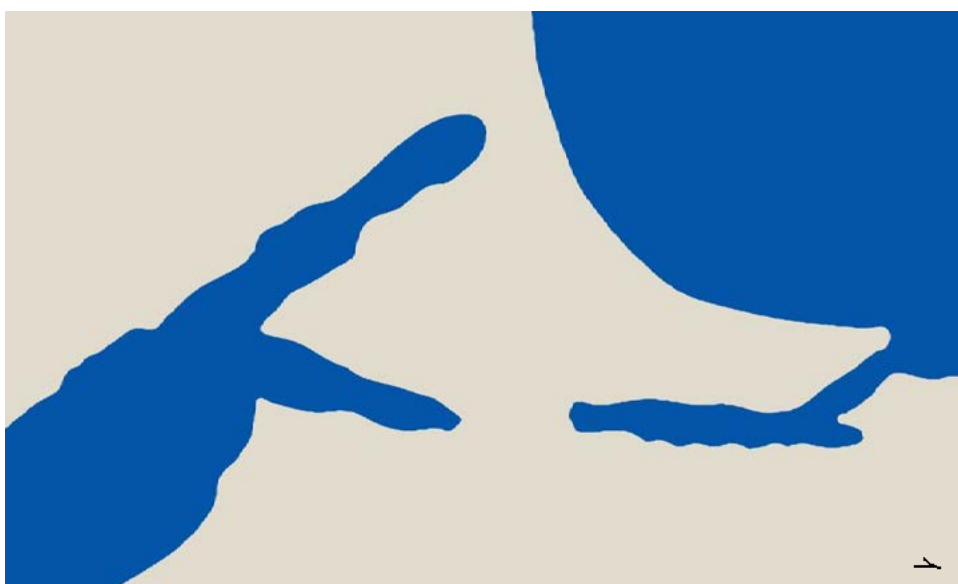
תרמילון: יבנה, ניצנים, גדרה, ארז, קריית גת, אשדוד, שדרות, נתיבות, נחל עוז, אופקים, להבים, באר שבע, כרם שלום, רעים, אורים, נתיב העשרה, בארי, כפר מימון, כפר עזה, ברור חיל, אור הנר

שלבים בהיווצרות ים המלח

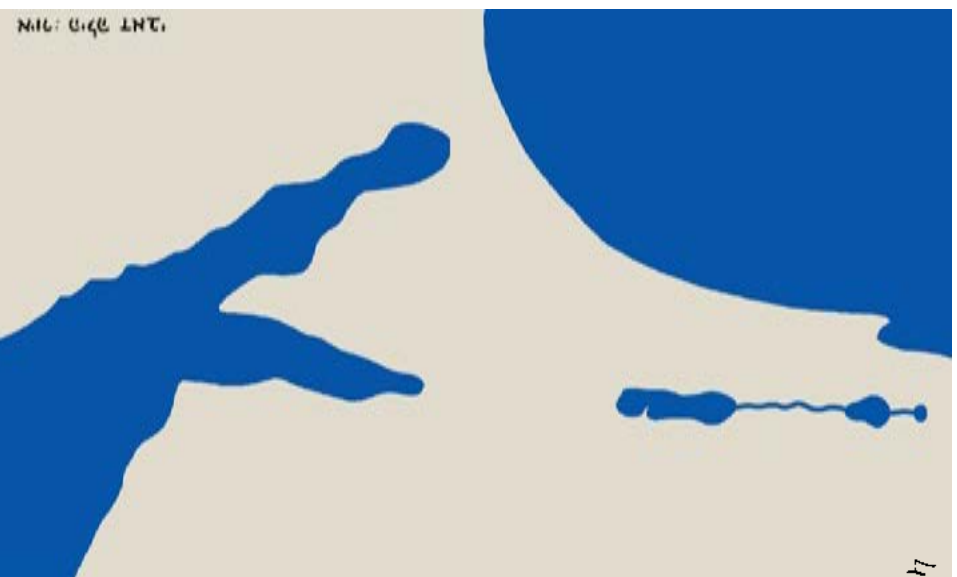

ימת לאורכה
3.5 מיליון שנה – 70,000 שנה)

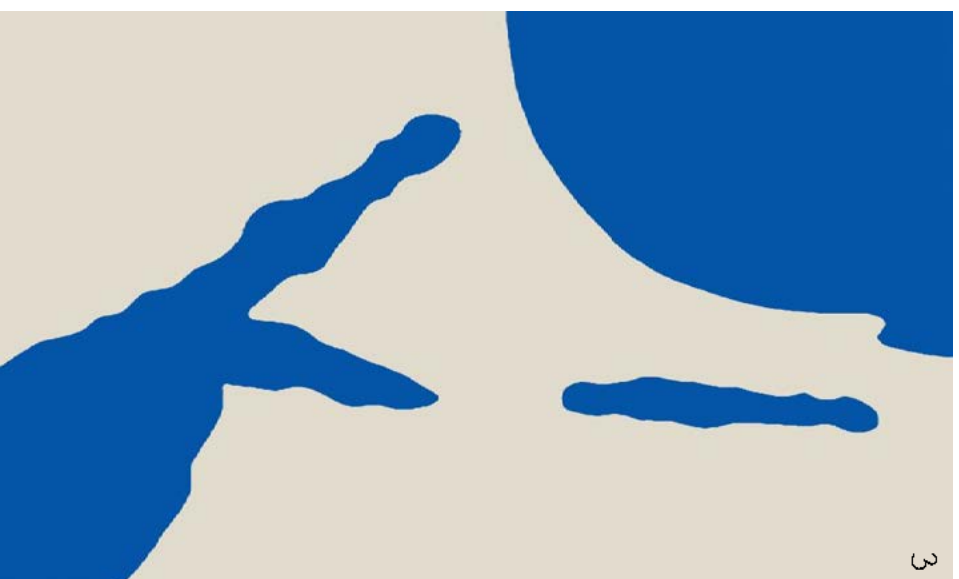

לאורכת סדום
5.3 מיליון שנה – 3.5 מיליון שנה)

י"ם פאלם פריזאקטן
(14,000 שנה עד היים)

אזס פאלון
(14,000-70,000)

איורי מקור והסברים: דן אבידן

או סירקו את הברקוד

<https://did.il/XTbqT> להורדת עזר ההדרכה הכנסו לקישור הנא:

שנותא השל"ח:
הכח השל"ח ואתם האנשים

